

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XLIV

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р. істор. наук, проф., Сумський державний університет (Суми, Україна)

Заступник головного редактора:

ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц., Сумський державний університет (Суми, Україна)

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб., Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України, Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

ЗЯКУН А.І. – канд. істор. наук, доц., Сумський державний університет (Суми, Україна)

ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф., Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

ЛЕБІДЬ А.Є. – д-р філос. наук, проф., Сумський державний університет (Суми, Україна)

НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц., Сумський державний університет (Суми, Україна)

РІШ В. – асоційований професор з історії, Університетський коледж Джорджії (Мілледжвіль, США)

СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф., Університет Миколая Коперніка в Торуні (Торунь, Республіка Польща)

ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії, Тель-Авівський університет (Тель-Авів, Ізраїль)

ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц., Черкас глобальний університет (Вашингтон, США)

ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц., Університет Матея Бела (Банська Бистриця, Словачка Республіка)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №16 від 29.05.2025 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «В9 – Історія та археологія»

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was established in 2005

EDITORIAL BOARD

Editor in Chief:

Dehtiarov S.I. – Dr. (History), Professor, Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Deputy Editor:

Honcharenko A.V. – Ph.D. (History), Associate Professor, Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor, Chernivtsi National University named after Yu. Fed'kovich (Chernivtsi, Ukraine)

Boriak H.V. – Dr. (History), Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor, Cherkas Global University (Washington, USA)

Ihnatusha O.M. – Dr. (History), Professor, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine)

Lebid A.Ye. – Dr. (Philosophy), Professor, Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor, Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Risch William Jay – Associate Professor of History, Georgia College & State University (Milledgeville, USA)

Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor, Matej Bel University (Banska Bystrica, Slovakia)

Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (Torun, Poland)

Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History), Tel Aviv University (Tel Aviv, Israel)

Ziakun A.I. – Ph.D. (History), Associate Professor, Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Media identifier: R30-03095 from 29.02.2024

Postal Address: 116, Kharkivska st., Sumy city, Ukraine, 40007

Department of History, "Sumy Historical and Archival Journal"

E-mail: starsergo2014@gmail.com

Websites: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

VOROTYNTSEVA O.S. The Village of Velyki Prokhody of the Kharkiv Region by the Materials of “Revizki Skazky” of 1721	5
MATVIICHUK V.O. Jewish pogrom in Berdychiv on January 5, 1919	14
ILNYTSKYI V.I., TALALAY Y.O. Personality formation in the 1960s–1980s: the soviet russification policy	25
KOVALCHUK T.V. The Ukrainian Institute of National Remembrance as an institutional basis for decommunisation in Ukraine	34
RADCHENKO N.M., KROKHMAL I.M. The evolution of the representation of the crimean tatar people in ukrainian school textbooks	44
ZAKHARCHENKO O.A. Ukrainian World Congress through the pages of the “Diplomatic Ukraine” scientific yearbook (2000-2024)	55

On the cover: P.1 – Votivkirche – Neo-Gothic Catholic church in Vienna (Austria). Architect Heinrich von Ferstel. The church was built during the years 1856-1879 as a "monument of patriotism and devotion of the people to the Imperial House". Photo by *Zavhorodnia V.M.*, 2025; P.4 – Sant'Ivo alla Sapienza – a church in Rome dedicated to Saint Ives, the patron saint of lawyers. Built between 1642 and 1665 by the architect Francesco Borromini in the Baroque style. Photo by *Dehtiarova D.S.*, 2024.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВОРОТИНЦЕВА О.С. Село Великі Проходи Харківського району Харківської області за матеріалами ревізьких сказок 1721 року	5
МАТВІЙЧУК В.О. Єврейський погром у Бердичеві 5 січня 1919 р.	14
ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І., ТАЛАЛАЙ Ю.О. Формування особистості у 1960–1980-х рр.: радянська русифікаційна політика	25
КОВАЛЬЧУК Т.В. Український інститут національної пам’яті як інституційна основа декомунізації в Україні	34
РАДЧЕНКО Н.М., КРОХМАЛЬ І.М. Еволюція репрезентації кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках	44
ЗАХАРЧЕНКО О.А. Світовий Конгрес Українців на сторінках наукового щорічника “Україна дипломатична” (2000-2024)	55

На обкладинці: С.1 – Вотівкірхе – неоготична католицька церква у Відні (Австрія). Архітектор Генріх фон Ферстель. Церква побудована протягом 1856-1879 років як “монумент патріотизму і відданості народу Імператорському Дому”. Фото *Завгородньої В.М.*, 2025 р.; С.4 – Сант-Іво-алла-Сапієнца – церква в Римі, присвячена святому Іву – охоронцю юристів. Збудована між 1642–1665 роками архітектором Франческо Борроміні в стилі бароко. Фото *Дегтярьової Д.С.*, 2024 р.

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОПІЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.5

OLENAS.VOROTYNTSEVA

V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-3027>**THE VILLAGE OF VELYKI PROKHODY OF THE KHARKIV REGION BY THE MATERIALS OF “REVIZKI SKAZKY” OF 1721**

Abstract. *The article is dedicated to the publication of primary materials of the population census of Velyki Prokhody – a village that, since its foundation in 1660, belonged to the Belgorod county (“uyezd”), in 1780 became a part of the newly formed Kharkiv county, in 1923 – of Derhachi district of the Kharkiv region, and in 2020 was assimilated to the Kharkiv district and region. The earliest archival document about this village is the census of households of 1678, which is stored in the fund of the Local Order of the Russian State Archive of Ancient Acts (RSAAA).*

After a series of reforms by Peter I to improve the population counting and taxation, in 1718 the household censuses were replaced by capitations, where the accounting unit was the “revizka soul”, and the census materials were called “revizki skazky”. The source presented in this article is the first revision of Velyki Prokhody of 1721, the primary materials of which are located in the fund “Landrat books and ‘revizki skazky’” of RSAAA.

The form of the “revizki skazky” was still at the initial stage of its formation in 1721, therefore the census sheets consisted of the list of the male taxable population in each yard with an indication of their age and social status. The numerous mistakes in age indicate the responsible persons’ ineffective work at the beginning of the revision censuses.

The first revision of the entire territory of Ukraine, which was a part of the Russian Empire, was carried out only in 1782. This was indeed the fourth revision, and before that, population censuses were conducted only in certain regions of Ukraine and only among certain population segments. Therefore, the representation of the materials of the “revizki skazky” of the Velyki Prokhody village of 1721 into scientific circulation may be useful in socio-demographic, prosopographic, genealogical, and local history studies of Sloboda Ukraine. The comparison of primary materials of the population census with normative recommendations for their compilation deepens knowledge about the internal structure of this source. The study of revision censuses with the materials of the administrative or ecclesiastical records of the population makes it possible to expand the informational potential and more expediently use it in historical and demographic research.

Keywords: “revizki skazky”, revision, capitation, Velyki Prokhody, primary materials, population census, 1721.

Citation. Vorotyntseva, O.S. (2025). The Village of Velyki Prokhody of the Kharkiv Region by the Materials of “Revizki Skazky” of 1721. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.5

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

ВОРОТИНЦЕВА О.С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-3027>

**СЕЛО ВЕЛИКІ ПРОХОДИ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗЬКИХ СКАЗОК 1721 РОКУ**

Анотація. *Стаття присвячена оприлюдненню первинних матеріалів подушного перепису населення с. Великі Проходи, що від часу свого заснування в 1660 р. відносилося до Белгородського повіту, в 1780 р. увійшло до складу новоутвореного Харківського повіту, в 1923 р. – Дергачівського району Харківської області, а в 2020 р. – Харківського району та області. Найстарішим із архівних документів по даному селу є подвірний перепис 1678 р., який зберігається у фонді Помісного приказу Російського державного архіву давніх актів (РДАДА).*

Після ряду реформ Петра I щодо вдосконалення фіскального обліку населення в 1718 р. подвірні переписи було замінено на подушні, де одиницею обліку стала ревізька «душа», а матеріали переписів були названі ревізькими казками. Запропоноване до розгляду джерело є першою ревізькою казкою с. Великі Проходи 1721 р., первинні матеріали якої знаходяться у фонді “Ландратські книги і ревізькі сказки” РДАДА. Автором приведені характерні особливості та повний текст даної ревізії, перекладений на українську мову зі збереженням оригінальної структури документу.

Формуляр ревізької сказки в 1721 році був ще на початковому етапі свого становлення, тому переписні листи являють собою перелік чоловічого податного населення в кожному дворі з указанням їхнього віку і соціального стану. Численні помилки у віці є свідченням неефективної роботи відповідальних осіб на початку впровадження ревізійних переписів.

Перша ревізія по всій території України, що входила до складу Російської імперії, була проведена тільки в 1782 р. Фактично це була вже четверта ревізія, а до цього подушні переписи проводилися тільки в окремих регіонах України і лише серед певних верств населення. Таким чином, введення до наукового обігу матеріалів ревізької сказки с. Великі Проходи 1721 р. може бути корисним у соціально-демографічних, просопографічних, генеалогічних та краєзнавчих дослідженнях.

Ключові слова: *ревізькі сказки, ревізія, подушні переписи, Великі Проходи, первинні матеріали, перепис населення, 1721 р.*

Цитування. Воротинцева, О.С. (2025). Село Великі Проходи Харківського району Харківської області за матеріалами ревізьких сказок 1721 року. *Сумський історико-архівний журнал*, XLIV, 5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.5

У середині XVII ст. на східних кордонах Гетьманщини з Московською державою відбувалося активне заселення та становлення історико-географічного регіону – Слобідської України. Велику частину поселенців становили українські селяни та козаки, які після невдалої битви під Берестечком і укладання Білоцерківського мирного договору 1651 р. потерпали від утисків поляків. Зимом 1651-1652 рр. гетьман Б. Хмельницький вирішив дочекатися слушної нагоди для виступу проти Речі Посполитої та наказав українцям переселятися на Полтавщину і на прикордонні землі Московії. Так були засновані міста Харків, Суми, Лебедин, Охтирка та багато слобід, що простягалися аж до Дону (Літопис, 1992: 68).

В 1657-1658 рр. у рамках проведення військової реформи московським царем Олексієм Михайловичем було започатковано Белгородський розряд, унаслідок чого новостворені міста стали центрами слобідських козацьких полків: Харківського,

Сумського, Охтирського, Ізюмського та Острогозького (Рибинського). У той же час почалося переселення на територію Слобожанщини московських служилих людей, і досить часто українські (“черкаські”) слободи розташовувались поряд із руськими. На початку 1660-х років були засновані села нинішнього передмістя Харкова, зокрема, Черкаські та Руські Тишки, Черкаська і Руська Лозова, Липці та Проходи.

Історіографія проблеми заселення Слобідської України представлена роботами багатьох видатних науковців. Серед них Д.І. Багалій, М.Ф. Сумцов, А.Г. Слюсарський, В.Л. Маслійчук та ін. Джерельну базу дослідження складають первинні матеріали переписної книги с. Великі Проходи 1721 р., що зберігаються в Російському державному архіві давніх актів (РДАДА. Ф.350. Оп.2. Ч.1. Спр.287. Книга переписна однодворців рейтарської, городової та ін. служб м. Белгорода, однодворців, поміщицьких, архієрейських та монастирських селян і підданих черкас Саженьського, Разуменського та Коренського станів Белгородського повіту 1721-1724 рр.).

Метою статті є оприлюднення тексту першої ревізької сказки 1721 р. колишньої слободи Проходи Белгородського повіту, а нині села Великі Проходи Харківського району Харківської області. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дане архівне джерело вперше вводиться до наукового обігу і має високу цінність через відсутність первинних матеріалів ревізьких казок 1719-1762 рр. в українських архівах.

Великі Проходи – село на півночі Харківського району та області, розташоване на березі балки(річки) Яр Прохідний, правої притоки р. Харків. Згідно зі свідченнями святителя Філарета Гумілевського (1805–1866), село було засноване в 1660 р. дітьми боярськими із Белгородського розряду:

“У минулому 168 (1660) р. за твоїм Государевим наказом розміщені діди та батьки наші в Белгородському повіті в Коренському стані в Проходах”, так писали поселенці великих Проходів у 1721 р. По справі 1737 р. бачимо, що а.) в цьому році с. великі Проходи перебувало ще в Белгородському повіті, в Коренському стані, б.) в 1737 р. при храмі Богоявлення Господнього великих Проходів було вже два священники. Таким чином немає сумнівів, що перший храм Богоявлення в Проходному побудований близько 1661 р.” (Филарет, 1858: 182).

Першим документом із відомостями про населення с. Великі Проходи, що зберігся до наших днів, можна вважати переписну книгу м. Белгорода та Белгородського повіту перепису І.С. Бунакова та піддячого Михайла Медведєва (РДАДА. Ф.1209. Оп.1. Ч.2. Спр.15818: 82–85). Це був подвірний перепис 1678 р., який враховував тільки чоловіче податне населення та охопив майже всю територію країни.

Наступний подвірний перепис було оголошено під час правління Петра І в 1710 р., проте його результати виявили скорочення податних дворів майже на 20%, і тому податки продовжували збирати за результатами попереднього перепису (Милуков, 1905: 202–207). З метою реформування процесу обліку населення імператором було впроваджено ландратські переписи¹, однак вони також не вирішили проблему спаду податного населення. Внаслідок цього було прийнято рішення замінити подвірний облік населення на подушний і, згідно з указом Петра І від 26 листопада 1718 р., протягом року скласти “сказки” населення, а потім за три роки зробити їхню перевірку – ревізію (ПСЗ, 1830: 597). Таким чином, матеріали подушних переписів отримали назву ревізькі сказки, одиницею обліку в яких були ревізькі “душі”. Ревізії проводилися на території Російської імперії десять разів: з 1719 до 1858 рр. з інтервалом від 5 до 20 років.

Нижче наведено текст переписної книги с. Великі Проходи 1721 р., яка була складена під час перевірки та уточнення результатів першої ревізії 1719 р. Загальна кількість аркушів у документі – 335. Книга починається із перепису м. Белгорода (РДАДА. Ф. 350. Оп.2. Ч.1. Спр.287: 1-10) і далі йде по селах у станах в такому ж порядку, як вказано у

назві справи. Подушний перепис села Проходи – саме таку назву до другої половини XVIII ст. мали Великі Проходи – охоплює 7 аркушів.

Формуляр документа за своєю основою нагадує подвірний перепис 1678 р., проте характеризується більш чіткою структурою, що поступово вдосконалювалася і відображала перехід до нового етапу розвитку діловодства. Так, у ревізії 1721 р. перелік чоловіків у кожному дворі починався з нового абзацу, обов'язково вказувався їхній вік, ступінь родинного зв'язку з головою (брат, син, вітчим, племінник і т.д.) та загальна кількість "душ" у дворі.

Особливістю даного перепису є те, що в ньому можна побачити різні категорії служилих людей, характерних для поселень на південних кордонах держави, а саме солдат, драгунів, рейтарів, городових, копійщиків, станичників тощо. В переписній книзі 1722 р. усі вони вже записані як однодворці (РДАДА. Ф.350. Оп.2. Ч.1. Спр.292: 181-208). Наприкінці ревізії значиться двір піддячого Никифора Сомова та поселених за ним черкас, а на останньому аркуші наведено статистичні дані – загальна кількість однодворців, кріпосних та поміщицьких черкас.

Вік чоловіків у документі вказувався буквицею замість цифр (що було типовим для скоропису першої половини XVIII ст.), при чому досить часто бачимо наявність малолітніх дітей у людей, старших за 80 років. Це свідчить про недобросовісну роботу переписників та відсутність бажання у населення щодо ефективного спілкування з ними на початкових етапах проведення подушних переписів. Також слід враховувати той факт, що в 1720-х роках у більшості православних церков тільки почали з'являтися метричні книги, тому люди самі не знали свого точного віку і повідомляли його переписникам дуже приблизно.

Нумерація аркушів у ревізії 1721 р. теж проставлена буквицею в правому верхньому куті, однак пізніше документ було пронумеровано олівцем у правому нижньому куті кожного аркуша. При написанні тексту даного документу нами передано оригінальну структуру, розподіл на абзаци та пунктуацію. Орфографія відповідає правилам перекладу на українську мову зі збереженням автентичного звучання прізвищ.

Таким чином, ревізька казка с. Великі Проходи 1721 р. є цінним джерелом для різного роду досліджень: історико-статистичних, соціально-демографічних, біографічних, просопографічних та ін. Зважаючи на те, що перші три ревізії (до 1762 р. включно) майже не проводилися на території сучасної України, дане джерело допомагає дослідити особливості становлення формуляру на ранніх етапах проведення подушних переписів. Документ також буде корисним для краєзнавців та генеалогічних дослідників, чії пращури проживали у Великих Проходах на початку XVIII ст.

Села Проходів

Арк. 254зв.

У дворі солдатського чину Ілля Степанів син Андросов 75 років. У нього зять Семен Черкашенин 30 р., онук Юхим 3 років. Разом 3 члени.

Арк. 255

У дворі солдат Трохим Федорів син Каменєв 70 років. У нього діти Григорій 25 р., Мартин 27 р., Хома 11 р. У Григорія син Корній 8 років. Разом 5 членів.

У дворі солдатський свояк Іван Федорів син Каменєв 45 років. У нього син Дмитро 5 років. Брат Максим 50 р. У Максима син Данило 14 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтарський син Афанасій Тимофіїв син Авчинников 45 р. У нього племінник Іван Яковівсин Авчинников 8 років. Разом 2 члени.

У дворі драгунський син Парамон Афанасіїв син Сухорєв 11 років. У нього вітчим Назар Яковів син Хламов 60 років. У вітчима син Савелій 30 років. Разом 3 члени.

У дворі солдатський свояк Іван Василів син Комарицький 50 років. У нього брат Онуфрій 20 років. Разом 2 члени.

У дворі солдатський свояк Федір Федорів син Каменєв 65 років. Син Павло 16 років. Разом 2 члени.

У дворі солдатського чину Савелій Афонасіїв син Кисельников 50 років. Зять Никифор Якимів син Акимов 25 років. Разом 2 члени.

У дворі драгунський син Микита Іванів син Муринов 16 років.

Арк. 255зв.

У дворі городової служби Яків Степанів син Сухорєв 40 років.

У дворі городового свояк Федір Яковів син Андросов 55 років. Син Назар 7 років. Разом 2 члени.

У дворі Денис Федорів син Щиров 40 років.

У дворі рейтар Василь Семенів син Щиров 75 років. У нього діти Сила 50 р., Гнат 20 р., Панкрат 25 років взятий до Києва у солдати. Разом 4 члени.

У дворі солдат Афанасій Олексіїв син Андросов 70 років. У нього зять Андрій Данилів син Куликов 30 р. У нього син Іван 5 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтарський свояк Денис Семенів син Щиров 73 років. Син Гапон 34 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарський свояк Кирсан Якимів син Горелкін 40 р. Син Яків 3 р., брат Яків 50 р. Разом 3 члени.

У дворі солдатський свояк Андрій Матвіїв син Кусков 20 років.

У дворі городової служби Йосип Фирсанів син Солопихін 50 років. Син Дементій 10 років. Разом 2 члени.

У дворі городової служби Савелій Василів син Солопихін 35 років. У нього брати Петро 18 р., Прокопій 11 років. Разом 3 члени.

Арк. 256

У дворі городового чину Василь Іванів син Скоромний 60 років. У нього у дворі діти Іван 30 р., Петро 25 р., Олексій 7 років. Разом 4 члени.

У дворі городового свояк Лук'ян Василів син Скоромний 42 років.

У дворі солдатської служби Андрій Захаріїв син Кусков 30 років. У нього брат Антип 18 років. Разом 2 члени.

У дворі городової служби Мирон Фирсів син Солопихін 45 р. У нього зять Мирон Іванів син Травченко 18 років. Разом 2 члени.

У дворі городовий Леон Афанасіїв син Позняков 40 років. У нього син Роман 6 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарської служби Іван Марків син Трунов 85 років. У нього діти Трохим 12 р., Іван 9 р. Разом 3 члени.

У дворі рейтарського чину Пилип Василів син Аксьонов 80 років. У нього діти Йосип 40 р., Іван 30 р., Михайло 9 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтар Косма Абрамів син Блудов 50 років. У нього син Прокопій 7 років. Разом 2 члени.

Арк. 256зв.

У дворі рейтар Перфіл Сидорів син Горелкін 70 р. У нього діти Гаврило 29 р., Григорій 12 р., Прокіп 7 р. Разом 4 члени.

У дворі рейтар Ананій Іванів син Горелкін 20 років. Брат Данило 7 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтар Никифор Абрамів син Блудов 70 років. У нього діти Омелян 40 р., Михайло 30 р. Разом 3 члени.

У дворі станичник Максим Полікарпів син Селищев 50 років.

У дворі копійщиків син Іван Алфимів син Трунін 16 років.

У дворі городового свояк Семен Герасимів син Золотарьов 20 років.

У дворі рейтар Оникій Фетисів син Шелімов 80 років. У нього діти Федір 13 р., Іван 11 р. Разом 3 члени.

У дворі рейтарський син Михайло Оникіїв син Шелімов 40 років.

У дворі копійщик Герасим Михайлів син Сомов 65 років. Діти Федір 27 р., Платон 20 р. взятий до білогородського правління у розсильники і нині в тому правлінні розсильником. У Федора син Іван 4 років. Разом 4 члени.

У дворі городовий Климент Борисів син Андросов 65 р. У нього діти Наум 25 р., Тарас 7 р., Степан 3 р., Петро 2 р. Разом 5 членів.

Арк. 257

У дворі солдат Ісай Савеліїв син Скоромний 100 років. У нього син Олексій 24 р. У нього зять Влас Прокофіїв син Черкашенин 32 років. Разом 3 члени.

У дворі городовий Савелій Єфремів син Скоромний 25 років. У нього зять Данило Павлів син Кошкарів 20 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарський свояк Демид Ларіонів син Федорищев 40 р. У нього діти Микита 10 р., Олексій 7 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтарського чину Василь Гуріїв син Золотарьов 35 років.

У дворі городового свояк Овдій Йосипів син Шелімов 27 років.

У дворі рейтарський свояк Ларіон Василів син Авчинников 70 років. У нього син Іван 3 років. Разом 2 члени.

У дворі городовий Григорій Василів син Шелехов 49 років. Брат ландміле полків солдат Хома 35 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтар Григорій Василів син Аксьонов 75 р. У нього син Степан 40 р. У Степана син Тимофій 5 р. та у нього пасинок Юхим Максимів син Самойлов 13 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтарський свояк Юхим Матвіїв син Лахтін

Арк. 257зв.

13 років. У нього брат Єря 10 років та вітчим Антон Іванів син Черкашенин 40 р. Разом 3 члени.

У дворі рейтарський свояк Михайло Василів син Аксьонов 55 років. У нього діти Іван 12 р., Олексій 5 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтар Терентій Василів син Аксьонов 63 років. У нього діти Петро 13 р, Дорофій 5 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтарський свояк Афанасій Дорофіїв син Кусков 45 років. У нього син Федір 4 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтар Петро Василів син Авчинніков 65 р. У нього діти Іван більший 15 р., Іван менший 8 років. Разом 3 члени.

У дворі солдатський свояк Семен Севастьянів син Микулин 45 років. У нього двоюрідні брати Ісає Яковів син 16 р., Андрій 15 р. Разом 3 члени.

У дворі рейтар Іван Сидорів син Лахтін 75 років. У нього діти Оникій 22 р., Савелій 20 р., Михайло 7 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтар Прохор Прокофіїв син Блудов 40 років. У нього брати рідні Самійло 30 р., Овсій 25 р., Петро 18 р. У Прохора син Никифор 5 років. Разом 5.

У дворі рейтарський свояк Кондратій Феоктистів син Шелімов 70 років. У нього діти Іван 20 р., Степан 8 р. Разом 3 члени.

Арк. 258

У дворі копійщик Косма Василів син Щириков 70 років. У нього син Василь 12 років та племінник Юхим Йосипів син 17 р. У нього на дворі брат живе Степан Василів син Щириков 50 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтар Пилип Захаріїв син Лахтін 80 років. У нього син Степан 30 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарський свояк Іван Яковів син Сидора Лахтіна найманець 35 років. У нього вітчим Сидір Захаріїв син Лахтін 100 р. та зять Трохим Василів син Черкашенин 25 р. У Івана син Андріян 3 років. Разом 4 члени.

У дворі солдат Яків Федорів син Микулин 70 років. У нього діти Степан 20 р. У нього син білогородського гарнізону солдат Кирило 30 років. Разом 3 члени.

У дворі солдатської служби Григорій Ісаїв син Круглаликов 100 років. У нього син Матвій 45 р. У Матвія син Пантелей 1 року. Разом 3 члени.

У дворі рейтарського чину Федір Семенів син Пенцов 90 років. У нього діти Лев 40 р., Петро 6 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтарський свояк Василь Семенів син Пенцов 45 років. У нього син Прохор 5 років. Разом 2 члени.

У дворі солдатський свояк Семен Никифорів син Муринов 45 р. У нього син Кирей 2 років. Разом 2 члени.

Арк. 258зв.

У дворі солдатського чину Денис Сергіїв син Жерновников 80 років. У нього діти Никифор 35 р., Микита 10 р. У Никифора син Єгор 5 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтарського чину Овдій Степанів син Гончаров 70 років. У нього діти Тихон 40 р., Карпо 35 р. У Тихона діти Іван 20 р., Дрон 15 р. У Карпа син Іван 7 років. Разом 6 членів.

У дворі солдат Ізот Гордіїв син Зикін 40 років. У нього зять Яків Прокофіїв син Черкашенин 29 р. та у нього племінник Наум Йосипів син Черкашенин 5 р. У Якова син Євпат 20 тижнів. Разом 4 члени.

У дворі рейтарської служби Андрій Степанів син Золотарьов 32 років. У нього син Кирей 1 року. У нього сирота Єлисей Іванів син Риболов 35 років. У нього пасинок Петро Борисів син Золотарьов 9 років. Разом 4 члени.

У дворі городової служби Тимофій Семенів син Андросов 50 років. У нього зять Сергій Григоріїв син Волокитін 30 років. Разом 2 члени.

У дворі солдат Тихон Данилів син Зикін 43 років. У нього син Олександр 1 року. У нього брат Олексій Герасимів син Зикін 22 років. Разом 3 члени.

У дворі драгунський син Степан Максимів син Палкін 15 років.

Драгунська дружина Прасковія Гуріїва дочка Рослякова. У неї син Яким 10 років.

Арк. 259

У дворі копійщиків свояк Іван Мелентіїв син Щербаков 25 років. У нього син Борис 2 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарської служби Прохор Афонасіїв син Позняков 65 років. У нього син Дрон 30 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарського чину Андрій Наумів син Пенцов 25 років. Брат Степан 5 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарський син Семен Лазарів син Кусков 50 років. Брат Іван 40 років. Разом 2 члени.

У дворі сотенної служби Андрій Трохимів син Микулин 70 років. У нього діти Лук'ян 30 р., Андрій 20 р., Федір 9 р. У Лук'яна син Петро 7 років. Разом 5 членів.

У дворі солдатської служби Іван Григоріїв син Микулин 70 років. У нього діти Яків 20 р., Трохим 9 р. Разом 3 члени.

У дворі солдатського чину Іван Андріїв Кобизєв 18 років. У нього брати Дмитро 16 р., Федір 12 років. Разом 3 члени.

У дворі станичників свояк Афанасій Терентіїв син Ложников 60 років. У нього син Григорій 9 років. Разом 2 члени.

У дворі городовий Косма Степанів син Авчинников 70 років. У нього діти Ілля 27 р., Семен 7 років. Разом 3 члени.

Арк. 259зв.

У дворі городовий Семен Онуфріїв син Масолитінов 50 років. У нього брат Сазон 35 р., відставний драгун Никифор 70 років. Разом 3 члени.

У дворі солдат Василь Сидорів син Арехов 40 років. У нього син Яким 4 років. Племінник Василь Арехов 15 років. Разом 3 члени.

У дворі рейтар Лазар Олексіїв син Волокитін 70 років. У нього діти Мирон 20 р., Микита 9 р. Разом 3 члени.

У дворі городовий Андрій Єфремів син Шелімов 50 років.

У дворі рейтар Василь Афонасіїв син Кусков 85 років. У нього діти Єрмол 40 р., Петро 25 р. Разом 3 члени.

У дворі рейтарського чину Дементій Семенів син Пенцов 70 років. У нього діти Яким 15 р., Тимофій 5 р., Іван 3 років. Разом 4 члени.

У дворі драгунський син Трифон Іванів син Росляков 10 років. У нього вітчим Федір Кисляков 40 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарського чину Косма Дементіїв син Шелімов 50 років. У нього пасинок Тимофій Позняков 5 років. Разом 2 члени.

У дворі солдат Василь Федорів син Беляєв 50 років. У нього діти Григорій 8 р., Антон 4 р., Пантелей 1 року та брат двоюрідний Логін Беляєв 35 років. У нього син Василь 4 років. Разом 6 членів.

Арк. 260

У дворі солдат Никифор Сафонів син Ложников 80 років. У нього син Григорій 5 років. Разом 2 члени.

У дворі рейтарський свояк Платон Павлів син Федорищев 30 років. У нього брат Мойсей 20 р., Андрій 17 р., Роман 7 років. Разом 4 члени.

У дворі рейтарського чину Корній Ларіонів син Федорищев 50 років. У нього діти Микита 20 р., Никифор 17 р., Василь 3 років. Разом 4 члени.

У дворі солдат Василь Захаріїв син Кусков 30 років.

У дворі солдат Нефед Петрів син Пенцов 50 років. У нього діти Абрам 13 р., Федір 7 р. та племінник Пантелей 40 р. У нього син Тарас 3 років та брат Ілля 20 років. Разом 6 членів.

У дворі рейтарського чину Федір Дементіїв син Шелімов 45 років.

Арк. 260зв.

Двір піддячого Никифора Сомова,

У дворі кріпосний його чоловік Борис Олексіїв син Дуриков 50 років,

За ним же піддячим поселені черкаси,

У дворі Остап Самойленко 60 років.

У дворі Григорій Іванів син Остапченко 50 років. У нього діти Степан 9 р., Яків 3 р., Савелій 9 тижнів. Разом 4 члени.

У дворі Григорій Кирєїв син 35 років. У нього діти Григорій 10 р., Карпо 5 р., Парамон 3 років. Разом 4 члени.

У дворі Опанас 50 років. У нього син Тимофій 6 років.

У дворі Михайло 40 років. У нього діти Павло 16 р., Іван 10 р. Разом 3 члени.

У дворі Іван Кулешенко 50 років. У нього син Григорій 30 років. Разом 2 члени.

Арк. 261

У дворі Семен Самойленко 40 років. У нього діти Григорій 7 р., Петро 5 р., Тит 3 років. Разом 4 члени.

У дворі Андрій Субота 40 років.

У дворі Іван Овчар 30 років. У нього син Іван 7 років. Разом 2 члени.

У дворі Андрій Андрюшенко 80 років. У нього діти Макар 25 р., Сафрон 20 р. Разом 3 члени.

У дворі Герасим Овчар 30 років. У нього брат Григорій 12 р. Разом 2 члени.

У дворі Іван Фрикін 40 років. У нього діти Михайло 5 р., Зенов 3 років. Разом 3 члени.

У дворі Семен Степаненко 20 років.

У дворі Семен Коваль 50 років. У нього діти Василь 5 р., Антон 4 р. Разом 3 члени.

Література:

- Багалій, 1918 – *Багалій Д.І.* Історія Слободської України. Харків: Союз, 1918. 308 с.
- Літопис, 1992 – Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. К.: Т-во “Знання України”, 1992. 143 с.
- Маслійчук, 2008 – *Маслійчук В.Л.* Слобідська Україна. Київ, 2008. 71 с.
- Мілюков, 1905 – *Мілюков П.Н.* Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого. СПб., 1905. 702 с.
- ПСЗ, 1830 – Полное собрание законов Российской империи. О введении ревизии, о распределении содержания войска по числу душ, об определении воинских и избрании земских комиссаров для заведования всех сборов с крестьян для содержания войска, и о счет земских комиссаров в собираемых ими деньгами и припасах. Именной указ (№3245 от 26 ноября 1718 г.). Санкт-Петербург, 1830. Собр. I. Т. V. С. 597.
- РДАДА – Російський державний архів давніх актів.
- Слюсарський, 1954 – *Слюсарський А.Г.* Слобідська Україна. Історичний нарис XVII XVIII ст. Х.: Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. 278 с.
- Сумцов, 1918 – *Сумцов М.Ф.* Слобожане: Історично-етнографічна розвідка. Харків: Видавництво “Союз”, 1918. 240 с.
- Филарет, 1858 – *Филарет (Д.Г. Гумилевский).* Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение II и III. Уезды Харьковский, Валковский, Ахтырский, Богодуховский, Сумский и Лебединский. Москва: типография В. Готье, 1858.

References:

- Bahalii, 1918 – *Bahalii D.I.* Istoriiia Slobodskoi Ukrainy [History of Sloboda Ukraine]. Kharkiv: Soiuz, 1918. 308 p. [in Ukrainian]
- Filaret, 1858 – *Filaret (D.G. Gumilevskij).* Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii [Historical and statistical description of the Kharkov diocese]. Otdelenie II i III. Uezdy Har'kovskij, Valkovskij, Ahtyrskij, Bogoduhovskij, Sumskij i Lebedinskij. Moskva: tipografija V. Got'e, 1858. [in Russian]
- Litopys, 1992 – Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky [Chronicle of Colonel Hryhoriia Hrabianka of Hadiach]. K.: T-vo “Znannia Ukrainy”, 1992. 143 p. [in Ukrainian]
- Masliichuk, 2008 – *Masliichuk V.L.* Slobidska Ukraina [Sloboda Ukraine]. Kyiv, 2008. 71 p. [in Ukrainian]
- Miljukov, 1905 – *Miljukov P.N.* Gosudarstvennoe hozjajstvo Rossii v pervoj chetverti XVIII stoletija i reforma Petra Velikogo [The state economy of Russia in the first quarter of the 18th century and the reforms of Peter the Great]. SPb., 1905. 702 p. [in Russian]
- PSZ, 1830 – Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian empire]. O vvedenii revizii, o raspredelenii soderzhanija vojska po chislu dush, ob opredelenii voinskih i izbranii zemskih komissarov dlja zavedovanija vseh sborov s krest'jan dlja soderzhanija vojska, i o schet zemskih komissarov v sobiraemyh imi den'gami i pripasah. Imennoj ukaz (№3245 ot 26 nojabrja 1718 g.). Sankt-Peterburg, 1830. Sobr. I. T. V. P. 597. [in Russian]
- RDADA – Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv. [in Russian]
- Sliusarskyi, 1954 – *Sliusarskyi A.H.* Slobidska Ukraina. Istorychnyi narys XVII XVIII st. [Sloboda Ukraine. Historical sketch of the 17th 18th cc.] Kharkivske knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo, 1954. 278 p. [in Ukrainian]
- Sumtsov, 1918 – *Sumtsov M.F.* Slobozhane: Istorychno-etnohrafichna rozvidka [Slobozhans: Historical and ethnographic exploration]. Kharkiv: Vydavnytstvo “Soiuz”, 1918. 240 p. [in Ukrainian]

¹Ландратські переписи – подвірні переписи населення, які проводилися місцевими чиновниками (ландратами) одноразово в період з 1715 до 1718 рр. з метою обліку земельних часток для врегулювання процесу оподаткування та складання списків платників податків.

Отримано 02.12.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 12.12.2025

Прийнято до друку 18.12.2025

Submitted 02.12.2025

Received in received form 12.12.2025

Accepted for publication 18.12.2025

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.14

VITALIIO.MATVIICHUK

Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2587-3970>

JEWISH POGROM IN BERDYCHIV ON JANUARY 5, 1919

Abstract. *The aim of this article is to examine the Jewish pogrom in Berdychiv on January 5, 1919, specifically focusing on its prerequisites, progression, and the search for its main perpetrators. The methodology of this scientific research is grounded in both general scientific and specialized historical methods, incorporating the fundamental principles of historical analysis. The principles of historicism and scientific rigor enabled the reconstruction of the events surrounding the Jewish pogrom in Berdychiv on January 5, 1919, while considering historical contexts and the reproduction of cause-and-effect relationships. The principle of objectivity facilitated a critical examination of the outlined issues, taking into account objective historical patterns and a thorough analysis of the literary and source materials. Employing the principle of systematicity allowed for a comprehensive review of the entire literary and source base available to the author, ensuring a well-rounded exploration of the topic. The scientific novelty of this study lies in the fact that, for the first time, a thorough investigation of the main prerequisites and specific characteristics of the Jewish pogrom in Berdychiv on January 5, 1919, has been conducted based on an extensive source base, alongside an attempt to identify the perpetrators of the pogrom. Consequently, the author concludes that the prerequisites for the Jewish pogrom included a deteriorating security situation, reduced support for the garrison soldiers, and the activation of the Bolshevik underground in Berdychiv. This situation was further exacerbated by rumors regarding Jewish support for the Germans and the military authorities' demand for an indemnity of three million rubles. The Jewish pogrom was perpetrated by a military detachment under Colonel Oleksandr Palienko, who was subordinate to Mykhailo Kovenko, the head of the "Main Investigative Commission under the Directory". The reason for the pogrom was information regarding a Bolshevik uprising, which was reportedly being planned in the town for January 5 and was expected to occur following a meeting of the council of workers, Cossacks, and peasants' deputies at the local theater. The pogrom was orchestrated and had the nature of a robbery.*

Keywords: Jews, Jewish pogrom, Ukrainian People's Republic, Directorate of Ukrainian People's Republic, Berdychiv.

Citation. Matviichuk, V.O. (2025). Jewish pogrom in Berdychiv on January 5, 1919. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 14-24. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.14

МАТВІЙЧУК В.О.

Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2587-3970>

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ У БЕРДИЧЕВІ 5 СІЧНЯ 1919 Р.

Анотація. *Метою статті є дослідження єврейського погрому у місті Бердичеві 5 січня 1919 р., а саме: передумов, перебігу та пошук його основних винуватців. Методологія наукового дослідження ґрунтується на основі загальнонаукових і спеціальних історичних методів з урахуванням базових принципів історичного пізнання. Принципи*

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

історизму та науковості дали змогу відтворити події, пов'язані з єврейським погромом у місті Бердичеві 5 січня 1919 р., з урахуванням історичних обставин та відтворенням причинно-наслідкових зв'язків. Принцип об'єктивності допоміг підійти до розгляду окресленої проблематики з урахуванням об'єктивних історичних закономірностей та з критичним аналізом літературно-джерельної бази. Використання принципу системності дозволило врахувати всю наявну автору літературно-джерельну базу для комплексного охоплення теми. Наукова новизна полягає в тому, що вперше на основі широкої джерельної бази досліджено основні передумови та специфіку перебігу єврейського погрому в Бердичеві 5 січня 1919 р., а також здійснена спроба пошуку винуватців погрому. У результаті автор приходять до висновку, що передумовами здійсненню єврейського погрому стали погіршення безпекової ситуації, зниження рівня забезпечення військовослужбовців гарнізону та активізація більшовицького підпілля у Бердичеві. Ситуацію погіршували чутки про підтримку євреями німців та вимога військової влади про сплату контрибуції у розмірі трьох мільйонів карбованців. Єврейський погром вчинив військовий загін полковника Олександра Палієнка, який підпорядковувався голові «Головної слідчої комісії при Директорії» Михайлу Ковенку. Приводом для здійснення погрому стала інформація про більшовицький заколот, який нібито готувався у місті на 5 січня і мав відбутися після засідання ради робітничих, козацьких та селянських депутатів у приміщенні місцевого театру. Погром був організованим та носив характер грабунку.

Ключові слова: євреї, єврейський погром, Українська Народна Республіка, Директорія Української Народної Республіки, Бердичів.

Цитування. Матвійчук, В.О. (2025). Єврейський погром у Бердичеві 5 січня 1919 р. *Сумський історико-архівний журнал*, XLIV,14-24. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.14

Революційні події та війни 1917–1920 рр. на території сучасної України супроводжувались державним колапсом та вакуумом влади. Наслідком утвореного хаосу стала низка етнічних конфліктів, серед яких найкривавішими стали єврейські погроми, які здійснювались абсолютною більшістю різних військових та напіввійськових формувань, що оперували у той час на теренах України. У тематиці єврейських погромів досить гостро стоїть з'ясування причетності чи не причетності різних політичних режимів та окремих діячів до єврейських погромів, а також визначення ступеня відповідальності. У даному дослідженні спробуємо розглянути події єврейського погрому у Бердичеві 5 січня 1919 р. та проаналізувати їх на предмет визначення головних винуватців.

Мета дослідження: на основі наявної літературно-джерельної бази висвітлити історію єврейського погрому у місті Бердичеві 5 січня 1919 р. крізь призму його передумов, перебігу та пошуку основних винуватців.

Тема єврейського погрому в Бердичеві 5 січня 1919 р. не стала об'єктом окремого наукового дослідження. Події бердичівського погрому здебільшого перебували в тіні досліджень житомирського погрому, який був вчинений тим самим підрозділом і, зазвичай, згадувались як вступна ремарка при введенні у контекст безчинств, здійснених у Житомирі. Важливими для розуміння подій єврейського погрому є спогади старшини армії УНР підполковника Гната Порохівського (Порохівський, 1938). У них автор, відмежовуючись від управлінських рішень полковника Володимира Оскілка, описує події єврейського погрому як безпосередній свідок. При цьому підполковник Гнат Порохівський замовчує ряд важливих деталей, які відображені в інших документах. Ті чи інші питання, які проливають світло на деякі аспекти погрому, уміщено в працях Руслани Давидюк (Давидюк, 2020), Іллі Троцького (Троцький, 1968) та інших.

Внаслідок збройного повстання Директорії УНР проти влади гетьмана Павла Скоропадського у листопаді–грудні 1918 р. на Житомирщині кардинально погіршилась

безпекова ситуація. Місто Бердичів на деякий час перетворилось на арену бойових дій. Так, у ніч з 16 на 17 листопада владу Директорії УНР у місті встановив Чорноморський козачий кіш, особовий склад якого, перейшовши на сторону республіканців, обеззброїв державну варту (Каліберда, 2013; ЦДАВОУ. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 95: 254).

Уранці 18 листопада 1918 р. майже всі чорноморці вибули під Київ, залишивши у Бердичеві базу постачання та незначну охорону. Цією ситуацією скористались прихильники прогетьманського табору на чолі з Волинським губернським старостою Дмитром Андро: в ніч з 18 на 19 листопада 1918 р. Бердичів захопив прогетьманський загін полковника Петра Ліпка (згодом став начальником Генерального штабу Дієвої армії УНР). 20 листопада 1918 р. цей загін розпочав здійснювати арешти та обшуки по всьому місту, які супроводжувались погромом єврейських установ (Голос життя, 1919b: 2). Новий начальник гарнізону Василь Чеславський оголосив про проведення мобілізації військовозобов'язаних (Відродження, 1918: 2). Цього ж дня за підписом полковника Петра Ліпка вийшла постанова про накладення на міське населення контрибуції у розмірі трьох мільйонів карбованців (Голос життя, 1919b: 2).

21 листопада 1918 р. до міста знову повернулася влада Директорії УНР, але близько місяця вона була нестабільною, адже цього разу республіканці зіткнулись ще з одним супротивником – німцями. 29 листопада 1918 р. останні розірвали угоду про нейтралітет та активізували збройні сутички із загонами Директорії. 7 грудня 1918 р. місто знову не контролювалось республіканцями: німці, які їхали транзитом через Бердичів, зайняли його, обеззброїли охорону залізничної станції та вислали ультиматум українській владі – повернути зброю німецькому загону, який рухається з Балти (ЦДАВОУ. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 32: 98), а вже 8 та 9 грудня 1918 р. у Бердичеві в районі заводу Шленкера відбувся бій із республіканцями, що прибули зі сторони Житомира (ЦДАВОУ. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 32: 184–185).

Під час таких сутичок страждало місцеве населення. 24 грудня 1918 р., після остаточного встановлення влади Директорії УНР, Коростишівський полк вчинив у місті безлади. Дехто з жертв цих безчинств згадував, що погромники називали себе “4-м стрілецьким полком” (YIVO Archives, група записів 80, папка 163a: 13907–13907зв.), тому можемо припустити, що мова йде про 4-й піший полк 2-ї дивізії I-го Волинського корпусу полковника Володимира Оскілка (ЦДАВОУ. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 74: 27). У збірці агентурних відомостей політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР вказувалось, що у даному полку проводилось “анархічне повстання”, деякі з військовослужбовців цієї військової частини називали себе більшовиками та здійснювали реквізиції майна. Основною причиною вчиненого безладу автори вищевказаного документу називали низький рівень забезпечення військовослужбовців, “коли їм (солдатам – Авт.) говорять, що не можна так робить, вони відповідають, що їм се дозволяє командир полку, через те, що їм нема в що одягтись і їсти” (ЦДАВОУ. Ф. 1429. Оп. 5. Спр. 18: 6зв.).

Наприкінці грудня 1918 р. в інтерв'ю місцевій газеті командувач Південно-Західним районом (зі штабом в Бердичеві) полковник Володимир Оскілко, згадуючи про дані ексцеси, говорив про наступне: “<...> під час наступу республіканських військ у місто, якийсь провокатор вистрілив. Ця обставина, і якщо взяти до уваги, що місто єврейське, спричинила поширення серед несвідомої частини солдатів провокаційних чуток, що стріляв, мовляв, єврей, тоді як цього ніколи насправді не було. Якби місто не було ареною боротьби з німцями, такого настрою серед солдатів не було б” (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13939).

25 грудня 1918 р. у Бердичівській міській управі відбулось представлення нового командувача Південним фронтом армії УНР – підполковника Гната Порохівського, який

замінив на посаді полковника Василя Яницького. Крім суто «протокольних питань» між обома сторонами, полковник Василь Яницький нагадав місцевій владі про обов'язок обіцяних трьох мільйонів карбованців, які повинні надійти на рахунок місцевого казначейства з подальшим використанням на потреби місцевого гарнізону. Із цим питанням звернувся до влади і новопризначений командувач фронту. Гнат Порохівський змалював важке становище військовослужбовців, яким не виплачуються кошти. Він зауважив, що на цьому ґрунті у солдат розвиваються більшовицькі настрої, внаслідок чого можуть постраждати місцеві мешканці. Зі своєї сторони представники місцевої влади заявили, що при всьому бажанні допомогти армії, необхідної суми у них немає. Вони зауважили, що причиною відсутності грошових знаків у Бердичеві є не лише застій у торгівлі, а й той факт, що місцеве населення щодня сплачує великі суми за купівлю продуктів у селян, але гроші залишаються поза містом, тому що селяни в ньому нічого не купують. Новопризначений командувач фронту був незадоволений результатами розмови і публічно заявив, що прийшов до висновку, що місцева влада не бажає йти на зустріч армії (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13937).

У нарисі «Єврейські погроми в Україні та Білорусі» автор Ілля Троцький вказував на доволі цікавий момент: буцімто три мільйони карбованців, про які говорив підполковник Гнат Порохівський під час наради у міській управі 25 грудня 1918 р., були можливістю для містян «відкупитись за провину у підтримці німців єврейськими грошима в боротьбі з республіканськими військами» (Троцький, 1968: 64). Схожий мотив зустрічаємо і в офіційному меморандумі місцевої єврейської общини до Міністерства єврейських справ УНР. У документі зазначалось, що в офіційній пресі звинувачували місцеву єврейську буржуазію у допомозі німцям та підтримці гетьманської влади (ЦДАВОУ. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 23: 13–13зв.).

Підполковник Гнат Порохівський у своїх спогадах про цей епізод не згадує. Натомість він скаржиться на значне більшовицьке підпілля у місті, яке не лише заважало нормальній роботі військової влади, а й готувало у Бердичеві повстання проти УНР (Порохівський, 1938: 18–19). Слід зазначити, що цей фактор дійсно мав місце. Орієнтовно восени 1918 р. до Бердичева Київським обласним комітетом партії більшовиків було направлено Менделя Ейдельмана для активізації роботи більшовицького підпілля, а з Москви прибула Пепа Сломницька. Розпочалась робота з підготовки повстання проти уенерівської влади. Більшовицьке підпілля організувало свою роботу на підприємствах, в профспілках, а також серед військовослужбовців місцевого гарнізону. Наприкінці листопада 1918 р. підпіллям було прийнято рішення про організацію Ради робітничих, козацьких та селянських депутатів (ЦДАГОУ. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1270: 28–29). Крім того, було налагоджено таємний зв'язок з 1-м Волинським повстанським полком, що діяв у тилу бердичівської залози (ЦДАГОУ. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1270: 30; Спр. 482: 31–32).

Показовим є той факт, що більшовицьке підпілля особливо не приховувало своєї роботи та діяло напіввідкрито. Наприклад, анонси своїх засідань більшовики публікували у місцевих газетах. Так, у газеті «Голос життя» від 2 січня 1919 р. анонсувалось про зібрання ради робітничих депутатів у приміщенні клубу ім. Карла Маркса, яке було заплановано в день виходу номеру зазначеної вище газети (Голос жизни, 1919а: 2). Не в останню чергу цій напіввідкритості завдячували військовослужбовцям бердичівського гарнізону, частина з яких симпатизувала більшовицьким ідеям (ЦДАГОУ. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1270: 28–30). Були прихильники більшовиків і в органах місцевого самоврядування. Так, Григорій (Герш) Солодар, будучи товаришем (заступником) міського голови під час перебування влади УНР в місті активно допомагав місцевим більшовикам, а деяких навіть переховував у себе вдома (АУ СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 4920-п: 5–55).

У цих обставинах підполковник Гнат Порохівський описує свою розмову із полковником Володимиром Оскілко, у якій йшлося про реальну загрозу більшовицького заколоту в місті. Останній запевнив Гната Порохівського, що не потрібно хвилюватися, адже комуністичний рух в місті буде придушений без залучення військових частин бердичівського гарнізону (Порохівський, 1938: 18–19). Вочевидь, мова йшла про так званий загін полковника Олександра Палієнка, про який йтиметься нижче.

Отже, проаналізувавши історичний контекст, можемо дійти до наступних висновків: здійсненню єврейського погрому у Бердичеві сприяли щонайменше дві передумови. Першою з них було погіршення безпекової ситуації в регіоні, яка склалась в умовах перманентного конфлікту, що супроводжувався зміною влади, а також значним зниженням рівня забезпечення військовослужбовців гарнізону. Другою передумовою стала активна діяльність більшовицького підпілля, яке намагалось загравати з військовослужбовцями, налаштовуючи їх проти влади УНР. Гостроти конфлікту додавала історія з так званою “контрибуцією”, яку військова влада вимагала від місцевої влади, та чутки про підтримку євреями німців.

Основні винуватці єврейського погрому. 4 січня 1919 р. до Бердичева прибув загін полковника Олександра Палієнка. В архівній колекції Еліаса Черикова знаходимо внутрішній документ цього підрозділу з кутовим штампом, з якого слідує, що офіційно (принаймні, для себе) підрозділ іменувався “Особливим ударним загonom УНР” (YIVO Archives, група записів 80, папка 663: 57218). В інших документах УНР підрозділ також називався “Особливим корпусом при В.С.К.” (верховній слідчій комісії) (ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 38: 31).

В деяких джерелах також стверджується, що ця військова частина була складовою Осадного корпусу армії УНР (ЦДАВОУ. Ф. 1429. Оп. 5. Спр. 18: 63в). Дійсно, у фонді №2284 “Штаб Осадного корпусу військ Української Народної Республіки, м. Київ” ЦДАВОУ зустрічаємо інформацію про “Ударний дієвий курінь отамана Палієнка” (ще одна назва підрозділу). Однак питання прямої підпорядкованості цієї військової частини штабу Осадного корпусу викликає щонайменше сумнів. Так, 14 січня 1919 р. наказом по корпусу визначено перелік підрозділів, які підлягають його командам, серед них – зазначена військова частина. Та вже в наступному наказі від цього самого числа уточнюється перелік військових частин, яким визначено завдання у термін до 19 січня 1919 р. подати про себе відповідні відомості (чисельний склад, дислокацію, прізвище командира тощо). Серед списку таких підрозділів знаходимо “Ударний дієвий курінь отамана Палієнка”. З контексту наказів виглядає так, ніби ми маємо справу з переліком “проблемних” військових частин, які штаб Осадного корпусу намагався поставити “до строю” (ЦДАВОУ. Ф.2284. Оп. 1. Спр. 1а: 57–58). Припускаємо, що “Ударний дієвий курінь отамана Палієнка” може слугувати яскравим прикладом напівпартизанського загону, який діяв в межах Київщини – території, на яку свою військову юрисдикцію намагався поширити штаб Осадного корпусу. Саме тому ця військова частина і фігурує у корпусних наказах.

Дещо світла на природу цього загону проливають також спогади командира Осадного корпусу полковника Євгена Коновальця. У “Причинках до історії Української революції” він писав, що деякі члени Директорії УНР намагались створювати для себе військові частини, як своєрідні “особисті гвардії”. Комкор писав, зокрема, про голову Головної слідчої комісії Михайла Ковенка, якого протегував член Директорії УНР Опанас Андрієвський (Коновалець, 1928: 18). Враховуючи факт, що сам Олександр Палієнко асоціював свій загін із верховною-слідчою комісією, то вибудовується логічний ланцюжок “Андрієвський–Ковенко–Палієнко”. Це підтверджується і в листі посла УНР в Німеччині Миколи Порша на адресу голови Директорії УНР Симона Петлюри від 22 жовтня 1919 р.

Лист стосувався європейської громадської думки щодо єврейських погромів в Україні. В ньому Микола Порш згадував, що велике невдоволення в Європі викликає той факт, що головні винуватці погромів (на думку європейців, які при цьому, як вважав автор листа, у своїх висновках покликалися на “ворожі чинники”) в Україні не понесли покарання. Серед низки прізвищ у одній зв’язці перераховуються Михайло Ковенко, Олександр Палієнко та Опанас Андрієвський (Архів УНР, 2021: 68–69). А на зв’язок “Ковенко–Палієнко” вказує міський голова міста Бердичева Давид Ліпець, який у своїй замітці стверджує, що Олександр Палієнко діяв за розпорядженням голови верховної слідчої комісії (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 5), та полковник Михайло Середа (Середа, 1929: 22). Щоправда, наявні матеріали говорять про існування у той час одночасно кількох слідчих комісій – “Верховної слідчої комісії”, “Головної слідчої комісії при Директорії” і “Окремої слідчої комісії при Осадному корпусі”. Першу очолював міністр юстиції в уряді Володимира Чехівського – Сергій Шелухін. А службову кореспонденцію від другої підписував “Голова адміністративного відділу Головної слідчої комісії при Директорії” Михайло Ковенко (ЦДАВОУ. Ф.1125. Оп. 1. Спр. 2: 8–12). Більше того, між зазначеними “комісіями” відбувалось активне листування. Так, “Верховна слідча комісія” повідомляла “Головну слідчу комісію” про список своїх членів, щоб остання під час здійснення “трусів” випадково їх не арештувала (ЦДАВОУ. Ф.1125, Оп. 1. Спр. 1: 34). Із зазначених документів стає зрозуміло, що Опанас Андрієвський був ідейним натхненником “Верховної слідчої комісії”. Також припускаємо, що зазначений вище член Директорії міг також курувати діяльність і “Головної слідчої комісії”: у наявних документах присутня інформація про пропозицію Опанаса Андрієвського внести 1 мільйон карбованців на діяльність зазначеної комісії, яку затвердили на засіданні Директорії УНР 11 січня 1919 р. (ЦДАВОУ. Ф.1429. Оп. 1. Спр. 3: 5); а також твердження самого Михайло Ковенка про те, що він підлягає “керуванню члена Директорії Андрієвського” (ЦДАВОУ. Ф.1078. Оп. 1. Спр. 6: 108).

Важливими є ще декілька опосередкованих фактів: Володимир Оскілко та Опанас Андрієвський були однопартійцями та належали до Української партії соціалістів самостійників. Останній навіть підтримав квітневий антиурядовий заколот полковника Володимира Оскілка. А що стосується Олександра Палієнка, то, як стверджує дослідниця Руслана Давидюк, після завершення революційних подій, у міжвоєнний період він входив до близького оточення Володимира Оскілка (Давидюк, 2020: 154–158).

На сьогодні маємо небагато інформації про командира загону полковника Олександра Палієнка, адже в армії УНР того часу було кілька осіб з таким прізвищем. Однак командиром загону, який здійснив погром у Бердичеві, був саме Олександр Палієнко (Тинченко, 2007: 325). Цей факт підтверджується також слідчими документами, що містяться у фонді №269 ЦДАГОУ. Із цієї справи відомо, що полковнику Олександру Миколайовичу Палієнку в 1919 р. виповнилося 29 років, він був православної віри, закінчив другу Київську гімназію, навчався у Ярославському ліцеї (який, щоправда, не закінчив) та був заарештований у 1918 р. за ордером Федора Келлера (ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 38: 3).

Особовий склад загону полковника Олександра Палієнка на момент прибуття до Бердичева нараховував 44 старшини та 41 підстаршину (ЦДАВОУ. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 58: 9). Що стосується рядового складу, то наразі встановити його точну чисельність за відсутності джерел не є можливим. Згідно з мемуарних свідчень полковника Михайла Середи, напередодні вступу до Житомира загін полковника Олександра Палієнка мав у своєму складі близько 700 військовослужбовців включно з обслугою бронепотяга, артилеристами та урядовцями (Середа, 1929: 22).

Перебіг єврейського погрому. Ввечері 4 січня у Бердичеві відбулась розмова полковника Олександра Палієнка з полковником Володимиром Оскілкою та підполковником Гнатом Порохівським. За спогадами останнього, ця розмова проходила у приміщенні міського театру. На ній піднімалось питання більшовицької пропаганди та суспільних настроїв в Бердичеві і сусідньому Житомирі (Порохівський, 1938: 18–19). В той же час на залізничній станції міста відбулись перші погромні заходи за участі загону полковника Олександра Палієнка (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 1) Жертва погрому Яків Крижак згадував: “У суботу о 8 годині вечора 4-го січня я мав поїхати до міста Луцьк. Коли я стояв у черзі за квитком, були зачинені всі двері та почалася перевірка документів. У мене було три документи: паспорт, копія його завірена нотаріусом та перепустка, видана повітовим комендантом. Документи перевіряв помічник коменданта. Він оголосив усі мої документи фальшивими. Те саме було оголошено ще 4-м євреям. Росіян не чіпали. Потім нас із лайкою та стусанами повели до приміщення коменданта станції. Коли ми входили, звідти винесли 2 вбитих. Незабаром туди зайшли січовики, загасили електрику і почали бити нас. Били чим попало: прикладами, нагаями тощо. Мені вибили 4 зуби. Потім нас повели до варти. Там знову закрили світло і почали бити. Нас поділили і били різками, чоботами та прикладами. Мені дали 10 різок. Потім у мене забрали 2000 руб., годинник з ланцюжком. Потім комендант оголосив, що о 2-й годині ночі буде над нами польовий суд. Вранці нас повели до розшукового відділення та звідти до 2-ї частини. Там ми попросили не говорити, що є заарештованими євреями. За розпорядженням Голови Управи нас повели назад до розшукового відділення і звідти звільнили” (YIVO Archives, група записів 80, папка 163b: 13856).

Відповідно до інформації, яка уміщена в газеті “Голос життя” від 16 січня 1919 р., у ніч з 4 по 5 січня по місту невідомі особи розклеїли листівки від імені Бердичівської Ради солдатських (козацьких) депутатів про засідання, яке мало відбутись в обід о 13 годині (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13952). Анонс засідання Ради було внесено також і до місцевої газети “Наше слово” від 5 січня 1919 р. (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13940).

О 7 годині ранку 5 січня 1919 р. начальник кримінально-розшукового відділу місцевої міліції (на перший погляд непримітним, але доволі показовим є факт, що начальник міліції Гершман напередодні єврейського погрому виїхав до Києва та вочевидь не був присутнім у місті 5 січня (Голос життя, 1919b: 2) повідомив міського голову Давида Ліпєця про наміри командування загону розпочати цього дня погром у місті. Міського голову також було повідомлено, що погрому не уникнути, та навіть більше – що начальство міліції отримало вказівки від погромників заарештувати найвпливовіших місцевих лідерів соціалістичних партій. Враховуючи ці факти, Давид Ліпєць провів переговори з повітовими та міським комендантами з вимогою вплинути на ситуацію, на що ті відповіли, що планується не погром, а розгін зібрання ради солдатських депутатів, яке було заплановано на 13 годину в приміщенні кінематографа по вул. Білопільській. Поряд з цим полковник Володимир Оскілко запевнив міську владу, що немає жодних приводів для тривоги (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 1).

Близько 11 години (за іншими даними – близько 10 години) (ЦДАВОУ. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 23: 13) 5 січня 1919 р. розпочалась перша хвиля єврейського погрому. Бійці загону увійшли в міські квартали та роззброїли міліцію. Декількох міліцейських вивезли на станцію до вагону із заарештованими. На вулицях міста розпочались масові побиття євреїв. Свідки тих подій неодноразово підкреслювали, що погром мав організований характер: загоми погромників рухались центральними вулицями міста, з них виділялись малі групи, які вривались у міські оселі та піддавали їх грабунку. В деяких випадках це супроводжувалось гвалтуванням жінок та побиттям чоловіків (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп.

1. Спр. 267: 2). В місті розпочалась масова паніка, місцеві мешканці закривали магазини та ховались по домівках (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13950).

Між 14 та 15 годинами в центрі міста в районі театру було зафіксовано сильну кулеметну перестрілку. В офіційних документах стверджувалось, що в цей час місце проведення засідання Ради робітничих, козацьких і селянських депутатів було оточено бійцями загону полковника Олександра Палієнка та розігнано (ЦДАВОУ. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 58: 9). В інших документах зустрічаємо інформацію, що засідання Ради не відбулось, а по бійцях загону полковника Палієнка з будинків було відкрито стрільбу, внаслідок чого загинув один військовослужбовець та ще двоє отримали поранення (ЦДАВОУ. Ф. 1429. Оп. 5. Спр. 18: 63в). Особливо цінним є свідчення жертви погрому – місцевого зубного лікаря Мойсея Бухгалтера, кабінет якого знаходився по вулиці Білопільська, 23 (тобто в безпосередній близькості від приміщення театру). Він стверджував, що близько 14 години чув постріли з вулиці, які здійснював бронеавтомобіль, що стріляв у напрямку бульвару, та бачив людей, які втікали і ховалися. Солдати, які увірвались до зубного лікаря, погрожуючи розстрілом, вимагали від Мойсея Бухгалтера видати єврейських депутатів (YIVO Archives, група записів 80, папка 163а: 13935). З цих свідчень стає зрозуміло, що більшовицького засідання у приміщенні театру могло і не бути. Про це, зокрема, прямо вказує у своїй записці міський голова Давид Ліпєць (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 3).

Близько 17 години 5 січня 1919 р. загін отамана Олександра Палієнка повернувся на залізничну станцію та відбув в напрямку Житомира. Однак в самому місті розпочалася друга хвиля погрому. Справа в тому, що своїми діями погромники спровокували місцевий маргінальний елемент, а також військовослужбовців гарнізону, які, як тільки стемніло, вийшли на вулиці довершувати справу палієнківців (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 2).

Ввечері 5 січня 1919 р. погромники вчинили зухвалий напад на відділення російсько-французького банку. Під'їхавши до приміщення на вантажівці з кулеметом, озброєні бандити заявили персоналу, що прийшли забрати гроші в “жидівському банку”. Готівки в касі було лише на 3000 рублів, але і цю суму зловмисники забрали. Цього ж вечора до банку завітала інша група бандитів, яким персонал за відсутності готівки був змушений виписати казначейські облігації (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13956). Всю ніч відбувались індивідуальні та масові злочинні напади. Місцева влада здійснила спробу наспіх організувати озброєну охорону, однак, за свідченням міського голови, змінити ситуацію в Бердичеві вона не могла (ДАКО. Ф. Р-3050. Оп. 1. Спр. 267: 3).

Наслідки єврейського погрому. Вранці 6 січня 1919 р. багато містян вирушили в сторону лікарні, куди звозили загинлих жертв погрому. Всього в місті нарахували 19 загинлих, з яких 17 були євреями та ще 2 – християнами. Пізніше також було підраховано, що в день погрому пограбували 1007 приватних квартир (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13957), а загальна сума збитків сягала до 2 мільйонів карбованців (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13951).

Погромні настрої тривали в місті ще кілька днів. 8 січня 1919 р. під час наради в Бердичівській міській управі цивільна влада вимагала від військової допомоги в організації місцевої самооборони, однак полковник Володимир Оскілко не погодився видати зброю, мотивуючи це тим, що лише міліція та організована військова частина здатна протистояти погромникам (YIVO Archives, група записів 80, папка 164: 13958–13959). Тому організація місцевої самооборони лягла на домові комітети Бердичева. Майже одразу у таку самооборону міста влились члени більшовицького підпілля (ЦДАГОУ. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 482: 31–32).

Загалом, за даними Єврейського комітету допомоги жертвам війни, у період з 5 по 9 січня 1919 р. у Бердичеві загинули 24 людини, з яких 21 – під єврейськими прізвищами, 2 – під християнськими, 1 – невідомий (YIVO Archives, група записів 80, папка 244: 23179).

В офіційній доповіді прокурора Київського окружного суду, адресованій міністру юстиції УНР (який був водночас і головою Верховної слідчої комісії) від 16 січня 1919 р., фабула здійсненого погрому описувалась доволі стримано (ЦДАВОУ. Ф. 2208. Оп. 1. Спр. 38: 11–11зв). Безапеляційно акцентувалось на тому факті, що 5 січня 1919 р. “загін січових стрільців” прибув до Бердичева з метою придушення більшовицького виступу, який готувався одразу після засідання ради робітничих, козацьких та селянських депутатів. Якщо придушення більшовицького заколоту, за логікою автора тексту, здійснили “січові стрільці”, то безлади вчинили “окремі особи у солдатському убранні” (ЦДІАК України. Ф.317. Оп. 7. Спр. 5247: 1–2зв). Проте варто врахувати той факт, що Міністерство юстиції УНР знаходилося у протекції члена Директорії Опанаса Андрієвського (Пиріг, Скальський, 2022: 117–118), тож якщо ця людина все ж була причетною до єврейського погрому, то тоді така інтерпретація в документах виглядає цілком логічною. Варто відмітити і той факт, що в документі загін полковника Олександра Палієнка подано розмитим терміном “січові стрільці”. Доволі неоднозначною також є історія із призначенням слідства щодо єврейського погрому в Бердичеві: архівна справа під назвою “Документи слідчої комісії по розслідуванню погромів в Житомирі та Бердичеві” містить всього два аркуші, з яких стає відомо, що головою комісії призначено отамана Тилькевича (ЦДАВОУ. Ф. 2208. Оп. 6. Спр. 126: 1–2).

10 січня 1919 р. делегація від керівництва м. Бердичева відвідала з робочим візитом голову уряду УНР та голову Директорії. Під час зустрічі міський голова вступив у полеміку з Володимиром Винниченком. Останній заявив, що євреї частково винні в тому, що серед них є більшовики. Давид Ліпєць йому заперечив аргументуючи тим, що “якщо євреїв потрібно громити лише за те, що серед них є більшовики, то в такому разі повинні бути розгромлені всі держави світу, адже і в Україні, і в Англії, Франції, Америці, Німеччині є більшовики” (Голос жизни, 1919с: 2).

Отже, на підставі проведеного дослідження ми дійшли до наступних висновків. Основними передумовами здійсненню єврейського погрому у Бердичеві стали: погіршення безпекової ситуації, зниження рівня забезпечення військовослужбовців гарнізону та активізація більшовицького підпілля у місті. Обстановку розпалювали також чутки про підтримку євреями німців та вимога військової влади про сплату міською владою рахунків місцевого казначейства для підтримки військовослужбовців гарнізону. Єврейський погром вчинив військовий загін полковника Олександра Палієнка, який підпорядковувався голові “Головної слідчої комісії при Директорії” Михайлу Ковенку. Таким чином, ця військова формація репрезентувала офіційну владу УНР. Приводом для здійснення погрому стала інформація про більшовицький заколот, який нібито готувався у місті на 5 січня 1919 р. і мав відбутися після засідання ради робітничих, козацьких та селянських депутатів у приміщенні місцевого театру. При цьому, на момент початку погрому більшовиків у приміщенні театру найочевидніше не було. Єврейський погром носив організований характер. Порівняння кількості жертв та кількості пограбованих приватних приміщень свідчить про те, що він мав характер грабунку. Водночас подальшого уточнення потребують питання ролі і місця у здійсненні єврейського погрому в Бердичеві члена Директорії УНР Опанаса Андрієвського, а також його контактів з іншими дійовими особами: Володимиром Оскілком, Олександром Палієнком, Гнатом Порохівським та Михайлом Ковенком. Відтак, подальше дослідження єврейського погрому у м. Бердичеві є перспективним за умови залучення більшого комплексу джерел.

Подяки. Висловлюємо вдячність членам редакційної колегії журналу, рецензентам та науковому керівнику за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Література:

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 163a. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE804789 (дата звернення: 08.04.2025).

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 164. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE803759 (дата звернення: 08.04.2025).

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 163. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE804789 (дата звернення: 08.04.2025).

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 244. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE836806 (дата звернення: 08.04.2025).

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 663. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE1118665 (дата звернення: 08.04.2025).

Архів УНР, 2021 – Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Посольство в Німеччині. Частина 1. Кореспонденція Федора Штейнгеля, Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та звіти Дипломатичного відділу (липень 1918 – березень 1923). Київ. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. 2021. С. 68–69.

АУ СБУ – Архівне управління Служби Безпеки України в Житомирській області.

Відродження, 1918 – Відродження. Щоденна безпартійна демократична газета. 1918. Київ. №190. 21 листопада.

Голос жизни, 1919а – Голос жизни. 1919. №2. С.2.

Голос жизни, 1919б – Голос жизни. 1919. №3. С.2.

Голос жизни, 1919с – Голос жизни. 1919, №9. С.2.

Давидюк, 2020 – Давидюк Р. Отамани-наддніпрянці у Волинському воєводстві: повстанські рейди, розвідка, політика, громадське життя. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 2 (54). 2020. С.154–158.

ДАКО – Державний архів Київської області.

Каліберда, 2013 – Каліберда Ю. Окремий Чорноморський кіш: бойовий шлях військового формування Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kaliberda_Yurii/Okremyi_chornomorskyi_kish_boiovyi_shliakh_viiskovoho_formuvannia_Armii_UNR.pdf? (дата звернення: 08.04.2025).

Коновалець, 1928 – Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. Прага. Legoigrafie. 1928. С. 18.

Пиріг, Скальський, 2022 – Пиріг, Р., Скальський, В. УНР: спроба друга. *Україна й українці в ХХ – на початку ХХІ ст.*: у 3 книгах. Книга 1: Україна й українці в 1917–1939 рр. Київ. Кліо. 2022. С. 115–155.

Порохівський, 1938 – Порохівський Г. Штаб Південного фронту. *Літопис Червоної Калини*. Львів. №9. С. 17–21.

Середа, 1929 – Середа М. Отаманичина. *Літопис Червоної Калини*. Львів. №3. С. 22–24.

Тинченко, 2007 – Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ. Темпора. 2007, С. 325.

Троцкий, 1968 – Троцкий И. Еврейские погромы на Украине и в Белоруссии 1918–1920 гг. *Книга о русском еврействе (1917–1967)*. Нью-Йорк. 1968. Союз русских евреев. С. 56–69.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань та українців.

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.

References:

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 163. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE804789 [in Russian]

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 164. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE803759 [in Russian]

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 163. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE804789 [in Russian]

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80 folder 244. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE836806 [in Russian]

YIVO Archives – YIVO Archives. Elias Tcherikower Archive Records of the Mizрах Yidisher Historisher Arkhiv. Record group 80, folder 663. URL: https://digipres.cjh.org/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE1118665 [in Russian]

Arkhiv UNR, 2021 – Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. Ministerstvo zakordonnykh sprav. Posolstvo v Nimechchyni. Chastyna 1. Korespondentsiia Fedora Shteinhelia, Mykoly Porsha, Romana Smal-Stotskoho ta zvity Diplomatychnoho viddilu (lypen 1918 – berezen 1923) [Archives of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Foreign Affairs. Embassy in Germany. Part 1. Correspondence of Fedor Shteingel, Mykola Porsch, Roman Smal-Stotsky and reports of the Diplomatic Department (July 1918 – March 1923)]. Kyiv. Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. 2021. S. 68–69. [in Ukrainian]

AU SBU – Arkhivne upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Zhytomirskii oblasti [Archival Department of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr region]. [in Russian]

Vidrodzhennia, 1918 – Vidrodzhennia. Shchodenna bezpartiina demokratychna hazeta. 1918. Kyiv. №190. 21 lystopada. [Renaissance daily non-partisan newspaper]. [in Ukrainian]

Holos zhyzny, 1919a – Holos zhyzny. 1919. №2. S.2. [Voice of Life]. [in Russian]

Holos zhyzny, 1919b – Holos zhyzny. 1919. №3. S.2. [Voice of Life]. [in Russian]

Holos zhyzny, 1919c – Holos zhyzny. 1919. №9. S.2. [Voice of Life]. [in Russian]

Davydiuk, 2020 – Davydiuk R. Otamany-naddnipriantsi u Volynskomu voievodstvi: povstanski reidy, rozvidka, polityka, hromadske zhyttia [Otamans of Dnieper region in Volyn Voivodeship: insurgent raids, intelligence, politics, public life]. *Zarkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. №2 (54). 2020. S.154–158. [in Ukrainian]

DAKO – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region]. [in Russian]

Kaliberda, 2013 – Kaliberda Yu. Okremyi Chornomorskyi kish: boiovyi shliakh viiskovoho formuvannia Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921 rr.) [Separate Black Sea batalion: fight of the Army military operation Ukrainian People's Republic (1917–1921 years)]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kaliberda_Yurii/Okremyi_chornomorskyi_kish_boiovyi_shliakh_viiskovoho_formuvannia_Armii_UNR.pdf [in Ukrainian]

Konovalets, 1928 – Konovalets Ye. Prychynky do istorii Ukrainskoi revoliutsii [Causes of the history of the Ukrainian revolution]. Praha. Legoigrafie. 1928. S. 18. [in Ukrainian]

Pyrih, Skalskyi, 2022 – Pyrih, R., Skalskyi, V. UNR: sproba druha [UNR: second attempt]. *Ukraina y ukraintsi v XX – na pochatku XXI st.: u 3 knyakh*. Knyha 1: Ukraina y ukraintsi v 1917–1939 rr. Kyiv. Klio. 2022. S. 115–155. [in Ukrainian]

Porokhivskiy, 1938 – Porokhivskiy H. Shtab Pivdennoho frontu [Southern Front Headquarters]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. Lviv. №9. S. 17–21. [in Ukrainian]

Sereda, 1929 – Sereda M. Otamanshchyna [Otamans]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. Lviv. №3. S. 22–24. [in Ukrainian]

Tynchenko, 2007 – Tynchenko Ya. Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921) [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Kyiv. Tempora. 2007, S. 325. [in Ukrainian]

Trotskyi, 1968 – Trotskyi Y. Evreiskye pohromy na Ukraine y v Belorussyy 1918–1920 h.h. [Jewish pogroms in Ukraine and Belarus 1918–1920]. *Knyha o russkom evreistve (1917–1967)*. Niu-Iork. 1968. Soiuz russskykh evreev. S. 56–69. [in Russian]

TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian]

TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan ta ukrainiky [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies]. [in Ukrainian]

TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. [in Ukrainian]

Отримано 01.04.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 06.04.2025

Прийнято до друку 10.04.2025

Submitted 01.04.2025

Received in received form 06.04.2025

Accepted for publication 10.04.2025

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.25

VASYLI ILNYTSKYI¹, YULIYAO. TALALAY²

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3134-2030>

PERSONALITY FORMATION IN THE 1960s–1980s: THE SOVIET RUSSIFICATION POLICY

Abstract. *In the article there have been defined the Russification processes influence, in particular, the prerequisites and the consequences for the Soviet personality formation. The party nomenclature made an attempt to transform the Soviet citizen's consciousness of that time owing to the policy of the so-called "education of the masses". The total Russification, linguistic and cultural transformations and the leveling of the national achievements of the peoples of the Ukrainian SSR led to a complete breakdown of the individuals' consciousness. The Soviet ideologists imposed a new reality on the population. Hence, the study on the language issue is of the utmost importance. Since Russian acquired the status of the "language of all-Union communication", fluent proficiency and, accordingly, its learning opened up certain prospects for the population. There was the transformation regarding the national identity of the population of the Soviet Ukraine as a result of the Russification processes spread in the scientific and educational sphere. The above-mentioned trends only intensified due to the emergence of television and radio broadcasting. Owing to television and radio broadcasting, it became much more convenient to control the consciousness of the broad masses. The above-mentioned state of affairs led to an inferiority complex appearance among the ethnic groups, who were living in the territory of the Soviet Union of that time. Such trends had a particularly negative impact on the Ukrainians' self-identification manifestations, who were forced to adapt to the new reality. Any manifestations of the Ukrainian linguistic, cultural and national identity were equated with the "bourgeois nationalism" and pluralism of opinions under the new conditions of existence, which further only increased the pressure of the party nomenclature on the Ukrainian-speaking population of the republic. Hence, the study on the Russification processes influence on the formation of a new type of personality in the Soviet Ukraine in the 1960s–1980s is topical.*

The issue on the Ukrainian people's national identity transformation requires further in-depth analysis under the conditions of the modern Russo-Ukrainian War. In this context, the study of Russification as a key factor in the breakdown of Ukrainian identity acquires significant importance.

Keywords: *ideologist, individual, language and cultural policy, personality, Russification.*

Citation. Ilnytskyi, V.I., Talalay, Y.O. (2025). Personality formation in the 1960s–1980s: the soviet russification policy. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 25-33. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.25

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

ЛІВНИЦЬКИЙ В.І.¹, ТАЛАЛАЙ Ю.О.²

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3134-2030>

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У 1960–1980-х рр.: РАДЯНСЬКА РУСИФІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА

Анотація. У пропонованій статті визначено передумови та наслідки впливу русифікаційних процесів на формування радянської особистості. За допомогою політики так званого «виховання мас» партійна номенклатура намагалася трансформувати свідомість тогочасного радянського громадянина. Тотальна русифікація, мовно-культурні трансформації та нівелювання національних здобутків народів УРСР призводили до цілковитого зламу свідомості індивідів. Радянські ідеологи нав'язували населенню нову реальність. У цьому контексті досить важливим є дослідження мовного питання. Оскільки російська набувала статусу «мови всесоюзної комунікації», вільне володіння та відповідно її вивчення, відкривало для населення певні перспективи. У результаті поширення русифікаційних процесів у науково-освітній галузі відбувалася трансформація національної ідентичності населення Радянської України. Поява телебачення та радіомовлення лише посилювала вищезазначені тенденції. Адже за допомогою телерадіомовлення керувати свідомістю широких народних мас стало набагато зручніше. Такий стан речей спричиняв появу комплексу меншовартості в етнічних груп, що проживали на території тогочасного Радянського Союзу. Особливо негативно такі тенденції позначилися на проявах самоідентифікації українців, які були змушені пристосовуватися до нової реальності. В нових умовах існування, прояви української мовно-культурної та національної ідентичності прирівнювалися до «буржуазного націоналізму» та плюралізму думок, що надалі, лише посилювало тиск партійної номенклатури на україномовне населення республіки. Таким чином, дослідження впливу русифікаційних процесів на формування нового типу особистості в Радянській Україні 1960–1980-х рр. є досить актуальним.

В умовах сучасної російсько-української війни, проблема трансформації національної самосвідомості українського народу потребує подальшого ґрунтовного аналізу. В цьому контексті вагомим значення набуває дослідження русифікації, як ключового чинника зламу української ідентичності.

Ключові слова: ідеолог, індивід, мовно-культурна політика, особистість, русифікація.

Цитування. Лівницький, В.І., Талалай, Ю.О. (2025). Формування особистості у 1960–1980-х рр.: радянська русифікаційна політика. Сумський історико-архівний журнал, XLIV, 25-33. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.25

The personality formation and the imposition of certain behavioral models became one of the key features of the Soviet cultural and ideological work. The Communist Party referred to this process as the “education of the masses”, which involved altering the traditional worldviews, unifying the linguistic and cultural traits of the ethnic groups, and integrating individuals into the political and linguistic cultural space of the Soviet society.

The Russification was one of the methods used to influence the individual’s consciousness. The idea regarding the Russian or Russian-speaking population superiority and its uniqueness was promoted actively and asserted among the broader population, while the other ethnic groups were developing a sense of inferiority. The Russification became an efficient tool for transforming both public consciousness and individual worldviews during the period under study. The above-mentioned process had a significant impact on the national identity formation, and its consequences could be

seen in the study on the language issues in the independent Ukraine. It is crucial to analyze thoroughly the process of the personality formation within the context of the Soviet language policy in order to understand the causes and consequences of the contemporary political processes in Ukraine.

There were diverse scholars, who were interested in the “Soviet person” image formation, including Yu. Kahanov (Каганов, 2019), Yu. Kolisnyk (Колісник, 2015), O. Lavrut (Лаврут, 2021), V. Molotkina (Молоткіна, 2022) and the others. The scholars focused on the methods of influencing the public’s consciousness while covering the above-mentioned issue. The Soviet authorities, leveraging administrative resources, disseminated the Communist Party ideology among the masses effectively, influencing both the public consciousness and the national identity. According to Yu. Kolisnyk, mass media, in particular the magazines, played a significant manipulative role in forming the individual consciousness. The media were entirely controlled by the Soviet authorities (Колісник, 2015). The process of “educating the masses” was examined thoroughly in Yu. Kahanov’s monograph “Forming the “Soviet Person” (1953–1991): The Ukrainian Version”. The scholar identified the Russification as one of the key methods in forming the image of the “Soviet person” (Каганов, 2019). The following scholars studied the language policy impact on both societal and individual consciousness: V. Molotkina (Молоткіна, 2022), N. Novorodovska (Новородовська, 2020; Новородовська, 2021), and M. Yarmolenko (Ярмоленко, 2013) and the others. Certain parallels between the Soviet Russification policy and the modern Russian-Ukrainian war are reflected in the works of Ukrainian scholars. (Галів, Ільницький, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Глібошук, Ільницький, Старка, 2022; Ільницький, Старка, Галів, 2022). There was covered not only the impact of the Russification on everyday life in the Ukrainian SSR but also how it altered the identity transformation in the above-mentioned studies. The transformation of individual, demographic group, and societal worldviews was also studied by the foreign scholars. B. Silver argued that the Russification was one of the mechanisms on mobilization and integration within the Soviet society. The scholar believed that the spread of the Russification tendencies led to some changes regarding the personal reception of reality (Silver, 1974). The publications of Mykola Haliv and Vasyl Ilnytskyi are of theoretical and methodological importance for our research (Ilnytskyi, Haliv, 2022; Haliv M., Ilnytskyi, 2023; Haliv, Ilnytskyi, 2021). To our mind, the Soviet language policy served as a mechanism for reforming the public consciousness and, consequently, developing a new image of the “Soviet person”.

The purpose of the research is to study the impact of the language policy in the 1960s–1980s on the personal transformation, the formation of the image of the “Soviet person”, and the national identity transformation in Soviet Ukraine.

The ideologists set out to change the individual, compelling them to forget their native linguistic, cultural, and everyday traditions and adopt the new ones, justifying this as a sign of “freedom” of the contemporary Soviet citizen since the beginning of the Soviet Union formation. This linguistic and cultural policy aimed to reduce pluralism (i.e., to unify the society) and, thus, prevent the emergence of the alternative ideas about state and social development. The process of transforming individuals in a totalitarian/authoritarian society was reinforced by coercive methods. The instinct for self-preservation was triggered, prompting individuals to adapt to the new realities of the Soviet life under such conditions. However, despite these efforts, the Soviet ideologists ultimately failed to completely break individuals, impose a new worldview, or eradicate existing ideas, traditions, language, and culture.

The Soviet government aimed to finalize the unification of the society by implementing policies that sought to merge nations into a supranational entity – “the Soviet people” during the period of the 1960s–1980s. It was required to alter the collective consciousness of the population through the ideological influence on individuals. In fact, the interference in the scientific, educational, and cultural spheres involved the complete elimination of the national characteristics. As a result, there was a complete breakdown of consciousness and the formation of a new supranational community – the

“Soviet people” due to the limitation of the role of the individual and imposing the Communist Party principles, in particular, those related to critical thinking and self-identification. Taking into account the art, the Soviet authorities took a full control of artistic associations, educational institutions, and sculptors, forcing them to work only in the socialist realist style (Хахула, ЛЬНИЦЬКИЙ, 2021: 245–246). During the period of the 1960s–1980s, the historical and pedagogical narrative emphasized the concepts such as “friendship of nations”, “internationalism”, and “patriotism”. The Soviet scholars justified these ideas based on “Lenin’s national policy” (Галів, ЛЬНИЦЬКИЙ, 2021: 53). In general, the concept of “patriotism” was used with the meaning of “Soviet”. Any expression of the local patriotism was recognised as hostile and labelled as the “bourgeois nationalism” (Лаврут, 2021: 331). In fact, the party’s ideological apparatus promoted the idea of equality among all Soviet peoples and their supposed friendship, while the declared right to self-determination remained a fiction. At the same time, in the educational sector, teachers were given a task to raise a “Soviet individual”, who conformed to specific behavioral and cognitive models. During the “Thaw” period, the focus was on fostering a sense of collectivity, but by the 1970s–1980s, this emphasis weakened due to declining liberalization and increasing social crises (Галів, ЛЬНИЦЬКИЙ, 2020: 66). Furthermore, the national identity was considered to be as a potential threat to the Communist ideology, prompting the Party leadership to curtail these tendencies in education.

The above-mentioned trends in education sphere were systemic. They aimed at creating a new generation that would embody the Soviet identity along with the Russification of schools. In the Ukrainian SSR, this process was significantly more intense than in other republics, revealing the Communist Party’s determination to eradicate any expressions of the national self-identification.

In 1959, the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR adopted the “Law on Strengthening the Connection Between School and Life and Further Development of the National Education System in the Ukrainian SSR”, based on a similar legislative act passed by the Supreme Soviet of the USSR in 1958. This law legalized the complete Russification of education, as Russian became the primary language of communication gradually that all students were required to learn it (Парахіна, 2014: 133). Taking into consideration the career and personal prospects for their children, numerous parents chose consciously the Russian as the language of instruction (Молоткіна, 2022: 91). Such kind of tendency was particularly evident in large cities and industrial regions of the Ukrainian SSR. During the period of the 1960s and 1980s, the schools with Ukrainian as the language of instruction disappeared in some cities. Accordingly, there was a sharp reduction in the number of the Ukrainian-language schools, especially in Donetsk and Luhansk regions (Новородовська, 2020: 17). As a result of the Party’s anti-Ukrainian policies in education, the entire republic underwent the process of mass Russification. The statistical data from 1959 to 1989 indicated that the percentage of the Ukrainians considering the Russian as their native language increased from 6,45% to 12,24% (Новородовська, 2020: 17).

The British scholar G. Hosking argued that the above-mentioned law was intended to intensify Sovietization, and Russification served as just one of its elements (Хоскінг, 1994). It should be noted that the “Sovietisation” and the “Russification” implied the transformation of an individual’s identity from non-Russian to Russian, based on shared linguistic and cultural features common to all peoples of the USSR (Silver, 1974).

By the early 1960s, the Soviet government presented assimilation as the voluntary desire of non-Russian peoples to learn and communicate in Russian. Due to this narrative parents rejected Ukrainian or other native languages in education, considering those languages as unpromising, lacking future prospects. Consequently, the Soviet language policy contributed to the undermining of the concept of a native language in public consciousness (Ярмоленко, 2013: 367).

Due to the intensification of the Russification in education, the ideological burden on school students also increased. The teachers were responsible not only for the direct education of the youth but also for acting as the communist ideologues, serving as intermediaries between the party and

their students. The teachers and lecturers of educational institutions were often deprived of the freedom of speech and had to follow strictly the official instructions at the lessons. Any manifestations of dissent, especially the spread of the nationalist, that is, the age-old traditions of the peoples residing in the territory of the Ukrainian SSR, led to discontent and significant resistance from the republic's leadership. Therefore, it can be argued that education workers not only performed their direct professional duties but also influenced the Soviet person formation. There were the following integral parts of their activities: the educational institutions, which became elements of the socialization of a younger generation, and ideological work, including the Russification (Лаврут, 2021: 105).

There were imposed new values and behavioral stereotypes due to the total Russification of the Soviet society, under these conditions such negative phenomena occurred as denunciations, rejection of one's own identity, mercantilism, atheistic sentiments in society, and inferiority complexes, which often concerned linguistic issues. The Soviet authorities exerted the greatest influence on the population's linguistic identity in the South and East of the Ukrainian SSR. This situation could be explained by several factors: mass labour migration to industrial areas, increased urbanization, a significant share of the Russian population in the region, and a deliberate Soviet leadership policy aimed at the Russification of educational sphere. In contrast, linguistic and national identity was traditionally to a greater extent preserved in rural areas of the southern and eastern regions of the Ukrainian SSR (Новородовська, 2021: 56). However, a gradual urbanization contributed to the outflow of the young people to cities and their subsequent shift to using the Russian language both in everyday life and business communication. Other regions were able to preserve their linguistic and cultural traditions, which somewhat slowed down the pace of the Russification. There was virtually no effect of the Russification in the western regions of the Ukrainian SSR.

A whole network of agitators was formed in order to have influence on the consciousness of the Soviet people totally. Their main task was to ensure the population's loyalty to the Soviet regime. The issue of spreading the Soviet propaganda was particularly acutely emphasized in the media of the time, which published agitators' speeches frequently calling them to work for the Soviet Union development (Почапська, 2022: 85). In general, mass media played a key role in manipulating the public consciousness. A society with an artificially limited worldview was highly susceptible to the ideological influence from the Soviet media. The media functioned as tools for programming beliefs, ideological attitudes, moral aspirations, spiritual needs, and the mental states of the masses (Колісник, 2015). At the same time, printed publications formed and preserved a set of relevant archetypes. This led to the national identity loss, the imposition of a new historical memory, and the suppression of critical thinking skills and needs, ultimately fostering a population incapable of independent thought or resistance, prone to conformism, authority dependence, and state paternalism (Каранов, 2019: 166). An individual's worldview narrowed due to the absence of alternative sources of information. As a result, people perceived information provided by the Soviet media as absolute truth, without being able to reflect critically on it. The Russification of the media further reinforced this influence, as it facilitated shifts in the linguistic identity and the traditions of the masses.

Another significant factor that impacted both labour activities and population consciousness at the time was the Komsomol organizations (the Leninist Communist League of Youth). These structural units controlled the moral behaviour of the population and instilled loyalty to the Soviet regime in young people from an early age, starting from their school years. Their ultimate goal was to educate the youth in the spirit of the communist ideology, preparing new cadres for the party positions, among other objectives. There was a structured trajectory from childhood, which helped to form a new personality through public institutions: "Zhovtenia" – "Pioneer" – "Komsomol member" – "Communist Party member". The Russification intensified in the 1970s and

a distinguishing characteristic of the Komsomol and the Communist Party members was their use of the Russian language in official and everyday communication. This process became particularly widespread in Soviet Ukraine following Volodymyr Shcherbytskyi's speech delivered in Russian at the 25th Congress of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine in 1976 (Бажан, 2018). Hence, the above-mentioned marked the establishment of the practice of conducting official Congresses, conferences, and meetings of the Communist Party and Komsomol organizations in Russian.

The emergence of television and radio broadcasting had a significant impact on the Soviet identity formation. In the context of total Russification of the society and the suppression of pluralism of thought, films and radio programmes began to serve as the communist ideology instruments. The Soviet authorities considered television the most important tool for influencing the masses (Mickiewicz, 1988). A significant portion of media content was in Russian. The Ukrainian television remained authentic until 1967 (Каганов, 2019: 213). Most Russian-language programmes, which were broadcast in Ukraine, were translated into Ukrainian (Mickiewicz, 1988). However, from the end of the 1960s, these processes began to reverse: the Russian-language content displaced the Ukrainian-language programmes gradually. Furthermore, less attention was paid to translating the Russian-language programmes and films, while the share of the Ukrainian-language cinema in broadcast time declined. A noticeable advantage of the national language was observed only in radio broadcasting, as most radio network listeners were from rural areas, where the Russification was progressing at a much slower pace (Молоткіна, 2022: 96). However, radio began to lose ground to television, as films and TV programmes provided a visual component. Consequently, it became easier for viewers to perceive information. Nevertheless, visualization deprived individuals of imagination and critical thinking skills, which was undoubtedly beneficial for the Communist Party leadership. In the 1970s and 1980s, television became the primary tool, which helped form the "Soviet person".

Hence, the transformation of value systems, worldviews, and interference in personal space became key attributes of the Soviet domestic policy. The goal of the party elite in the field of ideological indoctrination was to create a unified society in which individuals would abandon their ethnic identity, language, culture, traditions, religion, and etc. In this context, the Russification played a crucial role, encompassing virtually all spheres of life at the time and leading to significant assimilation of the population with a shift in identity. The impact of language policy on individuals began in preschool and school institutions. Overall, the Communist Party leadership considered schools as a vital institution whose task was to educate a new generation, subject it to ideological indoctrination, and socialize it within the Soviet realities. Another key aspect was the dissemination of ideologically charged information aimed at imposing new worldview values, forming historical memory, and erasing the national identity. The Russification of mass media further deepened assimilation and reinforced the understanding that switching to the Russian language was essential for career and personal advancement – thus, fostering increased conformity among broader population. The consequences of these transformations remain evident even at the current stage of building an independent Ukrainian state.

Література:

Бажан, 2018 – Бажан О. Володимир Щербицький та дисиденти (за документами КДБ та ЦК КП України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2018. № 2(50). С. 222-239.

Галів, Ільницький, 2021 – Галів М., Ільницький В. Вплив політико-ідеологічних кампаній в національно-культурній сфері СРСР на український історико-педагогічний наратив (1920–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 6: Просктування суспільних та гуманітарних досліджень [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2021. С. 45-59.

Галів, Ільницький, 2020 – Галів М., Ільницький В. Тоталітарне суспільство і проблематика формування характеру особистості в радянській педагогічній думці (20–60-ті рр. XX ст.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том III: Констатації та діалоги в просторі науки та освіти [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Київ – Херсон: Посвіт, 2020. С. 56-66.

Галів, Ільницький, 2023 – Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014 – 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47-73.

Галів, Ільницький, Карпенко, 2024 – Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75-96.

Глібошук, Ільницький, Старка, 2022 – Глібошук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжсуб'єктивний збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12-21.

Ільницький, Старка, Галів, 2022 – Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43-55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>

Каганов, 2019 – Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. *Запоріжжя* : Інтер-М, 2019. 432 с.

Колісник, 2015 – Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики на свідомість громадян УРСР. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 278-295.

Лаврут, 2021 – Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України : дис. д. ... істор. наук за спец. 07.00.01 – Історія України. Вінниця, 2021. 549 с.

Молоткіна, 2022 – Молоткіна В. Особливості мовної політики радянської влади в Україні: соціокультурний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2022. Вип. 15. С. 82-105.

Новородовська, 2020 – Новородовська Н. Науково-освітні процеси на території УРСР у 1960–1980-х рр. через призму соціокультурних змін у мовній сфері. *Часопис української історії*. Київ, 2020. Вип. 41. С. 16-24.

Новородовська, Коцур, 2024 – Новородовська Н. О., Коцур В. В. Мовна політика в УРСР (1960–1980-х рр.): соціокультурний вимір. Переяслав : Домбровська Я. М., 2024. 247 с.

Новородовська, 2021 – Новородовська Н. Трансформація мовної ідентичності населення УРСР у період «частою». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 8 (44) vol. 2. С. 54-60. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10>.

Парахіна, 2014 – Парахіна М. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128-146.

Почапська, 2022 – Почапська О. Концепція радянської ідентичності в контексті ідеологізації суспільства: аналіз ЗМІ. *Образ*. 2022. Вип. 1 (38). С. 80-88. DOI: [https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1\(38\)-80-88](https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88)

Хахула, Ільницький, 2021 – Хахула Л., Ільницький В. Митець vs авторитарна влада: творче середовище радянського Львова другої половини XX століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2021. Вип. 13. С. 229-256.

Хоскінг, 1994 – Хоскінг Дж. История Советского Союза. 1917–1991 гг. М.: Вагриус, 1994. 510 с.

Ярмоленко, 2013 – Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. XX століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365-377.

Haliv, Ilnytskyi, 2023 – Haliv M., Ilnytskyi V. Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s–1980s). *Echa Przeszlosci*. 2023. 24 (2). Pp. 123-139.

Haliv, Ilnytskyi, 2021 – Haliv M., Ilnytskyi V. The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s-1930s). *Annales Universitatis apulensis. – Series Historica*. 2021. № 1 (25). Pp. 281-297.

Ilnytskyi, Haliv, 2022 – Ilnytskyi V., Haliv M. Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2022. 3 (39). Pp. 66-80.

Mickiewicz, 1988 – Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. New York: Oxford, 1988. 286 p.

Silver, 1974 – Silver B. Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities. *The American Political Science Review*. 1974. Vol. 68. Pp. 45-66.

References:

Bazhan, 2018 – Bazhan O. Volodymyr Shcherbyts'kyi ta dysydeny (za dokumentamy KDB ta TsK KP Ukrainy) [Volodymyr Shcherbytskyi and Dissidents (According to Documents of the KGB and the Central

Committee of the Communist Party of Ukraine)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. 2018. № 2(50). S. 222-239. [in Ukrainian]

Haliv, Ilnytskyi, 2021 – Haliv, M., Ilnytskyi, V. Vplyv polityko-ideolohichnykh kampaniy v natsional'no-kul'turniy sferi SRSR na ukraïns'kyi istoriko-pedahohichnyy naratyv (1920 – 1980-tirr.) [The Influence of Political and Ideological campaigns in the national and cultural sphere of the USSR on the Ukrainian historical and pedagogical narrative (1920s – 1980s)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom 6: Proyektuvannya suspil'nykh ta humanitarnykh doslidzhen' [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Ilnytskyi]. Konin – Uzhhorod – Peremyshl' – Kherson: Posvit, 2021. S. 45-59. [in Ukrainian]

Haliv, Ilnytskyi, 2020 – Haliv M., Ilnytskyi V. Totalitarne suspil'stvo i problematyka formuvannya kharakteru osobystosti v radyans'kyi pedahohichnyi dumtsi (20–60-ti rr. XX st.) [Totalitarian Society and the Personality Formation Issues in the Soviet Pedagogical Thought (20s–60s of the 20th century)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom III: Konstatatsiyi ta dialohy v prostori nauky ta osvity [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Ilnytskyi]. Konin – Uzhhorod – Kyiv – Kherson: Posvit, 2020. S. 56-66. [in Ukrainian]

Haliv, Ilnytskyi, 2023 – Haliv M., Ilnytskyi V. Kharakter suchasnoi rosiisko-ukraïnskoï viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi dyskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014 – 2023): domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istorii*. 2023. Vyp. 13/55. S. 47-73. [in Ukrainian]

Haliv, Ilnytskyi, Karpenko, 2024 – Haliv M., Ilnytskyi V., Karpenko O. Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrains'kykh zasobakh masovoi informatsii (2022–2024) [The problem of the Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024)]. *Novitnia doba*. 2024. Vyp. 12. S. 75-96. [in Ukrainian]

Hliboshchuk, Ilnytskyi, Starka, 2022 – Hliboshchuk M., Ilnytskyi V., Starka V. Yak ideolohichni zasady bilohvardiiskoho rukhu vplynuly na svitohliad V. Putina [How the ideological principles of the White Guard movement influenced the worldview of V. Putin]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2022. Vyp. 53 (1). S. 12-21. [in Ukrainian]

Ilnytskyi, Starka, Haliv, 2022 – Ilnytskyi V., Starka V., Haliv M. Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2022. Vyp. 5. S. 43-55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian]

Kahanov, 2019 – Kahanov, Yu. Konstruyuvannya «radyans'koyi lyudyny» (1953–1991): ukraïns'ka versiya [Formation of the “Soviet man” (1953–1991): Ukrainian version]. *Zaporizhzhya: Inter-M*, 2019. 432 s. [in Ukrainian]

Kolisnyk, 2015 – Kolisnyk, Yu. Manipulyatyvnyi vplyv zhurnal'noyi periodyky na svidomist' hromadyan URSR [The Manipulative Influence of Magazine Periodicals on the Consciousness of the Citizens of the Ukrainian SSR]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*. 2015. Vyp. 5. S. 278-295. [in Ukrainian]

Lavrut, 2021 – Lavrut, O. Radyans'ka shkola u druhiy polovyni 1940-kh – kints 1980-kh rr.: vymir Ukrainy [The Soviet School in the Second Half of the 1940s – the End of the 1980s: the Dimension of Ukraine]. *Dys. d. istor. nauk za spets. 07.00.01 – Istorii Ukrainy*. Vinnytsya, 2021. 549 s. [in Ukrainian]

Molotkina, 2022 – Molotkina, V. Osoblyvosti movnoyi polityky radyans'koyi vlady v Ukraini: sotsiokul'turnyy aspekt [Peculiarities of the Language Policy of the Soviet Government in Ukraine: Sociocultural Aspect]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. 2022. Vyp. 15. S. 82-105. [in Ukrainian]

Novorodovska, Kotsur, 2024 – Novorodovska N.O., Kotsur V.V. Movna polityka v URSR (1960–1980): sotsiokul'turnyy vymir [Language Policy in the Ukrainian SSR (1960–1980s): Sociocultural Dimension]. *Pereyaslav: Dombrovska Ya. M.*, 2024. 247 p. [in Ukrainian]

Novorodovska, 2020 – Novorodovska, N. Naukovo-osvitni protsesy na terytoriyi URSR u 1960–1980-kh rr. cherez pryzmu sotsiokul'turnykh zmin u movniy sferi [Scientific and educational processes on the territory of the Ukrainian SSR in the 1960s–1980s through the prism of sociocultural changes in the linguistic sphere]. *Chasopys ukraïns'koyi istoriyi*. Kyiv. 2020. Vyp. 41. S. 16-24. [in Ukrainian]

Novorodovska, 2021 – Novorodovska, N. Transformatsiya movnoyi identychnosti naselennya URSR u period «zastoyu» [Transformation of the Linguistic Identity of the Population of the Ukrainian SSR During the Period of “Stagnation”]. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 8 (44) vol. 2. S. 54-60. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10>. [in Ukrainian]

Parakhina, 2014 – Parakhina, M. Osoblyvosti rusyfikatsiyi v URSR u druhiy polovyni 1950 – pershiy polovyni 1960-kh rr. (z istoriyi movnoyi problemy) [Peculiarities of the Russification in the Ukrainian SSR in the Second Half of the 1950s – the First Half of the 1960s (From the History of the Language Issue)]. *Ukraïns'kyi istorychnyi zhurnal*. 2014. № 4. S. 128-146. [in Ukrainian]

Pochaps'ka, 2022 – Pochaps'ka, O. Kontseptsiya radyans'koyi identychnosti v konteksti ideolohizatsiyi suspil'stva: analiz ZMI [The Concept of the Soviet identity in the Context of Ideologization of Society: an Analysis of Mass Media]. *Obraz*. 2022. Vyp. 1 (38). S. 80-88. DOI: [https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1\(38\)-80-88](https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88) [in Ukrainian]

Khakhula, Ilnytskyi, 2021 – *Khakhula, L., Ilnytskyi, V. Mytets' vs avtorytarna vlada: tvorche seredovyshe radyans'koho L'vova druhoi polovyny XX stolittya* [Artist vs Authoritarian government: the Creative Environment of the Soviet Lviv in the Second Half of the 20th century]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. Vyp. 13. S. 229-256. [in Ukrainian]

Khosking, 1994 – *Khosking, Dzh. Istoriya Sovetskogo Soyuza. 1917–1991 gg.* [History of the Soviet Union. 1917–1991]. M.: Vahryus, 1994. 510 s. [in Russian]

Yarmolenko, 2013 – *Yarmolenko M. Movna polityka URSR u 40–80-kh rr. XX stolittya* [Language Policy of the Ukrainian SSR in the 40s–80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen'im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Kyiv. 2013. Vyp. 3 (65). S. 365-377. [in Ukrainian]

Haliv, Ilnytskyi, 2023 – *Haliv M., Ilnytskyi V. Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s–1980s).* *Echa Przeszlosci*. 2023. 24 (2). Pp. 123-139.

Haliv, Ilnytskyi, 2021 – *Haliv M., Ilnytskyi V. The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s–1930s).* *Annales Universitatis apulensis*. – Series Historica. 2021. № 1 (25). Pp. 281–297.

Ilnytskyi, Haliv, 2022 – *Ilnytskyi V., Haliv M. Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education).* *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2022. 3 (39). Pp. 66-80.

Mickiewicz, 1988 – *Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union*. New York: Oxford, 1988. 286 p.

Silver, 1974 – *Silver B. Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities.* *The American Political Science Review*. 1974. Vol. 68. Pp. 45-66.

Отримано 22.03.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 27.03.2025

Прийнято до друку 01.04.2025

Submitted 22.03.2025

Received in received form 27.03.2025

Accepted for publication 01.04.2025

TARAS V. KOVALCHUK

Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7516-4114>

THE UKRAINIAN INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE AS AN INSTITUTIONAL BASIS FOR DECOMMUNISATION IN UKRAINE

Abstract. *The aim of the paper is to analyse the activity of the Ukrainian Institute of National Remembrance as an institutional basis for decommunisation in Ukraine.*

The scientific novelty is conditioned by the fact that this is the first comprehensive study which presents creation and activity of the Ukrainian Institute of National Remembrance as an institutional basis for decommunisation in Ukraine.

As a result, the author comes to the conclusion that the Ukrainian Institute of National Remembrance was established by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2006, in accordance with the initiative of President V. Yushchenko. The institute was created based on the model of memorial institutes that existed in the countries of Central and Eastern Europe. The Ukrainian Institute of National Remembrance received the status of a central executive body and had many tasks related to the restoration and preservation of the historical memory of the Ukrainian people. In 2010–2014, it operated as a research institution. The Ukrainian Institute of National Remembrance regained its status as a central executive body after the Revolution of Dignity. At that time, it became the institutional basis for decommunisation in Ukraine. The Institute began to coordinate and control the processes of decommunisation (derussification, decolonization); it took part in the development of decommunisation laws and declassified documents related to the Soviet and Nazi totalitarian regimes. In the regions, the task of decommunisation (derussification, decolonization) was also entrusted to the interregional territorial departments of the Ukrainian Institute of National Remembrance. The interregional territorial departments cooperated with local authorities and local self-government.

Keywords: *Ukrainian Institute of National Remembrance, decommunisation, derussification, historical memory, Ukraine.*

Citation. Kovalchuk, T.V. (2025). The Ukrainian Institute of National Remembrance as an institutional basis for decommunisation in Ukraine. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 34–43. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.34

КОВАЛЬЧУК Т. В.

Житомирський державний університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7516-4114>

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. *Метою роботи є розгляд діяльності Українського інституту національної пам'яті як інституційної основи декомунізації в Україні.*

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що тут уперше комплексно проаналізовано процеси створення й діяльності Українського інституту національної пам'яті як інституційної основи декомунізації в Україні. У результаті автор приходять до висновків, що Український інститут національної пам'яті був створений Постановою Кабінету Міністрів України у 2006 р. відповідно до ініціативи Президента В. Ющенка. Він отримав статус центрального органу виконавчої влади та мав широке коло завдань,

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

пов'язаних з відновленням та збереженням історичної пам'яті українського народу. Упродовж 2010–2014 рр. Інститут діяв як науково-дослідна установа. Свій статус центрального органу виконавчої влади Український інститут національної пам'яті поновив після Революції гідності. У цей час він перетворився на інституційну основу декомунізації в Україні.

Ключові слова: Український інститут національної пам'яті, декомунізація, дерусифікація, історична пам'ять, Україна.

Цитування. Ковальчук, Т.В. (2025). Український інститут національної пам'яті як інституційна основа декомунізації в Україні. *Сумський історико-архівний журнал*, XLIV, 34–43. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.34

Після Революції гідності кінця 2013 – початку 2014 рр. та ухвалення у 2015 р. законів про декомунізацію провідну роль у процесах декомунізації в Україні почав відігравати Український інститут національної пам'яті (УІНП). Із цього часу можна говорити про інституціалізацію декомунізації в Україні. Окрім іншого, діяльність УІНП як центрального органу виконавчої влади зосередилася на координації та контролі державної політики, спрямованої на позбавлення радянського, а згодом, від 2022 р., і російського ідеологічних спадків в публічному просторі населених пунктів України.

Різні аспекти діяльності УІНП досить активно вивчалися як українськими, так і західними вченими. Передусім вони звертали увагу на декомунізацію в Україні після ухвалення 2015 р. декомунізаційних законів, відзначаючи важливу роль у цьому процесі УІНП. Серед таких дослідників, зокрема, О. Гриценко (Гриценко, 2019), А. Киридон (Киридон, 2017: 157–160), Д. Марплз (Marples, 2018: 2–10), С. Руденко (Руденко, 2016: 283–296). Інші вчені, як-от Дж. Коулсон (Coulson, 2021: 5) та О. Охрімчук (Охрімчук, 2020: 386–397), вивчали діяльність УІНП з відновлення історичної пам'яті про Голодомор та радянські репресії в Україні; С. Власенко (Власенко, 2024: 30–36) й П. Опанащук (Опанащук, 2021: 60–63) відзначали важливу роль УІНП в інституціалізації політики пам'яті та формуванні пам'яті суспільства; Х. Федорів (Федорів, 2013: 161–167), окрім іншого, порівнювала діяльність інституцій у сфері політики пам'яті в Україні (УІНП) й Польщі (Польський інститут національної пам'яті) тощо. Заснування та основні напрямки діяльності УІНП, у тому числі в контексті “політичної кон'юнктури”, до 2017 р. розглядав Г. Касьянов (Касьянов, 2018: 135–152). Як важливий “інституційний інструмент” у реалізації декомунізаційної політики в Україні у 2014–2020 рр. називали УІНП Ю. Шаповал, І. Васильєва та І. Матвієнко. При цьому, вчені розглядали основні напрямки, суспільні рецепції та наслідки декомунізаційної політики в Україні в зазначений період (Шаповал та ін., 2020: 110–113). Відтак, поза увагою дослідників залишився комплексний узагальнений аналіз діяльності УІНП як інституційної основи декомунізаційних процесів в Україні у період від 2014 р. до початку 2025 р.

Метою статті є розгляд діяльності УІНП як інституційної основи декомунізації в Україні.

Фактично, створення УІНП відбулося за ініціативи Президента В. Ющенка, але відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. УІНП утворювався як центральний орган виконавчої влади, перед яким постало широке коло завдань, пов'язаних із відновленням національної пам'яті українського народу, її збереженням та комеморацією, організацією тематичних історичних досліджень, впровадження державної політики пам'яті тощо. При цьому, головна увага науково-дослідницької діяльності УІНП на момент створення мала присвячуватися осмисленню комуністичного тоталітарного режиму в Україні ХХ ст. Це також стосувалося і комеморативних заходів “з увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, учасників національно-визвольної боротьби” (Постанова від 31 травня 2006 р., 2006).

Г. Касьянов відзначає, що ініціатива Президента України В. Ющенка зі створення УІНП, була пов'язана з “копіюванням” досвіду країн Центральної й Східної Європи, у першу чергу Польщі. І навіть назва УІНП була “запозичена” у поляків (Польський інститут національної пам'яті, або ж Інститут національної пам'яті) (Касьянов, 2018: 135).

За президентства В. Януковича УІНП був позбавлений статусу центрального органу виконавчої влади та функціонував як науково-дослідна установа (Шаповал та ін., 2020: 112). Президентським Указом від 9 грудня 2010 р. “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” УІНП як центральний орган виконавчої влади ліквідовувався (Указ Президента України, 2010а). Водночас наступним Указом В. Януковича від 9 грудня 2010 р. Кабінету Міністрів України доручалося створити УІНП як науково-дослідну установу при Кабміні (Указ Президента України, 2010b). Відповідна Постанова Уряду з'явилася 12 січня 2011 р. Нові завдання УІНП як науково-дослідної установи при Кабінеті Міністрів України стосувалися науково-дослідної роботи у контексті формування й популяризації державної політики пам'яті (Постанова від 12 січня 2011 р., 2011).

Відновлення статусу УІНП як центрального органу виконавчої влади відбулося після Революції гідності. Постановою Кабміну від 9 липня 2014 р. утворювався УІНП як центральний орган виконавчої влади та ліквідовувався УІНП як науково-дослідна установа. На формально нову, а, по суті, – реорганізовану інституцію покладалося завдання “з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті”. Діяльність інституту спрямовувалася й координувалася Кабінетом Міністрів України через міністра культури (у різні роки – міністр культури, молоді та спорту України; міністр культури та інформаційної політики України; нині – міністр культури та стратегічних комунікацій України) (Постанова від 9 липня 2014 р., 2014).

12 листопада 2014 р. Кабмін затвердив чинну редакцію “Положення про Український інститут національної пам'яті”. У подальшому зміни до положення врахували у діяльності УІНП Закони України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 р. й “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” від 21 березня 2023 р. (Постанова від 12 листопада 2014 р., 2014).

Після відновлення у 2014 р. статусу центрального органу виконавчої влади УІНП почав виконувати завдання з координації й контролю за процесами декомунізації (а згодом – і дерусифікації та деколонізації) та, як зауважувалося вище, перетворився на інституційну основу декомунізації в Україні. Також у цей час у контексті міжнародної співпраці УІНП налагодив зв'язки з подібними інституціями в інших країнах Європи, був включений до Платформи європейської пам'яті та сумління. Українські дослідники, серед яких Ю. Шаповал, І. Васильєва, І. Матвієнко, наголошують, що Україна, таким чином, “трактує політику декомунізації як складову загальноєвропейського процесу поррахунків із тоталітарним минулим у Центральній та Східній Європі” (Шаповал та ін., 2020: 113).

Першим Головою (в. о. Голови) УІНП 23 червня 2006 р. Кабінет Міністрів України призначив І. Юхновського (Постанова від 23 червня 2006 р., 2006); із 19 липня 2010 р. на цій посаді перебував В. Солдатенко (Розпорядження від 19 липня 2010 р., 2010); із 25 березня 2014 р. новим очільником Інституту (певний час використовувався термін “директор”) став В. В'ятрович (Розпорядження від 25 березня 2014 р., 2014); Розпорядженням Кабміну від 11 грудня 2019 р. Головою УІНП призначений А. Дробович (Розпорядження від 11 грудня 2019 р., 2019); а 20 грудня 2024 р. – в. о. Голови Інституту – Ю. Гнатюк (Розпорядження від 20 грудня 2024 р., 2024). Перетворення УІНП на інституційну основу декомунізації в Україні, по суті, відбулося за керівництва ним В. В'ятровича.

Важливим напрямком діяльності УІНП у рамках реалізації політики декомунізації стала його участь у розробці прийнятих 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України декомунізаційних законів, передусім Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки” (Олійник, 2015). Закони, набувши чинності 21 травня 2015 р., сприяли перетворенню декомунізації в Україні на системний процес. Власне, чинна роль УІНП у реалізації декомунізації, зокрема наданні відповідних рекомендацій органам влади щодо перейменування “радянських” топонімів, закріплена і у згаданому вище Законі України (Закон України, 2015b). Зауважимо, що декомунізаційні закони, розроблені УІНП, піддавалися значній критиці як українськими, так і іноземними фахівцями (Касьянов, 2018: 147–148; Руденко, 2016: 288–289; Marples, 2018: 2–4).

УІНП через розробку Закону України “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років”, який є складовим декомунізаційного законодавства, напряду долучився до розсекречення архівних документів, пов’язаних із радянським та нацистським тоталітарними режимами. Цей Закон також передбачав створення Галузевого державного архіву УІНП (його іноді також називають “Архівом національної пам’яті”). Такий відомчий архів був створений з метою “забезпечення права на доступ до архівної інформації репресивних органів” (Закон України, 2015a). Із розвитком декомунізаційних процесів перед УІНП постало питання створення міжрегіональних територіальних структур, які б дозволили більш оперативно та з врахуванням місцевих реалій реалізовувати завдання Інституту на місцях. У зв’язку з цим 3 жовтня 2018 р. з’явилася постанова Кабінету Міністрів України про створення у складі УІНП міжрегіональних територіальних органів: Західного, Південного, Південно-Східного, Північно-Східного та Центрального міжрегіональних відділів (Постанова від 3 жовтня 2018 р., 2018). Першим міжрегіональним територіальним органом УІНП, створеним 11 червня 2019 р., став Північно-Східний міжрегіональний відділ з центром у Харкові. Його очільником стала історикня, активістка декомунізації у Харкові, координаторка громадської ініціативи “Харківська топонімічна група” М. Тахтаулова (Інститут розпочав формування, 2019). Також розпочали роботу й інші заявлені міжрегіональні територіальні органи УІНП, зокрема, з 1 серпня 2019 р. – Центральний (керівник кандидат історичних наук Б. Галайко) та Південно-Східний (очолив доктор історичних наук І. Кочергін) з центрами у Вінниці та Дніпрі відповідно (Розпочали роботу, 2019). Південний міжрегіональний відділ УІНП з центром в Одесі, який очолив історик, учасник бойових дій С. Гуцалюк, був створений наприкінці 2019 р. (Співпраця з істориками, 2019). Згодом запрацював і Західний міжрегіональний відділ УІНП (“Локальна пам’ять”, 2021).

9 квітня 2020 р., у 5-ту річницю прийняття Верховною Радою України декомунізаційних законів, УІНП оприлюднив статистику щодо результатів декомунізації. Загалом, за цей час було перейменовано 991 населений пункт, 26 районів, 51 493 топоніми у населених пунктах, 75 закладів освіти, 33 залізничні об’єкти, 2 морські порти; демонтовано 2 409 комуністичних монументів та пам’ятних знаків (із них 1 324 – В. Леніну). Формально перейменування частини топонімічних об’єктів відбулося і на тимчасово окупованих Російською Федерацією українських територіях (9 квітня виповнилося 5 років, 2020).

Якщо упродовж 2014 – початку 2022 рр. УІНП був основним центральним органом виконавчої влади у реалізації політики декомунізації, то в умовах повномасштабної російсько-української війни він також зосередив увагу на дерусифікації й деколонізації публічного простору. Передусім, це відбувалося у рамках реалізації Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів” від 21 березня 2023 р. та було закріплено у доповненнях до “Положення про Український інститут національної пам’яті” (Постанова від 12 листопада 2014 р., 2014).

Складовою декомунізаційних, як і дерусифікаційних й деколонізаційних, ініціатив УІНП стало проведення ним інформаційно-просвітницьких заходів: круглих столів, лекцій, зустрічей, виставок, видання наукових і публіцистичних матеріалів тощо. Зокрема, у травні 2022 р. УІНП спільно з Міністерством культури та інформаційної політики (МКІП) України провів кілька круглих столів “Дерусифікація, декомунізація та деколонізація в публічному просторі”. За їх результатом було створено Експертну раду МКІП України з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму (Звіт за 2022 рік, 2022). Рада готувала й оприлюднювала роз’яснення та рекомендації щодо подолання наслідків русифікації й тоталітаризму в публічному просторі українських населених пунктів (Рішення Експертної ради МКІП, 2022).

У липні 2022 р. Експертна рада МКІП України з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму презентувала “Рекомендації щодо подолання наслідків русифікації та тоталітаризму в Україні”. Вони адресувалися органам місцевого самоврядування та громадським організаціям для подолання “антиукраїнського впливу російських цивілізаційних міфів”, імперської й радянської спадщини, представленої в публічному просторі населених пунктів (Експертна рада МКІП, 2022). Указані рекомендації в основі базувалися на розроблених УІНП концептуальних підходах, цілях та завданнях до деколонізації топонімічних об’єктів. Принагідно зауважимо, що УІНП брав чинну участь як у створенні Експертної ради МКІП України, так і у постійному супроводі її роботи (Звіт за 2022 рік, 2022).

Відповідно до наказу МКІП України від 25 липня 2023 р. було затверджено “Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам’яті з питань реалізації норм Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії”. Наказом передбачалося створення при УІНП спеціальної Експертної комісії як постійно діючого консультативно-дорадчого органу, яка мала надавати фахові висновки щодо реалізації Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” (Наказ від 25.07.2023 № 399, 2023). До початку 2025 р. Експертна комісія надала 26 фахових висновків з питань визначення належності об’єктів (географічних об’єктів, назв юридичних осіб та об’єктів права власності, пам’ятників і пам’ятних знаків) до символіки російської імперської політики (Фахові висновки, 2025).

У цей час активну роботу продовжували міжрегіональні територіальні відділи УІНП, які співпрацювали з органами місцевої влади та місцевого самоврядування в ряді областей України, надаючи їм фахові консультації щодо декомунізації та дерусифікації публічного простору (Звіт за 2022 рік, 2022). Участь міжрегіональних територіальних органів УІНП у процесах декомунізації й дерусифікації проілюструємо на прикладі Північно-Східного міжрегіонального відділу (його діяльність поширювалася на Полтавську, Сумську, Харківську, Чернігівську, Луганську області), зокрема на Харківщині. Станом на 27 квітня 2024 р., за словами В. Ковальської, заступниці начальника Харківської ОВА, на території регіону за результатами спільної роботи обласної військової адміністрації, Північно-Східного міжрегіонального відділу УІНП, представників районів та громад області було перейменовано майже 18 тис. топонімів, у назвах яких містилася символіка імперської політики Росії (Відбулося перше засідання, 2024).

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2024 р. міжрегіональні територіальні органи УІНП були реорганізовані шляхом об’єднання. На базі Західного, Південного та Центрального міжрегіональних відділів був створений Перший міжрегіональний територіальний відділ, а на базі Південно-Східного й Північно-Східного – Другий міжрегіональний територіальний відділ УІНП (Розпорядження від 10 травня 2024 р., 2024). Такі структурні підрозділи діють і нині при УІНП та поширюють свій

вплив на наступні регіони: АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Чернівецька області – Перший міжрегіональний територіальний відділ; Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська та Чернігівська області – Другий міжрегіональний територіальний відділ (Апарат Інституту, 2024). Важливо, що діяльність міжрегіональних територіальних відділів УІНП формально поширилася і на тимчасово окуповані Російською Федерацією українські землі. Адже набутий до цього досвід буде корисним для проведення декомунізації, дерусифікації й деколонізації на звільнених українських територіях у майбутньому.

Отже, у 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів України відповідно до ініціативи Президента В. Ющенка за зразком меморіальних інституцій країн Центральної та Східної Європи було створено УІНП. Перед Інститутом як центральним органом виконавчої влади постало широке коло завдань, пов'язаних з відновленням та збереженням історичної пам'яті українського народу. Така діяльність УІНП була перервана у 2010–2014 рр., коли він функціонував як науково-дослідна установа. Після Революції гідності УІНП знову отримав статус центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження історичної пам'яті. Від цього часу він перетворився на інституційну основу декомунізації в Україні. Це проявилось через координацію й контроль за процесами декомунізації (пізніше – дерусифікації й деколонізації); розробку декомунізаційних законів; участь у розсекреченні архівних документів, пов'язаних із радянським та нацистським тоталітарними режимами. Завдання з декомунізації (дерусифікації, деколонізації) в регіонах також виконували міжрегіональні територіальні відділи УІНП. Тут вони активно співпрацювали з органами місцевої влади та місцевого самоврядування.

Література:

Апарат Інституту, 2024 – Апарат Інституту. *Український інститут національної пам'яті*. 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/komanda/aparat-institutu> (дата звернення: 03.01.2025).

Відбулося перше засідання, 2024 – Відбулося перше засідання Робочої групи Харківської ОВА з питань деімперіалізації та деколонізації топонімії. *Харківська обласна військова адміністрація*. 2024. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/126832> (дата звернення: 04.01.2025).

Власенко, 2024 – Власенко С.І. Інституціоналізація публічної політики національної пам'яті в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024 Вип. 41. С. 30–38.

Гриценко, 2019 – Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ, 2019. 320 с.

9 квітня виповнилося 5 років, 2020 – 9 квітня виповнилося 5 років, як в Україні розпочалася декомунізація на законодавчому рівні. *Український інститут національної пам'яті*. 2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/9-kvitnya-vupovnylosya-5-rokiv-yak-v-ukrayini-rozpochalasya-dekomunizaciya-na-zakonodavchomu-rivni> (дата звернення: 21.02.2024).

Експертна рада МКІП, 2022 – Експертна рада МКІП оприлюднила рекомендації щодо подолання наслідків русифікації та тоталітаризму в Україні. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. 2022. URL: <https://mesc.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-opryliudnyla-rekomendatsii-shchodo-podolannia-naslidkiv-rusyfikatsii-ta-totalitaryzmu-v-ukraini/> (дата звернення: 07.02.2024).

Закон України, 2015а – Закон України “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років”. *Верховна Рада України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

Закон України, 2015б – Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки”. *Верховна Рада України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 02.05.2024).

Звіт за 2022 рік, 2022 – Звіт за 2022 рік. *Український інститут національної пам'яті*. 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 13.01.2025).

Інститут розпочав формування, 2019 – Інститут розпочав формування територіальних відділів. *Український інститут національної пам'яті*. 2019. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/institut-rozpochav-formuvannya-terytorialnyh-viddiliv?fbclid=IwAR198b-9P9a22t8LYtzb6ExTa0GI4ALFT0x2rCz9w29-QndWMLpId_wH4k (дата звернення: 11.09.2024).

Касьянов, 2018 – Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

Киридон, 2017 – Киридон А.М. Декомунізація в Україні: природа та сутнісні характеристики процесу. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*: зб. наук. праць. 2017. Вип. 6. С. 157–163.

Локальна пам'ять, 2021 – “Локальна пам'ять”: передача архіву з Австралії та інші новини з регіонів. *Український інститут національної пам'яті*. 2021. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/4302> (дата звернення: 08.08.2024).

Наказ від 25.07.2023, 2023 – Наказ від 25.07.2023 № 399 “Про затвердження Положення про Експертну комісію Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації норм Закону України “Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів”. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-23#n14> (дата звернення: 10.10.2024).

Олійник, 2015 – Олійник А. Декомунізація: вчимося на чужих помилках. *LB.ua*. 2015. URL: https://lb.ua/news/2015/07/01/309728_dekomunizatsiya_vchimosya_chuzhih.html (дата звернення: 18.02.2024).

Опанащук, 2021 – Опанащук П. Діяльність Українського інституту національної пам'яті як складова інституційного механізму реалізації державної політики пам'яті в Україні. *Економіка та держава*. 2021 № 1. С. 60–64.

Охрімчук, 2020 – Охрімчук О. Діяльність Українського інституту національної пам'яті з відновлення та збереження пам'яті про радянські репресії у західних областях. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2020. Вип. 4/46. С. 383–400.

Постанова від 12 листопада 2014 р., 2014 – Постанова від 12 листопада 2014 р. № 684 “Деякі питання Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#n11> (дата звернення: 03.01.2024).

Постанова від 12 січня 2011 р., 2011 – Постанова від 12 січня 2011 р. № 8 “Про утворення Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.12.2024).

Постанова від 23 червня 2006 р., 2006 – Постанова від 23 червня 2006 р. № 851 “При призначення Юхновського І.Р. виконуючим обов'язки Голови Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

Постанова від 3 жовтня 2018 р., 2018 – Постанова від 3 жовтня 2018 р. № 799 “Деякі питання діяльності Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/799-2018-%D0%BF#n10> (дата звернення: 03.01.2025).

Постанова від 31 травня 2006 р., 2006 – Постанова від 31 травня 2006 р. № 764 “Про утворення Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.12.2024).

Постанова від 9 липня 2014 р., 2014 – Постанова від 9 липня 2014 р. № 292 “Питання Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.12.2024).

Рішення Експертної ради МКІП, 2022 – Рішення Експертної ради МКІП з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. 2022. URL: <https://mcsc.gov.ua/informatsiyna-polityka-ta-bezpeka/rishennya-ekspertnoyi-rady-mkip-z-pytan-podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu/> (дата звернення: 07.02.2024).

Розпорядження від 10 травня 2024 р., 2024 – Розпорядження від 10 травня 2024 р. № 422-р “Про оптимізацію діяльності міжрегіональних територіальних органів Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2024-%D1%80#n10> (дата звернення: 05.01.2024).

Розпорядження від 11 грудня 2019 р., 2019 – Розпорядження від 11 грудня 2019 р. № 1245-р “При призначення Дробовича А.Е. Головою Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

Розпорядження від 19 липня 2010 р., 2010 – Розпорядження від 19 липня 2010 р. № 1438-р “При призначення Солдатенка В.Ф. Головою Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1438-2010-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

Розпорядження від 20 грудня 2024 р., 2024 – Розпорядження від 20 грудня 2024 р. № 1290-р “При тимчасове покладення виконання обов'язків Голови Українського інституту національної пам'яті на Гнатюк Ю.С.”. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

Розпорядження від 25 березня 2014 р., 2014 – Розпорядження від 25 березня 2014 р. № 264-р “При призначення В'ятровича В.М. директором Українського інституту національної пам'яті”. *Верховна Рада України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

Розпочали роботу, 2019 – Розпочали роботу ще два територіальних відділи Українського інституту національної пам'яті. *Український інститут національної пам'яті*. 2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rozpochaly-robotu-shche-dva-terytorialnyh-viddily-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati> (дата звернення: 08.08.2024).

Руденко, 2016 – Руденко С.Б. “Декомунізаційний” закон на сторожі збереження нерухомих пам’яток. *Праці Центру пам’яткознавства*. 2016. Вип. 30. С. 283–300.

Співпраця з істориками, 2019 – Співпраця з істориками, військовими та журналістами: Український інститут національної пам’яті активізує роботу з Півднем України. *Український інститут національної пам’яті*. 2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/spivpracya-z-istorykamy-viyskovymy-ta-zhurnalistamy-ukrayinskyu-institut-natsionalnoyi-pamyati-aktivizuye-robotu-z-pivdnem-ukrayiny> (дата звернення: 14.09.2024).

Указ Президента України, 2010а – Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 року № 1085/2010. *Верховна Рада України*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> (дата звернення: 27.12.2024).

Указ Президента України, 2010б – Указ Президента України “Питання Українського інституту національної пам’яті” від 9 грудня 2010 року № 1086/2010. *Верховна Рада України*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010#Text> (дата звернення: 27.12.2024).

Фахові висновки, 2025 – Фахові висновки Експертної комісії. *Український інститут національної пам’яті*. 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizatsiya-ta-reabilitatsiya/ekspertna-komisiya-uinp/fahovi-vysnovky-ekspertnoyi-komisiyi> (дата звернення: 02.01.2025).

Федорів, 2013 – Федорів Х.І. Інституційні механізми реалізації політики пам’яті в Україні та Республіці Польща. *Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 10. С. 161–169.

Шаповал та ін., 2020 – Шаповал Ю., Васильєва І., Матвієнко І. Українське суспільство у 2014–2020 рр.: проблеми політики декомунізації. *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 110–124.

Coulson, 2021 – Coulson J. The Holodomor in Collective Memory: Constructing Ukraine as a Post-Genocide Nation. *The General Assembly Review*. 2021. № 1. P. 1–15. URL: <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/tgareview/article/download/10421/11096/26979> (дата звернення: 18.12.2024).

Marples, 2018 – Marples David R. Decommunization, Memory Laws, and “Builders of Ukraine in the 20th Century”. *Acta Slavica Iaponica*. 2018. Т. 39. Р. 1–22. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/acta/39/pp.%201%E2%80%939322.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).

References:

Aparat Instytutu, 2024 – Aparat Instytutu [Apparatus of Institute]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. 2024. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/komanda/aparat-institutu> [in Ukrainian]

Vidbulosia pershe zasidannia, 2024 – Vidbulosia pershe zasidannia Robochoi hrupy Kharkivskoi OVA z pytan deimperializatsii ta dekolonizatsii toponimii [The first meeting of the Working Group of the Kharkiv Regional Military Administration on deimperialization and decolonization of toponymy was held]. *Kharkivska oblasna viiskova administratsiia*. 2024. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/126832> [in Ukrainian]

Vlasenko, 2024 – Vlasenko S.I. Instytutstionalizatsiia publichnoi polityky natsionalnoi pamiati v Ukraini [Institutionalization of the public policy of national memory in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*. 2024 Vyp. 41. S. 30–38. [in Ukrainian]

Hrytsenko, 2019 – Hrytsenko O.A. Dekomunizatsiia v Ukraini yak derzhavna polityka i yak sotsiokulturne yavyshe [Decommunization in Ukraine as a public policy and as a cultural phenomenon]. Kyiv, 2019. 320 s. [in Ukrainian]

9 kvitnia vypovnylosia 5 rokiv, 2020 – 9 kvitnia vypovnylosia 5 rokiv, yak v Ukraini rozpochalasia dekomunizatsiia na zakonodavchomu rivni [April 9 marked 5 years since decommunization began in Ukraine at the legislative level]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. 2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/9-kvitnya-vypovnylosya-5-rokiv-yak-v-ukrayini-rozpochalasya-dekomunizatsiya-na-zakonodavchomu-rivni> [in Ukrainian]

Ekspertna rada MKIP, 2022 – Ekspertna rada MKIP opryliudnyla rekomendatsii shchodo podolannia naslidkiv rusyfikatsii ta totalitaryzmu v Ukraini [The Expert Council of the MCIP has published recommendations on overcoming the consequences of russification and totalitarianism in Ukraine]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. 2022. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-opryliudnyla-rekomendatsii-shchodo-podolannia-naslidkiv-rusyfikatsii-ta-totalitaryzmu-v-ukraini/> [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy, 2015a – Zakon Ukrainy “Pro dostup do arkhiviv represyvykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv” [Law of Ukraine “On Access to Archives of Repressive Bodies of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy, 2015b – Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnoho rezhymiv ta zaboronu propahandy yikhoi symboliky” [Law of Ukraine “On the Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> [in Ukrainian]

Zvit za 2022 rik, 2022 – Zvit za 2022 rik [Report for 2022]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2022-rik> [in Ukrainian]

Instytut rozpochav formuvannia, 2019 – Instytut rozpochav formuvannia terytorialnykh viddiliv [The Institute has begun the formation of regional departments]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. 2019. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/instytut-rozpochav-formuvannya-terytorialnykh-viddiliv?fbclid=IwAR198b-9P9a22t8LYtzb6ExTa0GI4ALFT0x2rCz9w29-QndWMLpId_wH4k [in Ukrainian]

Kasianov, 2018 – *Kasianov H.* Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susidy [Past Continuous: historical policy 1980–2000: Ukraine and its neighbours]. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018. 420 s. [in Ukrainian]

Kyrydon, 2017 – *Kyrydon A.M.* Dekomunizatsiia v Ukraini: pryroda ta sutnisni kharakterystyky protsesu [Decommunization in Ukraine: the nature and essential characteristics of the process]. *Pivden Ukrainy: etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry*: zb. nauk. prats. 2017. Vyp. 6. S. 157–163. [in Ukrainian]

“Lokalna pamiat”, 2021 – “Lokalna pamiat”: peredacha arkhivu z Avstralii ta inshi novyny z rehioniv [“Local memory”: archive transfer from Australia and other news from the regions]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. 2021. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/4302> [in Ukrainian]

Nakaz vid 25.07.2023, 2023 – Nakaz vid 25.07.2023 № 399 “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu komisiyu Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty z pytan realizatsii norm Zakonu Ukrainy “Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii” [Order of 07/25/2023 No. 399 “On approval of the Regulations on the Expert Commission of the Ukrainian Institute of National Remembrance on the implementation of the norms of the Law of Ukraine “On condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-23#n14> [in Ukrainian]

Oliinyk, 2015 – *Oliinyk A.* Dekomunizatsiia: vchymosia na chuzhykh pomylkakh [Decommunization: learning from other people’s mistakes]. *LB.ua*. 2015. URL: https://lb.ua/news/2015/07/01/309728_dekomunizatsiya_vchimosya_chuzhih.html [in Ukrainian]

Opanashchuk, 2021 – *Opanashchuk P.* Diialnist Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty yak skladova instytutysii mekhanizmu realizatsii derzhavnoi polityky pamiaty v Ukraini [The activity of the Ukrainian Institute of National Remembrance as a component of the institutional mechanism of implementation of the state memory policy in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. 2021 № 1. S. 60–64. [in Ukrainian]

Okhrimchuk, 2020 – *Okhrimchuk O.* Diialnist Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty z vidnovlennia ta zberezhenia pamiaty pro radianski represii u zakhidnykh oblastiakh [Activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance to restore and preserve the memory of Soviet repressions in the western regions]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia*. 2020. Vyp. 4/46. S. 383–400. [in Ukrainian]

Postanova vid 12 lystopada 2014 r., 2014 – Postanova vid 12 lystopada 2014 r. № 684 “Deiaki pytannia Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of November 12, 2014 No. 684 “Some Issues of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#n11> [in Ukrainian]

Postanova vid 12 sichnia 2011 r., 2011 – Postanova vid 12 sichnia 2011 r. № 8 “Pro utvorennia Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of January 12, 2011 No. 8 “On the Establishment of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova vid 23 chervnia 2006 r., 2006 – Postanova vid 23 chervnia 2006 r. № 851 “Pry pryznachennia Yukhnovskoho I.R. vykonuiuchym oboviazky Holovy Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of June 23, 2006 No. 851 “On the appointment of Yukhnovsky I.R. as Acting Head of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova vid 3 zhovtnia 2018 r., 2018 – Postanova vid 3 zhovtnia 2018 r. № 799 “Deiaki pytannia diialnosti Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of October 3, 2018 No. 799 “Some issues of the activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/799-2018-%D0%BF#n10> [in Ukrainian]

Postanova vid 31 travnia 2006 r., 2006 – Postanova vid 31 travnia 2006 r. № 764 “Pro utvorennia Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of May 31, 2006 No. 764 “On the Establishment of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova vid 9 lypnia 2014 r., 2014 – Postanova vid 9 lypnia 2014 r. № 292 “Pytannia Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Resolution of July 9, 2014 No. 292 “Issues of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Rishennia Ekspertnoi rady MKIP, 2022 – Rishennia Ekspertnoi rady MKIP z pytan podolannia naslidkiv rusyfikatsii ta totalitaryzmu [Decision of the Expert Council of the MCIP on overcoming the consequences of russification and totalitarianism]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. 2022. URL: <https://mesc.gov.ua/informatsiyna-polityka-ta-bezpeka/rishennya-ekspertnoyi-rady-mkip-z-pytan-podolannya-naslidkiv-rusyfikatsiyi-ta-totalitaryzmu/> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia vid 10 travnia 2024 r., 2024 – Rozporiadzhennia vid 10 travnia 2024 r. № 422-r “Pro optymizatsiiu diialnosti mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv Ukrainiskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Order of May 10, 2024 No. 422-r “On optimization of the activities of interregional territorial bodies of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2024-%D1%80#n10> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia vid 11 hrudnia 2019 r., 2019 – Rozporiadzhennia vid 11 hrudnia 2019 r. № 1245-r “Pry pryznachennia Drobovycha A.E. Holovoio Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Order of December 11, 2019 No. 1245-r “On the appointment of Drobovych A.E. as Head of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia vid 19 lytnia 2010 r., 2010 – Rozporiadzhennia vid 19 lytnia 2010 r. № 1438-r “Pry pryznachennia Soldatenka V.F. Holovoio Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Order of July 19, 2010 No. 1438-r “On the appointment of V.F. Soldatenko as Head of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1438-2010-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia vid 20 hrudnia 2024 r., 2024 – Rozporiadzhennia vid 20 hrudnia 2024 r. № 1290-r “Pry tymchasove pokladennia vykonannia oboviazkiv Holovy Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty na Hnatiuk Yu.S.” [Order dated December 20, 2024 No. 1290-r “On the temporary assignment of the duties of the Head of the Ukrainian Institute of National Remembrance to Hnatiuk Yu.S.”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia vid 25 bereznia 2014 r., 2014 – Rozporiadzhennia vid 25 bereznia 2014 r. № 264-r “Pry pryznachennia Viatrovycha V.M. dyrektorem Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” [Order of March 25, 2014 No. 264-r “On the appointment of V.M. Viatrovych as Director of the Ukrainian Institute of National Remembrance”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Rozpochaly robotu, 2019 – Rozpochaly robotu shche dva terytorialnykh viddily Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty [Two territorial departments of the Ukrainian Institute of National Remembrance have begun work]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. 2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rozpochaly-robotu-shche-dva-terytorialnykh-viddily-ukrayinskogo-instytutu-natsionalnoi-pamiaty> [in Ukrainian]

Rudenko, 2016 – Rudenko S.B. “Dekomunizatsiini” zakon na storozhi zberezhenia nerukhomykh pamiatok [“Decommunization” law on the guard of preservation of heritage]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. 2016. Vyp. 30. S. 283–300. [in Ukrainian]

Spivpratsia z istorykamy, 2019 – Spivpratsia z istorykamy, viiskovymy ta zhurnalistamy: Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty aktyvizuie robotu z Pivdnem Ukrainy [Cooperation with historians, military and journalists: Ukrainian Institute of National Remembrance intensifies work with Southern Ukraine]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. 2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/spivpratsia-z-istorykamy-viiskovymy-ta-zhurnalistamy-ukrayinskyi-instytut-natsionalnoi-pamiaty-aktyvizuie-robotu-z-pivdnem-ukrayiny> [in Ukrainian]

Ukaz Prezydenta Ukrainy, 2010a – Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady” vid 9 hrudnia 2010 roku № 1085/2010 [Decree of the President of Ukraine “On Optimization of the System of Central Executive Authorities” dated December 9, 2010 No. 1085/2010]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> [in Ukrainian]

Ukaz Prezydenta Ukrainy, 2010b – Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pytannia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” vid 9 hrudnia 2010 roku № 1086/2010 [Decree of the President of Ukraine “Issues of the Ukrainian Institute of National Remembrance” dated December 9, 2010 No. 1086/2010]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010#Text> [in Ukrainian]

Fakhovi vysnovky, 2025 – Fakhovi vysnovky Ekspertnoi komisii [Expert conclusions of the Expert Commission]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/ekspertna-komisiya-uinp/fahovi-vysnovky-ekspertnoyi-komisiyi> [in Ukrainian]

Fedoriv, 2013 – Fedoriv Kh.I. Instytutsiini mekhanizmy realizatsii polityky pamiaty v Ukraini ta Respublitsi Polshcha [The institutional mechanisms of implementation of policy of memory in Ukraine and in the Republic of Poland]. *Panorama politolohichnykh studii: naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. 2013. Vyp. 10. S. 161–169/ [in Ukrainian]

Shapoval ta in., 2020 – Shapoval Yu., Vasylieva I., Matvienko I. Ukrainske suspilstvo u 2014–2020 rr.: problemy polityky dekomunizatsii [Ukrainian Society in 2014–2020: Problems of Decommunization Politics]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2020. № 4. S. 110–124. [in Ukrainian]

Coulson, 2021 – Coulson J. The Holodomor in Collective Memory: Constructing Ukraine as a Post-Genocide Nation. *The General Assembly Review*. 2021. № 1. P. 1–15. URL: <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/tgareview/article/download/10421/11096/26979>

Marples, 2018 – Marples David R. Decommunization, Memory Laws, and “Builders of Ukraine in the 20th Century”. *Acta Slavica Iaponica*. 2018. T. 39. P. 1–22. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/acta/39/pp.%201%E2%80%939322.pdf>

Отримано 29.03.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 03.04.2025

Прийнято до друку 07.04.2025

Submitted 29.03.2025

Received in received form 03.04.2025

Accepted for publication 07.04.2025

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

RADCHENKO N.M.¹, KROKHMALIM.²

¹Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

²Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine)

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-2740>

THE EVOLUTION OF THE REPRESENTATION OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE IN UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS

Abstract. *This study examines the evolution of the representation of Crimean Tatar history in Ukrainian school textbooks, focusing on the period after 2014-2016. This timeframe is significant due to the socio-political transformations initiated by the 2014 annexation of Crimea by Russia, which spurred a reassessment of historical narratives in Ukrainian education. The research analyzes textbooks for grades 5-11, employing content analysis, comparative analysis, and discourse evaluation to identify changes in narratives about the Crimean Tatar people.*

The findings reveal a positive shift in the portrayal of Crimean Tatars in modern textbooks. Unlike earlier representations, which often focused exclusively on military conflicts and stereotypical narratives, contemporary educational materials have begun to present a more nuanced and balanced view. Particular attention is given to the tragic events of the 1944 deportation, when the entire Crimean Tatar population was forcibly displaced by Soviet authorities. This aspect is now framed as a major historical injustice, with an emphasis on its long-term impact on the Crimean Tatar people. Textbooks also highlight their active participation in World War II on the side of the Red Army, challenging persistent myths of widespread collaborationism.

Moreover, modern textbooks increasingly acknowledge the state-building aspirations of the Crimean Tatars, particularly during the early 20th century, exemplified by the activities of the Crimean Tatar Kurultai and the proclamation of the Crimean People's Republic in 1917. These events are portrayed as pivotal moments of national self-determination, demonstrating the Crimean Tatars' agency and contributions to broader historical processes. The analysis also notes the inclusion of their significant role in the dissident movement during the Soviet era, which was instrumental in the struggle for human rights and the eventual return of Crimean Tatars to their homeland.

Contemporary challenges faced by the Crimean Tatars, especially following the 2014 annexation of Crimea by Russia, are another critical focus in the textbooks. These include the suppression of political and cultural rights under Russian occupation and the community's active participation in defending Ukraine's sovereignty during the ongoing Russian-Ukrainian war. These additions reflect broader efforts within Ukrainian historiography to decolonize historical narratives, shifting away from Soviet-era stereotypes and embracing a more inclusive and multicultural perspective.

This research underscores the importance of integrating the experiences and contributions of the Crimean Tatars into the Ukrainian historical narrative. Modern textbooks increasingly emphasize periods of peaceful coexistence, cultural exchange, and shared struggles between Ukrainians and Crimean Tatars, alongside episodes of conflict. By highlighting the multifaceted relationship between these communities, contemporary educational resources contribute to a more comprehensive understanding of Ukraine's history as a multicultural state.

The findings demonstrate that the representation of Crimean Tatar history in Ukrainian school textbooks has significantly improved since 2014-2016. However, while substantial progress has been made, continued efforts are essential to ensure a fully comprehensive depiction of the Crimean Tatar people's historical and cultural legacy. Expanding the scope of narratives to

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

include not only their hardships, but also their achievements and their enduring contributions to Ukraine's historical development, is critical. These steps will help foster a more inclusive and equitable understanding of Ukraine's past, reinforcing the nation's commitment to embracing its diverse cultural heritage.

Keywords: *Crimean Tatar people, school history textbooks, deportation of 1944, representation of ethnic minorities, state-building aspirations, Russian-Ukrainian war.*

Citation: Radchenko, N.M., Krokhmal, I.M. (2025). The evolution of the representation of the Crimean Tatar people in Ukrainian school textbooks. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 44-54. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

РАДЧЕНКО Н.М.¹, КРОХМАЛЬ І.М.²

¹Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

²Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Полтава, Україна)

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-2740>

ЕВОЛЮЦІЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Анотація. Дослідження спрямоване на аналіз змін у репрезентації історії кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках з історії після 2014-2016 років, а також виявлення тенденцій до подолання негативних стереотипів та інтеграції кримськотатарської тематики в загальноукраїнський історичний наратив. Вивчено підручники для учнів 5–11 класів, проаналізовано роботи відомих авторів та проведено дискурсивний аналіз. Дослідження виявило позитивну динаміку у висвітленні історії кримськотатарського народу, зокрема в контексті трагічних подій, таких як депортація 1944 року, а також в аспектах, пов'язаних із державотворчими прагненнями, внеском у дисидентський рух та сучасними викликами. Сучасні підручники поступово переходять до більш об'єктивного висвітлення історичних фактів, інтегруючи тематику кримських татар у спільний національний наратив. Це дозволяє не лише подолати попередні стереотипи, а й забезпечити глибше розуміння взаємодії між українцями та кримськими татарами в різні історичні періоди. Основні тенденції включають перегляд наративів, визнання внеску кримськотатарського народу в українське суспільство, а також боротьбу з імперськими стереотипами, що актуалізувалося після анексії Криму у 2014 році.

Ключові слова: кримськотатарський народ, шкільні підручники історії, депортація 1944 р., репрезентація етнічних меншин, державотворчі прагнення, російсько-українська війна.

Цитування: Радченко, Н.М., Крохмаль, І.М. (2025). Еволюція репрезентації кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках. *Сумський історико-архівний журнал*, XLIV, 44-54. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

Останніми роками в українських шкільних підручниках з історії дедалі більше уваги приділяється національній різноманітності країни, особливо історії кримськотатарського народу. Важливість репрезентації історії цього народу полягає не лише у відображенні багатокультурного минулого України, але й у необхідності формування об'єктивної картини спільної історії кримськотатарського і українського народу. Проте варто зазначити, що підходи до викладення цієї теми у підручниках різних років суттєво відрізняються. Особливо зміни відбулися після 2014-2016 років, коли на світ з'явилися нові публікації, які переглядають попередні історичні наративи.

Висвітлення історії національних меншин на сторінках вітчизняних навчальних матеріалів тема доволі популярна серед фахівців як істориків, так і педагогів. Проте частіше підіймалося питання історії польської нації або ж росіян. Історія висвітлення кримськотатарської тематики в підручниках є порівняно новим напрямком досліджень. Найвагоміший внесок у цю тему зробила С. Батуріна, яка у своїй статті окреслила основні етапи трансформації уявлень про кримськотатарський народ в освітніх матеріалах (Батуріна, 2021). Батуріна акцентує на тому, що сучасні підручники прагнуть подолати стереотипи, висвітлюючи не лише конфлікти, а й моменти мирного співіснування та співпраці між українцями і кримськими татарами. Цінним доповненням до цього дослідження є робота Ю. Топольницької “Як Крим представлений у шкільному курсі історії” (Топольницька, 2024). У цій публікації авторка аналізує зміни у викладанні історії Криму та кримськотатарського народу в підручниках Нової української школи (НУШ). Топольницька підкреслює, що після анексії Криму у 2014 р. особливої актуальності набула потреба в деколонізації історичних наративів та боротьбі з імперськими стереотипами. Вона зазначає, що сучасні підручники приділяють увагу культурному розмаїттю Криму, включаючи зображення пам’яток кримськотатарської культури та акцентуючи на їхньому внеску в історію України.

Аналізуючи роботи С. Батуріної та Ю. Топольницької, можна зробити висновок, що висвітлення історії кримськотатарського народу в українських освітніх ресурсах поступово еволюціонує від стереотипних ідеологічних наративів до більш об’єктивного та багатогранного підходу. Дослідження цих авторок вказують на важливість деколонізації історичних дискурсів та необхідність відображення культурного різноманіття України. Незважаючи на певні позитивні зміни, ця тематика потребує подальшого системного аналізу та оцінки сучасних підручників.

Метою статті є дослідження змін у репрезентації історії кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках історії (“Історія України”, “Вступ до історії України”), аналіз змісту цих змін у контексті формування більш об’єктивного та багатогранного уявлення про історію етнічних меншин України. Завдання, які постають у зв’язку з цим можна окреслити наступним чином: проаналізувати зміни у висвітленні історії кримськотатарського народу у шкільних підручниках історії підручниках; виявити основні наративи та стереотипи, пов’язані з кримськотатарським народом, що були поширені в освітніх матеріалах різних періодів; дослідити вплив наукових і соціально-політичних змін на підходи до викладання історії кримських татар у школах; оцінити внесок кримськотатарських істориків та інших фахівців у переосмислення репрезентації кримськотатарського народу.

Методологічною основою дослідження є аналіз текстів українських шкільних підручників історії, виданих у різні періоди, з використанням підходів контент-аналізу. Використано порівняльний аналіз для виявлення змін у репрезентації кримськотатарського народу. Крім того, застосовано елементи дискурсивного аналізу, щоб оцінити зміни в наративі щодо кримських татар у контексті загального перегляду історичних уявлень в Україні. До розгляду та аналізу було залучено 26 шкільних підручників курсів “Історія України”, “Вступ до історії України”, “Історія: Україна і світ” та “Досліджуємо історію і суспільство” для 5-11-х класів (Власов, 2008; Власов, Данилевська, 2002; Власов, 2018; Власов, Кульчицький, 2019; Власов, 2020; Даниленко, Смольницька, 2019; Дрібниця, 2020; Кульчицький, Лебедева, 2010; Кульчицький, Лебедева, 2011; Мисан, 2010; Мудрий, Аркуша, 2018; Мудрий, Аркуша, 2019; Пометун та ін., 2013; Пометун, Гупан, 2012; Пометун та ін., 2022; Пометун та ін., 2022а; Ресніт, Малій, 2010; Смолій, Степанков, 2007; Струкевич, 2017; Струкевич, Дровозюк, 2019; Струкевич, 2008; Сорочинська, Гісем, 2016; Сорочинська, Гісем, 2015; Сорочинська, Гісем, 2019; Турченко, 2010; Турченко, 2011; Швидько, 2008).

До 2014-2016 рр. у шкільних підручниках історії України кримські татари здебільшого репрезентувалися як історичні супротивники українського народу, і ця характеристика формувалася ще з моменту утворення Кримського ханства. Такий підхід частково базувався на історичних уявленнях про Золоту Орду як попередника Кримського ханства, з яким українські землі мали столітню традицію складних і конфліктних відносин. Ця спадковість, підсилена ідеологічними конструкціями, впливала на уявлення про Кримське ханство як продовження ординської загрози, яка сприймалася як джерело постійних нападів і загроз для українського населення.

У підручниках того періоду відносини між Кримським ханством та українськими землями висвітлювалися переважно в негативному ключі, акцентуючи увагу на конфліктних моментах, таких як татарські набіги, “грабіжницькі” чи “загарбницькі”, що створювало образ ханства як виключно ворожої сили. Важливими аспектами репрезентації були події XV-XVII ст., коли татари часто зображувалися як загроза для християнського слов’янського населення. У цей період кримські татари часто характеризувалися як “людолови”, а увага авторів підручників зосереджувалася виключно на негативних аспектах, таких як набіги та напади. Такий наратив підкреслював спадковий характер напруженості у взаємодії між осілим населенням українських земель та напівкочовими сусідами, акцентуючи увагу на протистоянні культур, релігій та способів життя, що походило ще з часів монгольського панування. Шкільні підручники представляли Кримське ханство і його населення як агресивних сусідів, які вели війни заради наживи і підтримання слаборозвиненої економіки (Смолій, 2007: 170). Наприклад, в одному з підручників 2007 р. татари постають як агресори через слабкість сільського господарства (“примітивне землеробство”) і залежність від Османської імперії, яка стимулювала грабіжницькі походи (Смолій, 2007: 170).

Цей період історії характеризується домінуванням так званого “фронтирного дискурсу”, який відзначав поділ між осілою християнською цивілізацією та кочовим ісламським світом. Україна виступала в ролі кордону, що стримував вплив Кримського ханства і захищав християнську Європу від загрози з півдня. У такій концепції кримськотатарський народ ставали ворогами українців і Європи в цілому.

Зміна підходу до репрезентації історії кримськотатарського народу у шкільних підручниках стала можливою завдяки кільком важливим факторам. По-перше, з моменту здобуття незалежності України зросло нове покоління істориків кримськотатарського походження, які внесли значний вклад у дослідження минулого свого народу. Їхні дослідження стали вагомим внеском у переосмислення історичних наративів, сприяючи подоланню стереотипів і негативних узагальнень. Серед сучасних кримськотатарських істориків слід відзначити: Гульнару Бекірову – авторку численних досліджень, що висвітлюють історію Криму та кримськотатарського народу, зокрема депортацію 1944 р. та репресії радянської влади (до 2014 р. праці виходили переважно російською мовою) (Бекірова, 2017); Гульнара Абдулаєва істориком, яка спеціалізується на дослідженні етногенезу кримських татар, історії Кримського ханства та депортації кримськотатарського народу 1944 р. (Абдулаєва, 2013; Абдулаєва, 2024). Їхні роботи стали важливим джерелом для формування більш об’єктивного та збалансованого висвітлення кримськотатарської історії у навчальних матеріалах.

По-друге, анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. привернула увагу до історії кримськотатарського народу та півострова загалом. Російська пропаганда почала активно поширювати імперські наративи, які спотворювали історію Криму та кримськотатарського народу, заперечуючи їхній автохтонний статус та роль у розвитку регіону. У відповідь українські науковці та освітяни стали активно переглядати підходи до висвітлення цієї тематики у навчальних матеріалах. Це переосмислення ґрунтувалося

на прагненні не лише відновити історичну справедливість, але й протистояти деструктивним російським наративам. Українські науковці почали акцентувати на спільному українсько-кримськотатарському минулому та важливості кримських татар як невід'ємної частини українського суспільства. Одним із ключових проєктів став збірник статей "Наш Крим: неросійські історії українського півострова", ініційований Українським інститутом національної пам'яті (Наш Крим, 2016). У цій публікації історики звернули увагу на спільне українсько-кримськотатарське минуле, акцентуючи на періодах мирного співіснування та культурної взаємодії.

Після переосмислення наукових підходів зміни в навчальних програмах з історії України відбулися досить швидко та знайшли відображення у шкільних підручниках. Перші оновлені підручники, які врахували ці зміни, були видані у 2016 р., що робить період 2014-2016 рр. важливою межею для аналізу трансформацій у репрезентації історії кримськотатарського народу. Протягом наступних років, під впливом нових наукових досліджень та суспільно-політичних подій, у шкільних підручниках з'явилися нові підходи до висвітлення кримськотатарської тематики. Такий підхід сприяє формуванню толерантного ставлення до етнічних меншин, підкреслюючи їхній внесок у спільне минуле та сучасність України. У пізніших підручниках кримські татари постають не лише як вороги, але й як важливі партнери українців.

Кримська тематика в українських шкільних підручниках історії довгий час не мала самостійного значення. Її репрезентація була здебільшого ситуативною та використовувалася для підкреслення певних трагічних чи героїчних моментів української історії. Наприклад, згадки про кримських татар часто з'являлися в контексті набігів на українські землі або ж у розповідях про Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Однак сучасні підручники відходять від такої практики, і кримськотатарська тематика тепер представлена у вигляді окремих параграфів або підрозділів. Це дозволяє глибше розкрити історію, культуру та внесок кримськотатарського народу, інтегруючи їх як невід'ємну частину загального історичного наративу України.

Історія кримськотатарського народу починає трактуватися як самостійна категорія, яка заслуговує на окреме вивчення та розуміння. Це підкреслює необхідність усвідомлення складного і непростого досвіду українсько-кримськотатарського співіснування на спільній території. Таким чином, відбувається перехід до більш об'єктивного і глибокого висвітлення тематики, де кримські татари вже не є просто фоновими персонажами, а виступають повноцінними суб'єктами історичного процесу. Ця зміна у підходах відображає загальну тенденцію до перегляду національних наративів і підкреслює важливість визнання багатокультурності в українській історії, що сприяє формуванню толерантності та взаємоповаги між народами. Додатково, цей аспект репрезентації підтверджується в дослідженні Батуріна С., де авторка зазначає, що кримська тематика в підручниках раніше була "ситуативною", однак у сучасних виданнях вона набуває самостійного значення. Батуріна підкреслює, що новий підхід спрямований на більш глибоке розуміння складних історичних взаємодій між українцями та кримськими татарами (Батуріна, 2021).

Зміни у підходах до викладання цієї тематики особливо помітні у підручниках Нової української школи (НУШ) (Топольницька, 2024). Наприклад, у підручнику "Досліджуємо історію і суспільство" для 5 класу (О. Пометун, та ін., 2022) інтегровано теми, що висвітлюють багатокультурність України та історію кримськотатарського народу. У розділі "Розмаїття України" представлені зображення мечеті Джума-Джамі, Бахчисарайського палацу та світлини з традиційним вбранням кримських татар (О. Пометун, та ін., 2022: 144, 149-150, 156). Ці матеріали допомагають учням глибше розуміти культурне розмаїття України та значення кримськотатарського народу в її історії.

Учні кримськотатарського походження, навчаючись за сучасними українськими підручниками, дедалі частіше мають можливість бачити на сторінках свої історію, культуру та традиції. Для них це не лише знайомство з власним минулим, а й важливий чинник збереження національної ідентичності та культурної спадщини. Відображення кримськотатарської історії у підручниках дає змогу відчувати себе повноцінною частиною українського суспільства, де визнається і цінується їхній внесок у спільне минуле країни. Відображення пам'яток культури чи розповіді про традиційний побут і звичаї кримських татар сприяють формуванню відчуття гордості за свою культуру. Такий підхід у навчанні дозволяє учням кримськотатарського походження бачити в підручниках не лише загальноукраїнську історію, а й свою власну, інтегровану в загальний національний наратив.

Більш ґрунтовно учні знайомляться з історією кримських татар у 7-му класі, щоправда, не кримських, а їхніх предків, у контексті монголо-татарської навали XIII ст. Ця подія мала значний вплив на історичний розвиток регіону, зокрема через утворення Золотої Орди, яка включала Крим як одну зі своїх окраїн – окремих улус. Саме в цей період закладалися основи для формування кримськотатарського етносу (Дрібниця, 2020: 147-150).

Прихід монголів сприяв етнічним і культурним трансформаціям, у результаті яких на території Криму відбулося змішання різних народів, таких як половці, готи, греки, вірмени та монголи. Формування нового етносу, стало можливим завдяки кільком ключовим факторам: прийняттю ісламської релігії, яка об'єднувала різні етнічні групи; формуванню спільної кримськотатарської мови; а також зв'язку з територією, яка стала їхньою батьківщиною. Таким чином, поєднання етнічного, релігійного та мовно-культурного чинників сприяло становленню кримськотатарської спільноти як окремого етносу.

В 8 класі історія Кримського ханства висвітлюється у контексті подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. та російсько-турецьких воєн наступного століття (Сорочинська, Гісем, 2016: 123-161). Підручники розглядають питання союзів між кримськими татарами та козаками під час Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та акцентують на їхніх спільних перемогах. Наприклад, битви під Жовтими Водами, Корсунем та облога Львова подаються як результат ефективної козацько-татарської співпраці. Також висвітлюється важлива роль кримськотатарських військ у Берестецькій битві, що демонструє складність і динаміку взаємин між обома народами.

Підручники, видані після 2014-2016 рр., надають більше уваги культурному та господарському життю кримськотатарського народу. Замість зображення економіки ханства як культури примітивного землеробства, підкреслюється її активна участь у міжнародній торгівлі, зокрема через генуезькі колонії на південному узбережжі Криму. Розглядаються також побут, звичаї та релігійне життя кримських татар, акцентуючи на їхній відкритості та культурному різноманітті.

Окремо вивчається процес анексії Криму до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. Підручники висвітлюють ключові події, пов'язані з російсько-турецькими війнами та анексією Кримського ханства у 1783 р. за наказом Катерини II. Зазначається, що ці події стали завершальним етапом занепаду ханства та призвели до суттєвих змін у житті кримськотатарського народу (Сорочинська, Гісем, 2016: 163-173). Підручники акцентують на наслідках окупації, таких як руйнування традиційного устрою, колонізація території, масова еміграція кримських татар та початок політики русифікації й асиміляції. Сучасні українські підручники з історії позбавлені колишніх стереотипних тверджень про “позитивні наслідки приєднання Криму до Російської імперії”, які були характерні для радянської та пострадянської історіографії. Натомість у них об'єктивно розкриваються реальні наслідки цього процесу для кримськотатарського народу.

Цей підхід дозволяє учням усвідомити, що приєднання до Російської імперії було не актом “визволення”, а початком процесів етнічних чисток, політичного та культурного

утиску кримськотатарського народу. Сучасні підручники акцентують увагу на необхідності критичного осмислення історії, що сприяє формуванню справедливого та неупередженого розуміння минулого.

Таким чином, сучасні підручники прагнуть представити більш збалансовану та об'єктивну картину історії Кримського ханства, демонструючи не лише конфліктні моменти, але й союзницькі українсько-кримськотатарські відносини, економічний розвиток і спільні трагічні наслідки анексії Криму для обох народів.

У наступному, 9 класі, історія Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр. нарешті отримала більш об'єктивне висвітлення як страшна трагедія для українського та кримськотатарського народів. Підручники акцентують на тому, що війна була руйнівною для обох спільнот, а дії російської влади супроводжувалися репресіями та знущаннями. "Росіяни підозрювали татар у симпатії до турецько-французько-британської коаліції та знущалися над мусульманським населенням", – зазначають автори підручника (Пометун та ін., 2022: 106). У нових виданнях цей конфлікт подається як братовбивча війна, що принесла страждання як кримськотатарському, так і українському народам. Сучасний підхід підкреслює не лише трагедію війни, але й спільний опір українців та кримських татар імперському гнобленню, сприяючи формуванню глибшого розуміння історії та солідарності між обома народами.

На сторінках підручників за 9-й клас з'явилися також події та постаті національного відродження кримських татар, які боролися за збереження національної ідентичності та культурної спадщини в умовах російського колоніалізму, в окремих виданнях це окремий підрозділ (Пометун та ін., 2022: 140-142). Це дозволяє учням краще розуміти складність історичних процесів, важливість боротьби кримськотатарського народу за свої права та їхній внесок у загальнонаціональну історію України.

У підручниках для 10 класу історія кримськотатарського народу представлена в контексті ключових подій української та світової історії першої половини ХХ ст. Зокрема, розглядаються питання національного руху кримських татар, їхньої боротьби за автономію та участі в революційних подіях 1917-1921 рр. Підручник акцентує увагу на ролі кримськотатарського Курултаю та проголошенні Кримської Народної Республіки, підкреслюючи прагнення кримськотатарського народу до самовизначення та збереження національної ідентичності (Мудрий, Аркуща, 2018: 72-73).

Трагічний період депортації кримських татар у 1944 р. отримав окремий розгляд у сучасних підручниках. Ця тема висвітлюється з акцентом на трагедії і несправедливості, зокрема через використання свідчень очевидців та архівних документів. Важливо, що сучасні підручники підкреслюють участь кримських татар у Другій світовій війні на боці Червоної армії, спростовуючи міфи про тотальний колабораціонізм цього народу. Автори підручників часто наводять історичні документи, такі як постанова Державного комітету оборони про виселення кримських татар (Мудрий, Аркуща, 2018: 284-285). У текстах зберігається емоційна складова, що допомагає учням краще зрозуміти масштаби трагедії. Передача Криму до складу УРСР у 1954 р.

В 11 класі історія кримськотатарського народу розглядається у контексті ключових подій ХХ та ХХІ ст., таких як боротьба за права та повернення на історичну батьківщину, передача Криму до складу УРСР у 1954 р., російська агресія 2014 р. та ескалація російсько-української війни у 2022 р. Автори підручників прагнуть запропонувати найкращий спосіб вивчення та засвоєння матеріалу, тому, окрім лекційного викладу, пропонуються і практичні заняття. Зокрема, практичне заняття під назвою "Входження Кримської області до складу України: міфи та реальність" (Даниленко, Смольницька, 2019: 50-54) допомагає учням глибше зрозуміти складність цього процесу, аналізуючи факти, документи та історичні інтерпретації. Такі завдання сприяють розвитку критичного

мислення та дозволяють розвінчати поширені імперські наративи, формуючи об'єктивне уявлення про історичні події, що стосуються кримськотатарського народу та його ролі в загальноукраїнському контексті.

Тема повернення кримських татар після депортації є важливим елементом сучасних підручників, де цей процес висвітлюється з акцентом на соціальні та політичні труднощі, які виникали на їхньому шляху. У текстах наголошується на їхній непохитній боротьбі за права, активному залученні до дисидентського руху та національного відродження (Сорочинська, Гісем, 2019: 50). Особливо підкреслюється, що ця боротьба була невід'ємною складовою загального процесу демократичних перетворень в Україні.

Проте, варто зазначити, що деякі підручники, зокрема "Історія України" для 11 класу авторства О. Струкевича та С. Дровозюка, недостатньо висвітлюють питання повернення кримських татар після депортації та їхнього внеску у дисидентський рух (Струкевич, Дровозюк, 2019). Це вказує на необхідність удосконалення навчальних матеріалів для забезпечення більш повного та об'єктивного представлення історії кримськотатарського народу.

Сучасні підручники також акцентують увагу на складності соціальних та політичних викликів, з якими зіткнулися кримські татари після анексії Криму Росією. Особливо підкреслюється їхня боротьба за збереження національної ідентичності, захист культурної спадщини та активна участь у демократичних процесах сучасної України. Такий підхід сприяє формуванню у учнів розуміння глибокого взаємозв'язку між історією кримськотатарського та українського народів, а також їхньої спільної боротьби за незалежність та територіальну цілісність України (Даниленко, Смольницька, 2019: 196).

Історія кримськотатарського народу поступово набуває значення в українській освітній програмі, стаючи невід'ємною частиною національного наративу. Підручники, видані до 2014-2016 рр., переважно представляли кримських татар як ворогів українців, акцентуючи увагу на конфліктах і військових зіткненнях. Проте останніми роками спостерігається перехід до більш збалансованого і об'єктивного викладення історії цього народу. У нових підручниках розкривається спільна історія, де татари і українці виступають не лише в ролі ворогів, але і як партнери у складних історичних обставинах. Після 2016 р. висвітлення історії кримських татар у шкільних підручниках зросло в 2-3 рази. У сучасних виданнях акцент змістився від виключно конфліктного наративу до більш збалансованого та об'єктивного підходу. Основні зміни включають:

1. Висвітлення мирного співіснування та співпраці, так у підручниках після 2014-2016 рр. більше уваги приділяється союзницьким відносинам між кримськими татарами та українцями, наприклад, під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Відзначаються спільні битви, такі як битва під Жовтими Водами та Корсунем.

2. Фокус на культурному та господарському розвитку, адже у нових підручниках висвітлюються особливості культури, господарства та побуту кримських татар, їхня участь у міжнародній торгівлі та культурний обмін із різними народами.

3. У підручниках приділяється увага подоланню негативних стереотипів про кримських татар, особливо щодо їхнього зображення як ворогів під час Кримського ханства чи Другої світової війни. Українська історіографія поступово відходить від стереотипного зображення кримських татар як виключно військових супротивників і все частіше визнає їхній внесок у спільну боротьбу за свободу та незалежність. Залучення до навчальних програм матеріалів про Кримську Народну Республіку та Курултай допоможе учням краще зрозуміти багатогранність історії України та усвідомити, що кримські татари є невід'ємною частиною боротьби з російською окупацією протягом століть. Це сприятиме подоланню імперських наративів і формуванню толерантного ставлення до етнічних спільнот, які разом з українцями боролися за спільне майбутнє.

Таким чином, сучасні підручники з історії України вже не обмежуються конфліктними моментами, а відображають багатовимірну історію кримськотатарського народу, сприяючи формуванню толерантного та об'єктивного погляду на минуле України як багатонаціональної держави. Зміна підходів до викладення історії кримських татар в українських шкільних підручниках свідчить про поступову еволюцію історичного мислення в напрямку більшої об'єктивності та визнання багатонаціональності українського суспільства. Це не лише дозволяє краще зрозуміти минуле, але й сприяє формуванню толерантності та взаємоповаги в сучасному українському суспільстві.

У подальшому дослідження з теми включають аналіз сучасних освітніх реформ та їхнього впливу на інтеграцію кримськотатарської тематики у навчальні програми й підручники.

Література:

- Абдулаєва, 2013 – *Абдулаєва Г.* Битвы из истории Крымского ханства: очерки. Симферополь: Крымучпедгиз, 2013. 207 с.
- Абдулаєва, 2024 – *Абдулаєва Г.* Історія Криму: коротка оповідь великого шляху. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
- Батуріна, 2021 – *Батуріна С.* “Чужі свої”: до питання про репрезентацію історії кримськотатарського народу на сторінках українських шкільних підручників. *Сіверянський літопис*. Вип. 5. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5748112>. (дата звернення 22.12.2024).
- Бекірова, 2017 – *Бекірова Г.* Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941 – 1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: КРИТИКА, 2017. 289 с.
- Власов, 2008 – *Власов В.* Історія України. Підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2008. 304 с.
- Власов, Данилевська, 2002 – *Власов В., Данилевська О.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2002. 248 с.
- Власов, 2018 – *Власов В.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 208 с.
- Власов, Кульчицький, 2019 – *Власов В., Кульчицький С.* Історія України (рівень стандарту): підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2019. 256 с.
- Власов, 2020 – *Власов В., Панарін О., Топольницька Ю.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2020. 176 с.
- Даниленко, Смольницька, 2019 – *Даниленко В., Смольницька М.* Історія України: рівень стандарту: підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
- Дрібниця, 2020 – *Дрібниця В., Шупак І., Бурлака О., та ін.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2020. 176 с.
- Кульчицький, Лебедева, 2010 – *Кульчицький С., Лебедева Ю.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 153 с.
- Кульчицький, Лебедева, 2011 – *Кульчицький С., Лебедева Ю.* Історія України. Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2011. 304 с.
- Мисан, 2010 – *Мисан В.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Вид. 2-ге перероб. та допов. Київ: Генеза, 2010. 176 с.
- Мудрий, Аркуша, 2018 – *Мудрий М., Аркуша О.* Історія: Україна і світ: (інтегральний курс, рівень стандарту). Підручник для 10-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
- Мудрий, Аркуша, 2019 – *Мудрий М., Аркуша О.* Історія: Україна і світ. Інтегрований курс. Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 304 с.
- Наш Крим, 2016 – *Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упоряд. та вступ С. Громенко.* Київ: К.І.С., 2016. 315 с.
- Пометун, 2013 – *Пометун О., Костюк І., Малієнко Ю.* Історія України (Вступ до історії України). Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2013. 196 с.
- Пометун, Гупан, 2012 – *Пометун О., Гупан Н.* Історія України (рівень стандарту, академічний рівень). Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Освіта, 2012. 336 с.
- Пометун, 2022 – *Пометун О., Гупан Н., Смагін І.* Історія України. Підручник для 9-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2022. 288 с.
- Пометун, 2022а – *Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т.* Досліджуємо історію і суспільство Підручник інтегрованого курсу для 5-го кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Освіта, 2022. 174 с.
- Реєнт, Малій, 2010 – *Реєнт О., Малій О.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 240 с.
- Смолій, Степанков, 2007 – *Смолій В., Степанков В.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2007. 224 с.
- Сорочинська, Гісем, 2016 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України. Підручник для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 304 с.

Сорочинська, Гісем, 2015 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України. Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 272 с.

Сорочинська, Гісем, 2019 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України (рівень стандарту). Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.

Струкевич, 2017 – *Струкевич О.* Історія України. Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2017. 272 с.

Струкевич, Дровозюк, 2019 – *Струкевич О., Дровозюк С.* Історія України (рівень стандарту). Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2019. 240 с.

Струкевич, 2008 – *Струкевич О., Романюк І., Пірус Т.* Історія України. Підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2008. 272 с.

Топольницька, 2024 – *Топольницька Ю.* Як Крим представлений у шкільному курсі історії. 15.10.2024. URL: https://nus.org.ua/articles/yak-krym-predstavlenyj-u-shkilnomu-kursi-istoriyi-ukrayiny/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 20.12.2024)

Турченко, 2010 – *Турченко Ф.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 302 с.

Турченко, 2011 – *Турченко Ф.* Історія України. Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2011. 400 с.

Швидько, 2008 – *Швидько Г.* Історія України, XVI – XVIII ст.: підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2008, 336 с.

References:

Abdulaieva, 2013 – *Abdulaieva H.* Bytvy yz ystoryy Krymskoho khanstva: ocherky [Battles from the history of the Crimean Khanate: essays]. Symferopol: Krymuchpedhyz, 2013. 207 s. [in Russian]

Abdulaieva, 2024 – *Abdulaieva H.* Istoriia Krymu: kortka opovid velykoho shliakhu [History of Crimea: a short story of a long journey]. Kyiv: Vikhola, 2024. 224 s. [in Ukrainian]

Baturina, 2021 – *Batturina S.* “Chuzhi svoi”: do pytannia pro reprezentatsiiu istorii krymskotatarskoho narodu na storinkakh ukrainskykh shkilnykh pidruchnykiv [“Someone else’s own”: on the question of the representation of the history of the Crimean Tatar people in the pages of Ukrainian school textbooks]. *Siverianskyi litopys*. Vyp. 5. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5748112>. (data zvernennia 22.12.2024). [in Ukrainian]

Bekirova, 2017 – *Bekirova H.* Pivstolittia oporu: krymski tatary vid vyhnannia do povnennia (1941 – 1991 roky). Narys politychnoi istorii [Half a Century of Resistance: Crimean Tatars from Exile to Return (1941–1991). A Political History Essay]. Kyiv: Krytyka, 2017. 289 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2008 – *Vlasov V.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2008. 304 s. [in Ukrainian]

Vlasov, Danylevska, 2002 – *Vlasov V., Danylevska O.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2002. 248 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2018 – *Vlasov V.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2018. 208 s. [in Ukrainian]

Vlasov, Kulchytskyi, 2019 – *Vlasov V., Kulchytskyi S.* Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for the 11th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Litera, 2019. 256 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2020 – *Vlasov V., Panarin O., Topolnytska Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Litera, 2020. 176 s. [in Ukrainian]

Danylenko, Smolnitska, 2019 – *Danylenko V., Smolnitska M.* Istoriia Ukrainy: riven standartu: pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: standard level: textbook for 11th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2019. 224 s. [in Ukrainian]

Dribnytsia, 2020 – *Dribnytsia V., Shchupak I., Burlaka O., ta in.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: UOVTS “Orion”, 2020. 176 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, Lebedieva, 2010 – *Kulchytskyi S., Lebedieva Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for 10th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 153 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, Lebedieva, 2011 – *Kulchytskyi S., Lebedieva Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl.: riven standartu, akademichnyi riven [History of Ukraine. Textbook for 11th graders of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2011. 304 s. [in Ukrainian]

Mysan, 2010 – *Mysan V.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Vyd. 2-he pererob. tadopov. Kyiv: Heneza, 2010. 176 s. [in Ukrainian]

Mudryi, Arkushcha, 2018 – *Mudryi M., Arkusha O.* Istoriia: Ukraina i svit: (intehralnyi kurs, riven standartu). Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History: Ukraine and the World: (integrated course,

standard level). Textbook for the 10th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2018. 288 s. [in Ukrainian]

Mudryi, Arkushcha, 2019 – *Mudryi M., Arkushcha O.* Istorii: Ukraina i svit. Intehrovanyi kurs. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History: Ukraine and the World. Integrated Course. Textbook for Grade 11 of Secondary Education Institutions]. Kyiv: Heneza, 2019. 304 s. [in Ukrainian]

Nash Krym, 2016 – Nash Krym: nerosiiski istorii ukrainskoho pivostrova: zb. st. [Our Crimea: non-Russian stories of the Ukrainian peninsula] / uporiad. tavstup S. Hromenko. Kyiv: K.I.S., 2016. 315 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2013 – *Pometun O., Kostiuk I., Maliienko Yu.* Istorii Ukrainy (Vstup do istorii Ukrainy). Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (Introduction to the History of Ukraine). Textbook for the 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Osvita, 2013. 196 s. [in Ukrainian]

Pometun, Hupan, 2012 – *Pometun O., Hupan N.* Istorii Ukrainy (riven standartu, akademichnyi riven). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine (standard level, academic level). Textbook for 11th grade of general educational institutions]. Kharkiv: Osvita, 2012. 336 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2022 – *Pometun O., Hupan N., Smahin I.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 9th grade of secondary education institutions]. Kyiv: UOVTS "Orion", 2022. 288 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2022a – *Pometun O., Maliienko Yu., Remekh T.* Doslidzhuiemo istoriiu i suspilstvo. Pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 5-ho kl. zakl. zahal. sered. osvity [Exploring History and Society. Integrated Course Textbook for the 5th Grade of General Secondary Education]. Kyiv: Osvita, 2022. 174 s. [in Ukrainian]

Reient, Malii, 2010 – *Reient O., Malii O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 10th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 240 s. [in Ukrainian]

Smolii, Stepankov, 2007 – *Smolii V., Stepankov V.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for the 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2007. 224 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2016 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 8th grade of secondary educational institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2016. 304 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2015 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 9th grade of secondary educational institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2015. 272 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2019 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy (riven standartu). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level). Textbook for 11th grade of secondary education institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2019. 240 s. [in Ukrainian]

Strukevych, 2017 – *Strukevych O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 9th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Hramota, 2017. 272 s. [in Ukrainian]

Strukevych, Drovoziuk, 2019 – *Strukevych O., Drovoziuk S.* Istorii Ukrainy (riven standartu). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level). Textbook for 11th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 2019. 240 s. [in Ukrainian]

Strukevych, 2008 – *Strukevych O., Romaniuk I., Pirus T.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for the 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 2008. 272 s. [in Ukrainian]

Topolnytska, 2024 – *Topolnytska Yu.* Yak Krym predstavlenyi u shkilnomu kursi istorii [How Crimea is presented in school history courses]. 15.10.2024. URL: https://nus.org.ua/articles/yak-krym-predstavlenyj-u-shkilnomu-kursi-istoriyi-ukrayiny/?utm_source=chatgpt [in Ukrainian]

Turchenko, 2010 – *Turchenko F.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 10th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 302 s. [in Ukrainian]

Turchenko, 2011 – *Turchenko F.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 11th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2011. 400 s. [in Ukrainian]

Shvydko, 2008 – *Shvydko H.* Istorii Ukrainy, XVI – XVIII st.: pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine, 16th – 18th centuries: a textbook for the 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2008. 336 s. [in Ukrainian]

Отримано 02.02.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.02.2025

Прийнято до друку 20.02.2025

Submitted 02.02.2025

Received in received form 07.02.2025

Accepted for publication 20.02.2025

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.55

OLEKSIIA.ZAKHARCHENKO

Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University (Sumy, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5738-3597>

UKRAINIAN WORLD CONGRESS THROUGH THE PAGES OF THE “DIPLOMATIC UKRAINE” SCIENTIFIC YEARBOOK (2000-2024)

Abstract. *This article offers a comprehensive analysis of the Ukrainian World Congress (UWC) coverage within the scientific yearbook “Diplomatic Ukraine” from 2000 to 2024. It is based on a study of the publication’s materials, systematized chronologically and thematically, using general scientific, specialized historical research, and source analysis methods. The article analyzes the dynamics of UWC mentions in the yearbook, which reflect the increasing attention paid by scholars and diplomats to the organization’s activities, particularly after 2014 and the onset of the ‘hybrid’ phase of the Russo-Ukrainian war. The article identifies the main areas of UWC activity highlighted in the yearbook, including human rights protection, support for Ukraine’s independence and sovereignty, promotion of democratic processes, development of cultural, economic, and public diplomacy, and election monitoring in Ukraine.*

Particular attention is given to the UWC’s role in consolidating the Ukrainian diaspora and its interaction with Ukraine. The evolution of the UWC’s relations with Ukrainian central authorities is traced, from initial contacts to the signing of cooperation memoranda. The process of the UWC achieving international organization status, and its cooperation with international institutions such as the UN, the Council of Europe, NATO, the OSCE, and the EU, are highlighted. The UWC’s contribution to the development of various facets of Ukraine’s public diplomacy, including economic, scientific, expert, educational, cultural, digital, and sports diplomacy, is examined. Specific examples of measures and initiatives undertaken by the UWC to enhance Ukraine’s global image are provided. The yearbook’s materials are considered a valuable resource for studying the UWC’s history and its impact on Ukraine’s international relations. Publications by diplomatic service veterans, containing unique insights into the Congress’s activities, are emphasized. The research findings contribute to addressing gaps in the historiography of the Ukrainian diaspora and Ukraine’s international relations, and can be used for further study of the UWC as an important actor in international politics.

Keywords: *diplomacy, scientific yearbook “Diplomatic Ukraine,” section, Free Ukrainian World Congress, Ukrainian World Congress, Ukrainian diaspora.*

Citation. Zakharchenko, O.A. (2025). Ukrainian World Congress through the pages of the “Diplomatic Ukraine” scientific yearbook (2000-2024). *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 55-62. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.55

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

ЗАХАРЧЕНКО О.А.

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка (Суми, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5738-3597>**СВІТОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ НА СТОРІНКАХ НАУКОВОГО ЩОРІЧНИКА “УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА” (2000-2024)**

Анотація. У статті представлено комплексний аналіз висвітлення діяльності Світового Конгресу Українців (СКУ) на сторінках наукового щорічника “Україна дипломатична” за період 2000-2024 рр. Вона базується на вивченні матеріалів видання, що систематизовані за хронологічним та тематичним принципами, з використанням загальнонаукових і спеціальних історичних методів дослідження та методів джерелознавчого аналізу. Проаналізовано динаміку появи згадок про СКУ у щорічнику, що відображає зростання уваги з боку науковців і дипломатів до діяльності цієї міжнародної організації, особливо після 2014 р., коли почалася “гібридна” фаза російсько-української війни. Виявлено основні напрямки діяльності СКУ, що висвітлені на сторінках щорічника, а саме: захист прав людини, підтримка незалежності і суверенітету України, сприяння демократичним процесам в країні, розвиток культурної, економічної і публічної дипломатії та контроль за виборами в Україні. Особливу увагу приділено ролі СКУ щодо консолідації української діаспори та її взаємодії з Україною. Простежено еволюцію взаємовідносин СКУ з центральними органами влади України, починаючи від перших контактів до підписання меморандумів про співпрацю. Висвітлено процес набуття СКУ статусу міжнародної організації, його співпрацю з міжнародними інституціями, зокрема ООН, Радою Європи, НАТО, ОБСЄ та ЄС. Розкрито внесок СКУ у розвиток різних напрямків публічної дипломатії України, зокрема економічну, наукову, експертну, освітню, культурну, цифрову та спортивну дипломатію. Наведено приклади конкретних заходів та ініціатив, які СКУ здійснював з метою поліпшення іміджу України у світі. Матеріали щорічника розглянуто як цінне джерело для вивчення історії СКУ та його впливу на міжнародні відносини України. Висвітлено публікації ветеранів дипломатичної служби, які містять унікальні відомості про діяльність Конгресу. Результати дослідження сприяють заповненню лакун в історіографії української діаспори та міжнародних відносин України, а також можуть бути використані для подальшого вивчення ролі СКУ як важливого актора міжнародної політики.

Ключові слова: дипломатія, науковий щорічник “Україна дипломатична”, рубрика, Світовий Конгрес Вільних Українців, Світовий Конгрес Українців, українська діаспора.

Цитування. Захарченко, О.А. (2025). Світовий Конгрес Українців на сторінках наукового щорічника “Україна дипломатична” (2000-2024). Сумський історико-архівний журнал, XLIV, 55-62. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.55

В умовах довготривалої російсько-української війни важливим фактором підтримки України стає зарубіжне українство. Найбільшою, найвпливовішою та об’єднуючою його формацією є Світовий Конгрес Українців (СКУ) – міжнародна неприбуткова організація, яка представляє інтереси близько 25 мільйонів українців у понад 80 країнах світу (Про Світовий Конгрес: 2025). Як в умовах “гібридної” фази російсько-української війни (2014 р. – початок 2022 р.), так і після повномасштабного вторгнення сусідньої держави у лютому 2022 р. СКУ підтримував Україну. Ця підтримка набула різних форм і напрямків, про що свідчать численні публікації у засобах масової інформації та соціальних мережах. Набагато менше інформації про діяльність СКУ у науковій літературі. На сьогодні поки що немає монографій та дисертаційних досліджень з історії СКУ та обмалювання публікацій у науковій періодиці. Цій проблемі присвячено лише декілька статей, зокрема щодо висвітлення діяльності СКУ на шпальтах преси української діаспори США (Біловус, 2017), ролі СКУ у підтримці суверенітету України

та непорушності її кордонів (Кононенко, 2016), консолідації українського суспільства у постколоніальну добу (Кононенко, 2017), допомозі Україні у боротьбі проти російської агресії (Попп, 2024), економічної та культурної дипломатії СКУ (Мартинюк, 2023; Мартинюк, 2024а), а також праця джерелознавчого характеру (Тихенко, 2016).

У зв'язку з цим актуальною є проблема висвітлення історії СКУ у профільних фахових наукових виданнях, тобто тих, які сфокусовані на висвітленні проблем історії дипломатії та міжнародних відносин. Тож автор ставить собі за мету висвітлити історію Світового Конгресу Українців за матеріалами наукового щорічника “Україна дипломатична”, проаналізувавши їх за окремими рубриками у хронологічному порядку. За час існування щорічника (2000-2025) побачило світ 25 випусків. Він видається державним підприємством “Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв”. Серед засновників у різний час були Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України, Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, Історичний клуб “Планета”, Міністерство закордонних справ України, Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України. У 2001 р. щорічник було визнано фаховим виданням у галузі історичних наук, з 2020 р. – за спеціальністю 032 “Історія та археологія”. Основними і постійними рубриками (розділами) цього видання є “Бібліографія”. “Геополітика в сучасному світі”, “Дипломатичний корпус України”, “Дослідження. Розвідки”, “З відстані століть”, “Інституційна історія української дипломатії очима її учасників”, “Історія дипломатії”, “Постаті та події”, “Публічна дипломатія”, “Сучасна дипломатія: концепції та реалії”, “Фаховий погляд дипломата”.

Методологічною основою пропонованої роботи слугують системний підхід, принципи наукової об'єктивності й історизму, загальнонаукові (структурно-функціональний, аналізу, синтезу, спостереження, порівняння, узагальнення), спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, проблемно-тематичний) та джерелознавчі (наукової евристики і критики джерел) методи дослідження.

Публікації чи згадки про СКУ розподілені між 12 рубриками. Перший матеріал про Конгрес був опублікований 2001 р. у рубриці “З відстані століть”. Його автор – колишній (з 1967 р.) генеральний секретар Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), голова Проводу Організації українських націоналістів (з 1979 р.), Президент УНР в екзилі (з 1980 р.) Микола Плав'юк. У ній розповідається про попередника СКУ – Світовий Конгрес Вільних Українців, що був заснований 1967 р. в Канаді, а М. Плав'юк очолював президію СКВУ. Автор навів декілька цікавих епізодів з історії Конгресу. Так, під час роботи конференції ООН в Тегерані (1968 р.), що була приурочена до 20-річчя від дня схвалення ООН декларації прав людини, делегація СКВУ подала генеральному секретарю ООН меморандум про порушення національних і політичних прав в УРСР, книги В. Чорновола “Лихо з розуму” та канадського українця І. Коляски “Освіта в совітській Україні” про денаціоналізацію та русифікацію українців, чим поставила у незручне становище делегацію радянської України на чолі з професором П. Недбайлом. Наступного року, як повідомляє автор, при СКВУ була створена комісія із захисту прав людини, до якої увійшов і М. Плав'юк. Наведено заходи цієї комісії – співпраця з Міжнародним комітетом з охорони прав людини, подання інформативних матеріалів щодо порушення прав людини в СРСР до компанії Amnesty International, Міжнародної Асоціації юристів, Міжнародного Бюро праці та Комісії з прав людини ООН, відкриття представництва (комісії) СКВУ при ООН (1972 р.). М. Плав'юк охарактеризував у своєму матеріалі основні напрямки діяльності цієї комісії (Плав'юк, 2001: 307-311).

У наступній рубриці “Хроніка подій” вміщено два матеріали (2004, 2005 рр.) під назвою “Дипломатичне досє”. У першому йдеться про зустріч міністра закордонних справ А. Зленка з представниками СКУ, що відбулася 25 квітня 2003 р.

Обговорювалося питання скликання VIII Конгресу СКУ. Очільник МЗС схвально відгукнувся на ідею вперше організувати такий форум в Україні. У серпні того ж року він відбувся в Києві. 22 серпня А. Зленко зустрівся з делегатами Конгресу на чолі з президентом СКУ А. Лозинським (Лубківський, 2004: 761, 764). У другому матеріалі подано інформацію про першу зустріч представників українських громад півдня Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Парагвай) з українськими дипломатами, що відбулася 12–13 травня 2005 р. у бразильському місті Фош де Ігуасу. У ній взяв участь і голова СКУ А. Лозинський (Денисенко, 2005: 745).

У рубриці “Нотатки дипломата” вміщена стаття Надзвичайного і Повноважного Посла України в Канаді І. Осташа, присвячена 15-річчю діяльності українського дипломатичного представництва в цій країні. Автор стверджує, що в Канаді налічується понад 1 тис. українських громадських організацій, об’єднаних у Конгрес Українців Канади (складова частина СКУ), Канада – місце перебування штаб-квартир СКУ та Світової федерації українських жіночих організацій (Осташ, 2009: 508–510).

У статті генерального директора видавництва “Наукова думка” І. Алексєєнка, що подана у рубриці “Україна і світ”, автор згадав свою зустріч з колишнім президентом СКВУ і СКУ М. Ципівником під час його перебування в Аргентині (Алексєєнко, 2009: 897).

У рубриці “Позаштатні консульські посадові особи України за кордоном” вміщено біографічні дані про Почесного консула України в США (штат Мічиган) – колишнього члена президії СКВУ Б. Федорака та Почесного консула України в США (штати Кентуккі та Огайо) – нинішнього 3-го віце-президента СКУ А. Футея (Позаштатні, 2010: 299, 301).

У рубриці “Слово ветеранам дипломатичної служби” дипломат Ю. Богаєвський під час своєї служби в Канаді згадає зустрічі з колишнім президентом СКВУ, адвокатом П. Саварином (Богаєвський, 2014: 240).

Своїми враженнями від співпраці закордонних українців з Україною поділився Надзвичайний та Повноважний Посол України, член Національної спілки журналістів України С. Лазебник, які були вміщені у рубриці “Народна дипломатія”. Автор наводить низку фактів співпраці двох гілок українства в умовах “гібридної” фази російсько-української війни. По-перше, завдяки зусиллям СКУ, влітку 2014 р. департамент громадської інформації ООН оприлюднив “Звернення закордонного українства до міжнародного співтовариства”, в якому містився заклик застосувати більш дієві санкції до агресора та надати всіляку підтримку демократичним перетворенням в Україні. По-друге, 28 серпня 2014 р. прем’єр-міністр України А. Яценюк та президент СКУ Є. Чолій підписали меморандум про співпрацю між Кабінетом Міністрів України та СКУ, метою якого є захист людських, громадянських і національних прав українців у світі, утвердження незалежності та суверенітету України, збереження її територіальної цілісності. По-третє, досвід підписання меморандуму між окремими міністерствами та СКУ був і 2012 р., але реалізувати його “у часи правління кримінального президента не варто було й сподіватися” (Лазебник, 2014: 899). По-четверте, простежено еволюцію взаємовідносин української влади із СКУ, визначено прорахунки і перспективи співпраці (Лазебник, 2014: 904-907).

Грунтовний матеріал про участь СКУ у контролі за виборами в Україні подано у рубриці “Дослідження. Дипломатичні розвідки”. Доктор політичних наук Є. Юрійчук проаналізувала діяльність організацій української діаспори у справі громадського контролю за президентськими і парламентськими виборами в Україні у 2002–2014 рр. Чимало уваги приділено участі у цьому процесі спостерігачів (декілька сотень) від СКУ, Українського Конгресового Комітету Америки, Конгресу Українців Канади. Серед них –

президент СКУ А. Лозинський, генеральний секретар СКУ В. Педенко, член Ради директорів СКУ Т. Галло-Олексій. Наведено кількісні показники спостерігачів від СКУ та їх представництво в регіонах України (Юрійчук, 2015: 823-831).

Найбільше матеріалів про СКУ представлено у рубриці “Інституційна історія української дипломатії очима її учасників”, де вміщено 4 матеріали ветеранів дипломатичної служби. В. Боєчко поділився своїми враженнями про зустрічі з керівниками СКУ А. Лозинським, Є. Чолієм (президенти), В. Педенком, С. Романівим (генеральні секретарі), головою Європейського Конгресу Українців (ЄКУ) А. Хортяні, скликання IV Всесвітнього форуму українців у Києві, координацію співпраці центральних і місцевих органів влади України та Української всесвітньої координаційною радою, СКУ, ЄКУ, Товариством “Україна-Світ” (Боєчко, 2018: 180), А. Комісаренко – про скликання I Міжнародного конгресу українців, членом організаційного комітету якого він був у 1992 р., спілкування з українськими організаціями у Великій Британії, які були членами СКВУ та СКУ (Комісаренко, 2018: 187, 196-197).

Два матеріали цієї рубрики належать перу С. Лазебника, який досить ґрунтовно описав перипетії утворення та діяльності СКВУ (1967–1993), що об’єднав 150 українських громад (політичні, громадські, конфесійні організації), зазначив керівників СКВУ (В. Кушнір, П. Саварин, Ю. Шимко). Він охарактеризував основні акції та заходи цього об’єднання (Меморандум до Генерального секретаря ООН, відкриття при ООН свого інформаційного бюро, видання “Вісника СКВУ”, заклик до світового політикуму щодо вивчення штучного голоду 1932–1933 рр. в Україні, відкриття 1983 р. в Едмонтоні першого пам’ятника жертвам Голодомору в Україні, вплив на уряд Канади щодо визнання незалежності України у 1991 р.). Автор докладно описав і діяльність СКУ, починаючи із 1993 р., охарактеризував структуру (12 спеціалізованих рад, комісій, комітетів), організаційну мережу Конгресу у 61 країні світу, процес набуття статусу міжнародної організації (визнання Економічною та Соціальною радами ООН як неурядову організацію зі спеціальними консультативними повноваженнями, співпраця з Радою Європи, НАТО, ОБСЄ, Європейським Союзом) та відкриття свого представництва у Києві (2014), акції підтримки України під час “гібридної” фази російсько-української війни (з 2014 р.). С. Лазебник розповів про діяльність президентів СКУ Д. Ципівника (1993–1998), А. Лозинського (1998–2008), Є. Чолія (2008–2018) та П. Грода (з 2018 р.), розробку концепції повернення українців на батьківщину (Лазебник, 2019: 195-202).

У наступній статті С. Лазебника йдеться про боротьбу українських емігрантів на Заході за відновлення самостійності України та виникнення українських громад на пострадянському і постсоціалістичному просторах, згадавши роль СКУ у цьому процесі (Лазебник, 2021: 193–194, 199, 208–209).

У рубриці “Фаховий погляд дипломата” вміщена стаття М. Кулініча про українську діаспору в Австралії, в якій згадано про те, що у 2014 р. Уряд України та СКУ підписали меморандум про співпрацю, що дало можливість формалізувати залучення зарубіжних українців до лобіювання інтересів України. Автор охарактеризував діяльність Союзу українських організацій Австралії (СУОА) – складової частини СКУ. У 2016 р. СУОА уклав меморандум із Посольством України в Австралії про співпрацю (Кулініч, 2020: 207–209).

Ще один матеріал С. Лазебника представлений у рубриці “Сучасна дипломатія: концепції та реалії”. У ньому йдеться про українську діаспору в Канаді, Конгрес Українців Канади – складову частину СКУ, канадських українців Ю. Шимка та П. Грода – президентів СКУ, канадське місто Торонто – місце перебування офісу СКУ (Лазебник, 2020: 631–633).

У рубриці «Публічна дипломатія» вміщено дві статті. У першій В. Удовік розповідає про культурну дипломатію як про комунікативний міст між Україною та Японією. При характеристиці законодавчо-нормативної бази здійснення культурної дипломатії авторка згадала Меморандум про співпрацю між Кабінетом Міністрів України та СКУ (Удовік, 2020: 839). Друга розлога стаття присвячена саме напрямам публічної дипломатії СКУ з метою поліпшення іміджу України у світі впродовж 1991–2024 рр. Це єдина стаття, яка конкретно присвячена діяльності СКУ. Автор охарактеризував Конгрес як міжнародну неурядову організацію і координаційну надбудову українських громад діаспори, проаналізував його діяльність крізь призму різних видів дипломатії – наукової, експертної, освітньої, економічної, культурної, кулінарної, цифрової та спортивної, навів приклади здійснення такої дипломатії окремими структурними підрозділами СКУ (Мартинюк, 2024b: 924–932).

В останній рубриці “Дослідження і розвідки” представлена стаття М. Кулініча про особливості формування української громади в Австралії після Другої світової війни. Автор детально висвітлив процес формування громадських організацій української діаспори та їх об’єднань. Серед них – Союз українських організацій Австралії, що є активним членом СКУ. Лідер української діаспори в Австралії С. Романів тривалий час належав до керівного складу СКУ (Кулініч, 2023: 106).

Таким чином, проаналізувавши матеріали наукового щорічника “Україна дипломатична” за період 2000–2024 рр., автор виявив і систематизував відомості про діяльність Світового Конгресу Українців та його попередника – Світового Конгресу Вільних Українців. Найбільше матеріалів про СКУ припадає на 2014 р., що відображає активізацію діяльності Конгресу в умовах “гібридної” фази російсько-української війни. Але більш ґрунтовні матеріали про діяльність СКУ опубліковані у 2019–2024 рр., тобто напередодні та після повномасштабного вторгнення сусідньої держави в Україну. На сторінках щорічника висвітлено широкий спектр діяльності СКУ, зокрема захист прав людини та національних інтересів українців у світі, підтримка суверенітету та територіальної цілісності України, сприяння демократичним процесам в Україні, контроль за виборами в ній, консолідація української діаспори та її взаємодії з Україною. Матеріали щорічника містять відомості про структуру, керівництво та основні напрямки діяльності СКУ, набуття ним статусу міжнародної організації, дозволяють простежити еволюцію взаємовідносин СКУ з Україною. Вони є цінним джерелом з вивчення історії Конгресу. Публікації матеріалів про діяльність СКУ сприяють заповненню лакун в історіографії досліджуваної проблеми, дозволяють вивчити тенденції у розвитку СКУ як важливого фактору захисту національних інтересів України. Перспективними напрямками у дослідженні діяльності СКУ є вивчення форм і напрямків взаємодії Конгресу з центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями України на різних етапах російсько-українського протистояння у 2014–2025 рр.

Література

Алексєєнко, 2009 – Алексєєнко І. Українська книга на міжнародних книжкових виставках. *Україна дипломатична*. 2009. Вип. 10. С. 893-897.

Біловус, 2017 – Біловус Л. І. Світовий Конгрес Українців на шпальтах української діаспори США (після 1991 р.) – напрями роботи для збереження національної ідентичності. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 2 (4). С. 196–208.

Богаєвський, 2014 – Богаєвський Ю. Україна-Канада: становлення міждержавних відносин. Екскурс у недалеке минуле. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. 15. С. 233-251.

Боєчко, 2018 – Боєчко В. Від наукової роботи до практичної дипломатії. *Україна дипломатична*. 2018. Вип. 19. С. 169-185.

Денисенко, 2005 – Денисенко В. Дипломатичне досє. 2005 рік. *Україна дипломатична*. 2005. Вип. 6. С. 694-771.

- Комісаренко, 2018 – *Комісаренко С.* Як ми починали у “нетуманному Альбїонї”. *Україна дипломатична*. 2018. Вип. 19. С. 186-213.
- Кононенко, 2016 – *Кононенко А.* Світовий Конгрес Українців у контексті підтримки суверенітету України та непорушності її кордонів. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 129-133.
- Кононенко, 2017 – *Кононенко А.* Роль Світового Конгресу Українців в консолідації українців в постколоніальну добу. *Українознавчий альманах*. Київ, 2017. Вип. 22. С. 40-48.
- Кулініч, 2020 – *Кулініч М.* Українська діаспора Австралії як чинник поглиблення двосторонніх відносин. *Україна дипломатична*. 2020. Вип. 21. С. 207-220.
- Кулініч, 2023 – *Кулініч М.* Особливості формування української громади в Австралії після Другої світової війни. *Україна дипломатична*. 2023. Вип. 24. С. 99-108.
- Лазебник, 2014 – *Лазебник С.* Закордонне українство – невичерпний потенціал України. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. 15. С. 897-908.
- Лазебник, 2019 – *Лазебник С.* Світова українська трибуна. *Україна дипломатична*. 2019. Вип. 20. С. 194-207.
- Лазебник, 2020 – *Лазебник С.* Українська Канада (сьогодення української громади та її суголосне життя з Україною). *Україна дипломатична*. 2020. Вип. 21. С. 625-644.
- Лазебник, 2021 – *Лазебник С.* Незалежність України в долях закордонного українства. *Україна дипломатична*. 2021. Вип. 22. С. 191-210.
- Лубківський, 2004 – *Лубківський М.* Дипломатичне досє. 2003 рік. *Україна дипломатична*. 2004. Вип. 4. С. 757-771.
- Мартинюк, 2023 – *Мартинюк Н.* Культурна дипломатія Світового Конгресу Українців як чинник популяризації України в світі (2014-2022). *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Сер.: *Історичні науки*. 2023. Вип. 34. С. 152-160.
- Мартинюк, 2024а – *Мартинюк Н.* Економічна дипломатія Світового Конгресу Українців як чинник підтримки України (1991-2021 рр.). *Copernicus Political and Legal Studies*. 2024. Vol. 3. Issue 3. P. 45–57.
- Мартинюк, 2024б – *Мартинюк Н.* Напрями публічної дипломатії Світового Конгресу Українців задля поліпшення іміджу України у світі (1991-2024 рр.). *Україна дипломатична*. 2024. Вип. 25. С. 923-934.
- Осташ, 2009 – *Осташ І.* 15 років особливого партнерства. *Україна дипломатична*. 2009. Вип. 10. С. 500-510.
- Плав’юк, 2001 – *Плав’юк М.* Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні. *Україна дипломатична*. 2002. Вип. 2. С. 306-312.
- Позаштатні, 2010 – *Позаштатні консульські посадові особи України за кордоном*. *Україна дипломатична*. 2010. Вип. 11. С. 260-314.
- Попп, 2022 – *Попп Р.* Гуманітарні ініціативи Всесвітнього Конгресу Українців у допомозі Україні (2014-2021 рр.). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia, 2022. 637-645.
- Про Світовий Конгрес, 2025. – Про Світовий Конгрес Українців. *Світовий Конгрес Українців*. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/#about> (дата звернення: 05.03.2025).
- Тихенко, 2016 – *Тихенко В.О.* Документи з історії Світового Конгресу Українців. *Архіви України*. 2016. № 3-4. С. 206-212.
- Удовік, 2020 – *Удовік В.* Культурна дипломатія як «комунікативний міст» між Україною та Японією. *Україна дипломатична*. 2020. Вип. 21. С. 834-855.
- Юрійчук, 2015 – *Юрійчук Є.* Громадський контроль організацій української діаспори за проведення виборів в Україні. *Україна дипломатична*. 2015. Вип. 16. С. 822-835.

References

- Aliexsieienko, 2009 – *Aliexsieienko I.* Ukrainska knyha na mizhnarodnykh knyzhkovykh vystavkakh [Ukrainian books at international book fairs]. *Ukraina dyplomatychna*. 2009. Vyp. 10. S. 893-897. [in Ukrainian]
- Bilovus, 2017 – *Bilovus L. I.* Svitovyi Konhres Ukraintsiv na shpaltakh ukrainskoi diaspory SSHa (pislia 1991 r.) – napriamy roboty dlia zberezhenia natsionalnoi identychnosti [The Ukrainian World Congress in the pages of the Ukrainian diaspora in the United States (after 1991) – directions of work to preserve national identity]. *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2017. № 2 (4). S. 196–208. [in Ukrainian]
- Bohaievskiy, 2014 – *Bohaievskiy Yu.* Ukraina-Kanada: stanovlennia mizhderzhavnykh vidnosyn. Ekskurs u nedaleke mynule [Ukraine-Canada: Formation of Interstate Relations. An excursion into the recent past]. *Ukraina dyplomatychna*. 2014. Vyp. 15. S. 233-251. [in Ukrainian]
- Boiechko, 2018 – *Boiechko V.* Vid naukovoï roboty do praktychnoi dyplomatii [From academic work to practical diplomacy]. *Ukraina dyplomatychna*. 2018. Vyp. 19. S. 169-185. [in Ukrainian]
- Denysenko, 2005 – *Denysenko V.* Dyplomatychnе dosie. 2005 rik [Diplomatic Dossier. 2005]. *Ukraina dyplomatychna*. 2005. Vyp. 6. S. 694-771. [in Ukrainian]
- Komisarenko, 2018 – *Komisarenko S.* Yak my pochynaly u «netumannomu Albioni» [How we started in “foggy Albion”]. *Ukraina dyplomatychna*. 2018. Vyp. 19. S. 186-213. [in Ukrainian]
- Kononenko, 2016 – *Kononenko A.* Svitovyi Konhres Ukraintsiv u konteksti pidtrymky suverenitetu Ukrainy ta neporushnosti yii kordoniv [Ukrainian World Congress in support of Ukraine’s sovereignty and inviolability of its borders]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. 2016. Vyp. 19. S. 129-133. [in Ukrainian]

- Kononenko, 2017 – *Kononenko A.* Rol Svitovoho Konhresu Ukraintsiv (SKU) v konsolidatsii ukraintsiv v postkolonialnu dobu [The role of the Ukrainian World Congress (UWC) in consolidating Ukrainians in the post-colonial era]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Kyiv, 2017. Vyp. 22. S. 40-48. [in Ukrainian]
- Kulinich, 2020 – *Kulinich M.* Ukrainska diaspora Avstralii yak chynnyk pohlyblennia dvostoronnikh vidnosyn [Ukrainian diaspora in Australia as a factor in deepening bilateral relations]. *Ukraina dyplomatychna*. 2020. Vyp. 21. S. 207-220. [in Ukrainian]
- Kulinich, 2023 – *Kulinich M.* Osoblyvosti formuvannia ukrainskoi hromady v Avstralii pislia Druhoi svitovoi viiny [Features of the formation of the Ukrainian community in Australia after the Second World War]. *Ukraina dyplomatychna*. 2023. Vyp. 24. S. 99-108. [in Ukrainian]
- Lazebnyk, 2014 – *Lazebnyk S.* Zakordonne ukrainstvo – nevycherpnyi potentsial Ukrainy [Ukrainians abroad - Ukraine's inexhaustible potential]. *Ukraina dyplomatychna*. 2014. Vyp. 15. S. 897-908. [in Ukrainian]
- Lazebnyk, 2019 – *Lazebnyk S.* Svitova ukrainska trybuna [World Ukrainian Tribune]. *Ukraina dyplomatychna*. 2019. Vyp. 20. S. 194-207. [in Ukrainian]
- Lazebnyk, 2020 – *Lazebnyk S.* Ukrainska Kanada (sohodennia ukrainskoi hromady ta yii suholosne zhyttia z Ukrainoiu) [Ukrainian Canada (the present-day Ukrainian community and its life in tune with Ukraine)]. *Ukraina dyplomatychna*. 2020. Vyp. 21. S. 625-644. [in Ukrainian]
- Lazebnyk, 2021 – *Lazebnyk S.* Nezalezhnist Ukrainy v doliakh zakordonnoho ukrainstva [Ukraine's Independence in the Fates of Ukrainians Abroad]. *Ukraina dyplomatychna*. 2021. Vyp. 22. S. 191-210. [in Ukrainian]
- Lubkivskiy, 2004 – *Lubkivskiy M.* Dyplomatychne dosie. 2003 rik [Diplomatic file. 2003]. *Ukraina dyplomatychna*. 2004. Vyp. 4. S. 757-771. [in Ukrainian]
- Martyniuk, 2023 – *Martyniuk N.* Kulturna dyplomatiia Svitovoho Konhresu Ukraintsiv yak chynnyk populiaryzatsii Ukrainy v sviti (2014-2022) [Cultural Diplomacy of the Ukrainian World Congress as a Factor in Promoting Ukraine in the World (2014-2022)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser.: *Istorychni nauky*. 2023. Vyp. 34. S. 152-160. [in Ukrainian]
- Martyniuk, 2024a – *Martyniuk N.* Ekonomichna dyplomatiia Svitovoho Konhresu Ukraintsiv yak chynnyk pidtrymky Ukrainy (1991-2021 rr.) [Economic Diplomacy of the Ukrainian World Congress as a Factor of Support for Ukraine (1991-2021)]. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2024. Vol. 3. Issue 3. P. 45-57. [in Ukrainian]
- Martyniuk, 2024b – *Martyniuk N.* Napriamy publichnoi dyplomatii Svitovoho Konhresu Ukraintsiv zadlia polipshennia imidzhu Ukrainy u sviti (1991-2024 rr.) [Directions of public diplomacy of the Ukrainian World Congress to improve the image of Ukraine in the world (1991-2024)]. *Ukraina dyplomatychna*. 2024. Vyp. 25. S. 923-934. [in Ukrainian]
- Ostash, 2009 – *Ostash I.* 15 rokiv osoblyvoho partnerstva [15 years of a special partnership]. *Ukraina dyplomatychna*. 2009. Vyp. 10. S. 500-510. [in Ukrainian]
- Plaviuk, 2001 – *Plaviuk M.* Diaspora na zachysti prav liudyny v Radianskii Ukraini [Diaspora in defence of human rights in Soviet Ukraine]. *Ukraina dyplomatychna*. 2002. Vyp. 2. S. 306-312.
- Pozashtatni, 2010 – *Pozashtatni konsulski posadovi osoby Ukrainy za kordonom* [Non-staff consular officials of Ukraine abroad]. *Ukraina dyplomatychna*. 2010. Vyp. 11. S. 260-314. [in Ukrainian]
- Popp, 2022 – *Popp R.* Humanitarni initsiatyvy Vsesvitnoho Konhresu Ukraintsiv u dopomozi Ukraini (2014-2021 rr.) [Humanitarian Initiatives of the Ukrainian World Congress in Assistance to Ukraine (2014-2021)]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia, 2022. 637-645. [in Ukrainian]
- Pro svitovyi konhres, 2025. – Pro Svitovyi Konhres Ukraintsiv [About the Ukrainian World Congress]. *Svitovyi konhres ukraintsiv*. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/#about> (data zvernennia: 05.03.2025). [in Ukrainian]
- Tykhenko, 2016 – *Tykhenko V. O.* Dokumenty z istorii Svitovoho Kongresu Ukraintsiv [Documents on the history of the Ukrainian World Congress]. *Arkhivy Ukrainy*. 2016. № 3-4. S. 206-212. [in Ukrainian]
- Udovik, 2020 – *Udovik V.* Kulturna dyplomatiia yak «komunikatyvnyi mist» mizh Ukrainoiu ta Yaponiieiu [Cultural diplomacy as a 'communication bridge' between Ukraine and Japan]. *Ukraina dyplomatychna*. 2020. Vyp. 21. S. 834-855. [in Ukrainian]
- Yuriichuk, 2015 – *Yuriichuk Ye.* Hromadskyi kontrol orhanizatsii ukrainskoi diaspori za provedennia vyboriv v Ukraini [Public control of Ukrainian diaspora organisations over the conduct of elections in Ukraine]. *Ukraina dyplomatychna*. 2015. Vyp. 16. S. 822-835. [in Ukrainian]

Отримано 03.03.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.03.2025

Прийнято до друку 12.03.2025

Submitted 03.03.2025

Received in received form 07.03.2025

Accepted for publication 12.03.2025

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА

Сайти журналу:
<https://shaj.sumdu.edu.ua>

Ідентифікатор медіа R30-03095 (рішення №541 від 29.02.2024 р.)

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Технічне редагування:
*С.І. Дегтярьов, В.М. Король (адміністратор сайту),
О.О. Ткачов*

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Харківська, 116, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 16.06.2025. Підписано до друку 20.06.2025. Формат 70х108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,9 Обл.-вид. арк. 12,1 Зам. №

Надруковано у друкарні Сумського державного університету 40009, м. Суми, вул. Люблінська, 10

Сумський історико-архівний журнал, № XLIV, 2025
www.shaj.sumdu.edu.ua